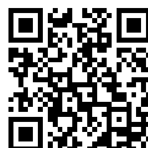
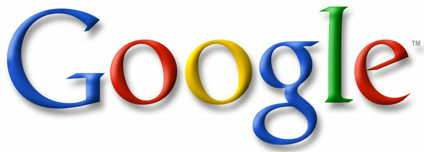
This is a reproduction of a library book that was digitized by Google as part of an ongoing effort to preserve the information in books and make it universally accessible.

Google™ books

https://books.google.com

Det här är en digital kopia av en bok som har bevarats i generationer på bibliotekens hyllor innan Google omsorgsfullt skannade in den. Det är en del av ett projekt för att göra all världens böcker möjliga att upptäcka på nätet.

Den har överlevt så länge att upphovsrätten har utgått och boken har blivit allmän egendom. En bok i allmän egendom är en bok som aldrig har varit belagd med upphovsrätt eller vars skyddstid har löpt ut. Huruvida en bok har blivit allmän egendom eller inte varierar från land till land. Sådana böcker är portar till det förflutna och representerar ett överflöd av historia, kultur och kunskap som många gånger är svårt att upptäcka.

Markeringar, noteringar och andra marginalanteckningar i den ursprungliga boken finns med i filen. Det är en påminnelse om bokens långa färd från förlaget till ett bibliotek och slutligen till dig.

Riktlinjer för användning

Google är stolt över att digitalisera böcker som har blivit allmän egendom i samarbete med bibliotek och göra dem tillgängliga för alla. Dessa böcker tillhör mänskligheten, och vi förvaltar bara kulturarvet. Men det här arbetet kostar mycket pengar, så för att vi ska kunna fortsätta att tillhandahålla denna resurs, har vi vidtagit åtgärder för att förhindra kommersiella företags missbruk. Vi har bland annat infört tekniska inskränkningar för automatiserade frågor.

Vi ber dig även att:

- Endast använda filerna utan ekonomisk vinning i åtanke
  Vi har tagit fram Google boksökning för att det ska användas av enskilda personer, och vi vill att du använder dessa filer för enskilt, ideellt bruk.
- Avstå från automatiska frågor
  Skicka inte automatiska frågor av något slag till Googles system. Om du forskar i maskinöversättning, textigenkänning eller andra områden där det är intressant att få tillgång till stora mängder text, ta då kontakt med oss. Vi ser gärna att material som är allmän egendom används för dessa syften och kan kanske hjälpa till om du har ytterligare behov.
- Bibehålla upphovsmärket
  Googles "vattenstämpel" som finns i varje fil är nödvändig för att informera allmänheten om det här projektet och att hjälpa dem att hitta ytterligare material på Google boksökning. Ta inte bort den.
- Håll dig på rätt sida om lagen
  Oavsett vad du gör ska du komma ihåg att du bär ansvaret för att se till att det du gör är lagligt. Förutsätt inte att en bok har blivit allmän egendom i andra länder bara för att vi tror att den har blivit det för läsare i USA. Huruvida en bok skyddas av upphovsrätt skiljer sig åt från land till land, och vi kan inte ge dig några råd om det är tillåtet att använda en viss bok på ett särskilt sätt. Förutsätt inte att en bok går att använda på vilket sätt som helst var som helst i världen bara för att den dyker upp i Google boksökning. Skadeståndet för upphovsrättsbrott kan vara mycket högt.

Om Google boksökning

Googles mål är att ordna världens information och göra den användbar och tillgänglig överallt. Google boksökning hjälper läsare att upptäcka världens böcker och författare och förläggare att nå nya målgrupper. Du kan söka igenom all text i den här boken på webben på följande länk http://books.google.com/

L. g. sept.
124 l

Digitized by Google

L. g. sept.
124 l

Bidrag

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Bidrag

till

Svenska Språkets Ljudlära

af

J. A. A.

"What can seem simpler than the ABC, and yet what is more difficult when wi come to examine it?" **M. Müller.**

LINKÖPING.
FRIDOLF WALLINS BOKTRYCKERI,
1869.

Digitized by Google

1,00 113 B

Digitized by Google

Bidrag

till

Svenska Språkets Ljudlära

af

J. A. A.

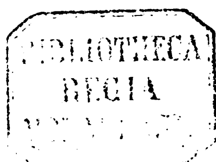
"*What can seem simpler than the ABC, and yet what is more difficult when wi come to examine it?*"

M. Müller.

LINKÖPING.
FRIDOLF WALLINS BOKTRYCKERI,
1869.

Digitized by Google

Digitized by Google

Inledning.

Med *ljud* förstå vi i allmänhet allt, som kan höras, eller som förmedelst hörselorganet blir förnimbart för själen. Hvarje ljud erfordrar som villkor för sin tillvaro och förnimmelse en vibrerande eller dallrande rörelse hos en ljudande kropps delar, en annan kropp, som fortplantar dessa dallringar till hörselorganet, och slutligen ett hörselorgan i normalt skick. Alla ljud äro icke lika hörbara, liksom de icke heller inverka hos oss på samma sätt. Vi älska icke det gnisslande ljudet från portens gångjern, men höra med nöje en klangfull ton af en menniskoröst.

Åt många ljud ha vi gifvit egna namn, alltefter ljudens olika uppkomst, såsom ton, dån, klang, knall, skräll, smäll, dunder, buller, gnisslande, smattrande, sorl, m. fl. Bland dessa kunna endast de ljud, som benämnas *knall* och *smäll*, betraktas såsom fullt enkla, emedan dessa ljud uppkomma genom en enda rörelse eller stöt hos den ljudande kroppen. Alla öfriga äro till sin uppkomst mer eller mindre sammansatta. *Buller*, *dunder*, *sorl* o. d. uppkomma genom flera på hvarandra följande oregelbundna rörelser hos samma eller olika ljudande kroppar. *Tonen* är resultatet af flera på hvarandra följande regelbundna stötar. *Klangen* är egentligen icke något ljud, utan en egenskap hos tonen, föranledd af den ljudande kroppens ämne.

Språket såsom taladt eller som naturprodukt är en samling ord, af hvilka hvart och ett består af ett eller flera ljud. Ljuden äro således språkets enklaste beståndsdelar. Dessa ljud frambringas genom för detta ändamål afsedda organer eller verktyg, de s. k. språk- eller talverktygen, alldeles på samma sätt som ett musikstyckes ljud eller toner frambringas genom instrumentet. Både musikens toner och språkets ljud har man sedan gifvit tecken, om hvilkas betydelse man kommit öfverens, och hvilkas ändamål är att underlätta meddelandet och spridningen af tonerna eller orden. Känner man icke den öfverenskomna betydelsen för musiktecknen (noterna) eller för språktecknen (bokstäfverna), så sakna dessa tecknade figurer allt begripligt innehåll.

Digitized by Google

Båda måste derföre läras. Men då man en gång inlärt deras betydelse, bereda de en obeskriflig lättnad för uppfattandet af hvad andra genom dessa tecken velat meddela. Då uppfattar sångaren eller musikidkaren musikstyckets innehåll utan att höra tonerna, och bör alltid kunna återgifva i sång eller musik innehållet af det han ser. Då uppfattar äfven den läsande genom språktecknen de tankar en annan velat delgifva, utan att han derför behöfver höra, hvad denne hade att säga, och han bör då alltid kunna återgifva genom hörbart språk, hvad den skrifvande endast genom tecknade figurer meddelat.

Man har undersökt och beskrifvit uppkomstsättet för musikens toner. Detsamma kan äfven göras med språkens ljud. Läran om de ljud, som ingå i ett språk, kallas *fonetik* eller språkets ljudlära. Ljudläran afhandlar ordens beståndsdelar.

Då vi här önska framlägga några bidrag till vårt modersmåls ljudlära, måste vi till en början påpeka en synnerligen gängse förblandning af språkets ljud och språkets tecken. Såväl inom den lärda som den icke lärda verlden har under långliga tider en förblandning af språkljuden och skrifttecknen ägt rum — en förblandning så mycket farligare och svårare, som den t. o. m. inom språkets vettenskapliga områden lätt alstrar och har alstrat fel och villfarelser, så betydliga, att mången som förbisett språkljuden, trott sig i tecknen finna en sann och trogen afbild af språkets ljud. Det är först under de allrasista åren en och annan hos oss kommit till fullt klar insigt om, huru föga tecknen ha att beställa med ljuden, huru ljuden äro språkets enklaste beståndsdelar, huru ljuden äro det väsendtliga i språket, under det tecknen i och för sig sakna all betydelse, men att, då de äga en sådan, äga de den endast och allenast genom sitt förhållande till språkets ljud, nämligen såsom ljudens tecken, men icke såsom något i och för sig på minsta sätt sjelfständigt.

Om vi långsamt sjunga orden *vall* och *haft* och dervid nogrannt gifva akt på ljuden, så skola vi lätt nog finna, att då vi med sångton kunna förse hvarje ljud i hela ordet *vall*,

Digitized by Google

kunna vi endast sjunga *a*-ljudet i *haft*. Ljuden för *h*, *f* och *t* i *haft* frambringas naturligtvis, äfven de, men de kunna icke sjungas fram eller förses med sångton. Försöka vi sjunga *äff*, så skola vi finna detsamma: vi sjunga *ä*, men *f*-ljudet blir icke sjunget, utan åtföljer *ä*-ljudet endast som en stark utandning.

Om vi sedan långsamt och högt uttala samma ord, så skola vi finna, att *v*-ljudet i *vall* icke blir så högt uttaladt som det följande *all*, men likväl mera hörbart än *h*-, *f*- och *t*-ljuden i *haft*.

Om vi vidare hviska fram de båda orden, skola vi finna, att alla ljud bli lika hörbara. Den egendomliga hörbarhet, som förut varseblefs hos ljuden *v*, *a* och *l*, är nu försvunnen.

Om vi slutligen beröfva dessa ord den obetydliga hörbarhet de ännu som hviskade ägde, så uppstå några rörelser hos munnen, som sakna all hörbarhet och kunna således icke af örat förnimmas. Men för att åstadkomma denna fullkomliga brist på hörbarhet, måste vi, som vi lätt nog märka, fullkomligt återhålla andedrägten. Det lider sålunda intet tvifvel, att vi måste andas ut, för att frambringa ljuden.

Här ha vi sålunda kommit till sjelfva språkljudens skelett. Den blotta utandningen för sig frambringar icke några språkljud, och några rörelser hos munnen, gjorda under återhållen andedrägt, bilda heller icke några språkljud. Ehuru döfva personer gifvas, som kunna på munnens rörelser iakttaga, hvad en talande framställer, så förnimma dessa personer likväl icke ljuden, och ehuru sålunda munnens rörelser äro väsendtliga för ljudens bildning, blir dock aldrig af blott dessa munnens rörelser några ljud. Härtill erfordras både utandningen och en viss ställning af munnen.

Men af utandningen i förening med en viss för ljudens uppkomst erforderlig ställning hos talorganerna bildas likväl icke alla ljud, sådana vi höra dem vid högt tal. Om vi hviska *a*, så äga dessa två omständigheter rum, vi både andas ut luft och munnen intager en viss ställning; men då vi högt uttala *a*, tillkommer ännu något mera. Vi vilja kalla detta *ljudning* och förstå dermed den högre grad af hörbarhet, som förnimmes hos vissa språkljud (t. ex. hos *a*-ljudet)

Digitized by Google

då de högt uttalas, i motsats mot den grad af hörbarhet, som förmärkes, då samma ljud hviskas. Vi se sålunda, att för ett högt uttal af *a*-ljudet erfordras icke mindre än tre villkor: en viss ställning af munnen, en viss grad af utandning och en viss grad af hörbarhet (här *ljudning*). Genom att åt hvarje språkljud gifva den erforderliga graden af utandning och den för språkljudets bildande nödiga ställningen hos talorganerna förläna vi åt ljuden en möjligast lika hörbarhetsgrad, nämligen *hviskningen*. Vissa ljud kunna, som förut är sagdt, äfven erhålla ljudning. Men då denna, ehuru tvifvelsutan äfven i sin mån väsendtlig för vissa ändamål, likväl icke är det för ljudens bildning (vi kunna nämligen icke förneka, att *a*-ljudet finnes till, äfven om det blott hviskas), så vilja vi här till en början betrakta ljuden såsom *hviskade*. Ljuden få då samma hörbarhetsgrad och framställas såsom resultat af de två hufvudvillkor, som äro nödvändiga och bestämmande för ljudens tillvaro under hvarje hörbarhetsgrad, nämligen talorganernas ställning och utandningen. Om ljudens beskaffenhet i förening med den för vissa ljud egendomliga hörbarhetsgrad, som vi kalla ljudning, få vi längre fram tillfälle att tala. Här betrakta vi ljuden endast såsom *hviskade*.

Efter dessa förutskickade anmärkningar gå vi att närmare undersöka hvarje enskilt språkljud. Alla språkljud kunna indelas, såsom af ålder varit kändt, i tvänne hufvudgrupper: *vokalljud* och *konsonantljud* (sjelfljud och medljud) *).

---

*) Den nyare tiden har sökt förbättra dessa häfdvunna benämningar genom att ersätta dem med namnen *sjelf-* och *medljudande*. Vi känna icke huruvida någon försökt att tala om sjelf- och medljudande *ljud*. Att sådant, om så skett, är mindre lämpligt, få vi längre fram tillfälle att visa. Allmänt tyckes man nu deremot vara ense om att tala om *sjelf-* och *medljudande bokstäfver*. En bokstaf, d. v. s. ett ljudtecken kan emellertid icke rimligtvis under några förhållanden sägas vara *ljudande*. Den kan hvarken *vara* eller *frambringa* något ljud. Den tjenar endast att *beteckna* ljud Om bokstäfverna skola kunna på något sätt indelas, måste indelningsgrunden vara något för dem väsendtligt, såsom från- eller närvaro af staplar, ovaler o. d.

Digitized by Google

I. Vokal- eller sjelfljuden.

Vid de rena vokalljudens frambringande bildar munnen ett rör, genom hvilket utandningsluften utan hinder passerar, och genom hvars olika vidgning och uttänjning de ljud uppstå, som vi benämna vokalljud. Tungan och läpparna äro de förnämsta organer som dervid åstadkomma vokalljudens skiljaktighet. Den egendomliga beskaffenheten hos vokalljuden bestämmes vid talorganernas för hvarje ljud erforderliga ställning på följande sätt:

a. Om munnen vid utandningen är öppen och tungan i normalt hvilande ställning, frambringas *a*-ljudet i *far*, *sval.*

ä. Om munnen göres något bredare och tungan (bågformigt) höjes mot mellersta delen af gommen, uppstår *ä*-ljudet i *skäl*, *der.*

e. Om munnen ännu mera vidgas, och tungan höjes mer än för *ä*, samt något skjutes framåt, uppstår *e*-ljudet i *ren*, *vet.*

i. Om munnen är mest vidgad, ungefär som vid ett leende och tungspetsen tager ett lindrigt stöd mot nedre tänderna för att ytterligare underlätta tungans fullständiga höjning mot främre gommen, uppstår *i*-ljudet i *fin*, *il.*

Från ställningen för *a* bildas dessa ljud genom en gradvis skeende höjning af tungan mot främre gomhvalfvet,

Digitized by Google

munvecken (mungiporna) skiljas, och tänderna närmas allt mer och mer, ända tills munnen intager ställningen för ett leende, då denna kedjas slutljud, *i*-ljudet, uppkommer.

ó. Om munnen från ställningen för *a* något vidgas på höjden eller rundas och tungan något höjes mot bakre gommen, uppstår *ó*-ljudet eller det vokalljud, som höres i *råg*, *kol*, *torr*.

ȧ. Om munnen ännu mera rundas och tungan ännu mera höjes mot bakre gommen, uppstår *å*-ljudet i *gå*, *får*.

o. Om munnen är mest rundad och tungans bakre del är ännu mera höjd mot bakre gommen, samt läpparna hopdragas mer än för *å*, uppstår *o*-ljudet i *bo*, *ton*.

Från ställningen för *a* bildas dessa ljud genom en gradvis skeende höjning af tungan mot bakre gomhvalfvet, munvecken närmas och tänderna skiljas allt mer och mer, ända tills munnen intager en nästan klotformig skapnad, då denna kedjas slutljud *o*-ljudet uppkommer.

u. Om munnens rundning är densamma som för *o*-ljudet, men läpparna äro något mer framskjutna och tungans höjdpunkt densamma som för *ä*-ljudet, uppstår *u*-ljudet i *du*, *lur*.

ö. Om läpparna äro mera framskjutna och mera vidgade, men tungans höjdpunkt ungefär densamma som för *ä*-ljudet, uppstår *ö*-ljudet i *röd*, *döf*.

y. Om läpparna äro ännu mera framskjutna och vidgade, och tungans höjning är densamma som för *i*-ljudet, uppstår *y*-ljudet i *syn*, *yr*.

För dessa tre ljud är visserligen den omständigheten gemensam, att för dem *a*-ljudet icke kan antagas såsom utgångspunkt, och att de frambringas under en från ställningen för *o*-ljudet gradvis skeende framskjutning och vidgning af läpparna. Men de bilda icke en kedja på samma

Digitized by Google

sätt som de föregående. Hos dessa äro t. ex. tänderna mest skiljda för *ö*-ljudet, der deras afstånd är ungefär detsamma som för *ä*. Hos *u*- och *y*-ljuden är den i det närmaste lika, ehuru måhända minst för *y*-ljudet.

Man har af gammalt för förhållandet och slägtskapen mellan dessa ljud uppställt åtskilliga figurer, såsom

a
ä å
e ö o
i y u

eller

i
e
ä
a ö y
å
o
u

eller

a
å — — *ä*
o — *ö* — *e*
u — *y* — *i*

Om dessa figurer inom andra språk eller vissa språkliga områden, såsom härledningens, kunna äga någon betydelse, lemna vi derhän. Men att de endast delvis riktigt angifva det verkliga förhållandet mellan *vårt* språks vokalljud, då frågan gäller deras frambringningssätt, påstå vi bestämdt. Alla dessa figurer angifva fullt riktigt förhållandet mellan *a*, *ä*, *e*, *i*, mellan *å* och *o*, mellan *ö* och *y*. Men alla ha de äfven gemensamt, att de antaga *u* såsom slutljud i kedjan *a*, *å*, *o*, *u*, något som icke ur frambringningssättets synpunkt äger skäl för sig, såsom vi redan visat. Tre tydligt skiljda, ur *a* såsom grundljud utgångna ljud finnas onekligen i samma kedja som *å* och *o*, men de äro *a* — *ó* — *å* — *o*, då ljudet för *ó* (vokalljudet i *råg*, *fågel*, *konst)* har sin plats mellan *a* och *å*. *U*-ljudet tillhör ur frambringningssättets synpunkt ingen af dessa kedjor, utan delar med *ö* och *y* egenskapen af ett blandadt uppkomstsätt. Måhända kunna vissa folk draga tungan ännu mera tillbaka än som erfordras för vårt *o*-ljud, men ett på sådant sätt alstradt ljud skall emellertid aldrig vara detsamma, men må väl kunna ersätta vårt *u*-ljud.

Ofvan nämnda beskrifning öfver vokalljuden gäller alla vokalljud såsom långa och de flesta såsom korta; såsom korta ha dock *a*- och *u*-ljuden något olika bildningssätt.

a. Om munnen är öppen, tungan hvilande, men läpparne vidgade på bredden, nästan som för *i*, uppstår *a*-ljudet i *att*, *fall*.

Digitized by Google

u. Om munnen intager samma ställning som för *o*-ljudet, men tungan är hvilande som för *a*, uppstår *u*-ljudet i *upp*, *skull*.

Utom dessa skiftningar ha äfven *ä*- och *ö*-ljuden två olika uppkomstsätt, eller rättare: språket äger tvänne andra vokalljud, som, ehuru alstrade på annat sätt än *ä* och *ö*, likväl betraktas, och det på goda skäl, såsom blotta skiftningar af *ä*- och *ö*-ljuden. Vi vilja här beteckna dem med *æ* och *œ*.

æ. Om munnen intager samma ställning som för *a*, men tungans bakre del är något sänkt, så att den är lägre än för *a*, uppstår det ljud, som alltid höres i *verld*, *kärr*, och hvilket till sin uppkomst sålunda är betydligt olika *ä*-ljudet i *väl*, *känn*.

œ. Om munnen intager en något mera vidgad form än för *ö* och tungans bakre del är sänkt som för *æ*, uppstår det ljud, som ofta höres i *kött*, *dörr*.

Dessa fyra senast nämnda ljudbildningar anses allmänt såsom blotta skiftningar af *a*-, *u*-, *ä*- och *ö*-ljuden. De kallas dessa ljuds *öppna uttal*. *A*- och *u*-ljuden ha alltid i vårt språk detta öppna uttal, då de äro korta, men få sitt normala eller s. k. *slutna*, men sannolikt icke ursprungliga uttal, då de äro långa. I andra språk har *a*-ljudet sitt öppna uttal äfven som långt, och vårt *u*-ljud, som liksom vårt *o*-ljud i allmänhet der saknas, ersättes af ett helt annat ljud med helt annan bildning. — De fall, då de med *æ* och *œ* betecknade skiftningarna af *ä*- och *ö*-ljuden förekomma, få vi på annat ställe tillfälle att omnämna.

Det händer icke sällan, att man i synnerhet vid högt tal lätt förmärker en liten skiftning af *å*- och *ä*-ljuden, då de äro korta. Denna skiftning, som hos *å*-ljudet då tyckes något närma sig *ó*-ljudet, och hos *ä*-ljudet närmar sig *a*, kan icke gerna få betraktas såsom ett öppet uttal af dessa ljud, emedan den icke är förorsakad genom något egendomligt bildningssätt, såsom förhållandet är hos skiftningarna för *a*-, *u*-, *ä*- och *ö*-ljuden. Denna skiftning är, synes oss,

Digitized by Google

endast en följd af dessa vokalljuds tillfälliga egenskap af korta, då tungan icke erhåller tillräcklig tid att försättas på den plats och till den höjdpunkt, som för dessa vokalljud är normal, då vokalljuden äro långa.

Alla hittills nämnda ljud och skiftningar tillhöra högspråket. Men dialekterna äga ock några egendomligt bildade vokalljud. De enda vi varit i tillfälle att lära känna äro:

i̥ Om munnen intager samma ställning som för *i*, men den rännformigt böjda tungspetsen tager lindrigt stöd mot *öfre* tänderna, uppstår ett i sydöstra Nerike hos allmogen brukligt ersättningsljud för högspråkets *i*-ljud.

y̥ Ett med samma egendomliga ställning hos tungan bildadt *y*-ljud förekommer i samma trakt. (Som dessa båda ljud för öfrigt till bildning likna högspråkets motsvarande ljud, äro de troligen beroende af blott vana eller någon synnerlig orörlighet hos tungan).

ô Vanligen ersättes högspråkets *ó*-ljud genom det med här framställda figur betecknade ljudet. Detta frambringas derigenom, att munnen intager samma ställning som för *ó*-ljudet, men tungan får samma läge som för det öppna *ä*- eller *ö*- (*æ*- och *œ*-) ljudet.

Inom landskapsmålen vexla ljuden synnerligen mycket, så att *ö* brukas här och der för *y* och *o*, det högsvenska öppna *ä* för *a*, understundom ock för *ó* o. s. v. De egna vokalljud landskapsmålen äga, äro emellertid helt få. Och man måste vara ytterst varsam vid uppgifvandet af landskapsmålens ljud, så att man icke påbördar dem ljud, som de icke äga, ja, som t. o. m. äro till sin tillvaro otänkbara. Man säger väl, att vokalljuden äro till möjligheten oändliga till antalet, och utan tvifvel är det ock sannt; men säkert är, att äfven den finaste skiftning lika väl som det mest tydliga sjelfständiga ljud äger sin tillvaro grundad på talorganernas inbördes ställning. Denna talorganernas ställning bör och måste beskrifvas, för att man må rätt uppfatta lju-

Digitized by Google

den och deras frambringningssätt. Och der icke ett eget frambringningssätt kan framställas, må man icke tala om egna ljud; ty der kan icke ett eget ljud förefinnas. Också må man icke låta förleda sig att tro, det man har ett egendomligt ljud framför sig, för det man påträffar ett ljud i en egendomlig, för högspråket främmande *ställning*. Vokalljuden byta ofta plats med hvarandra i hög- och landskapsspråken. Ett ljud, som i högspråket alltid intager en viss ställning, intager icke alltid samma ställning i landskapsmålen och kan derigenom för ett högsvenskt öra låta mycket främmande, ehuru det kanske i en annan ställning i högspråket är fullt vanligt.

Akcenterna spela vid ljudens frambringande en betydande rol. Och det gäller att med omsorg äfven skilja akcenterna från sjelfva vokalljuden. De förblandas dermed synnerligen lätt.

Mest af allt måste man dock från vokalerna eller sjelfva ljuden skilja ljudens *ljudning*. Det är så ytterst vanligt, att man med sjelfva vokalljudens väsende förblandar denna för vokalljuden visserligen vanliga, men alldeles icke väsendtliga egenskap att kunna intoneras eller ha ljudning, att man t. o. m. uppställt denna egenskap som vokalljudens kännetecken till skillnad från konsonantljuden. För att utvisa det felaktiga häri behöfva vi blott påpeka, hvad vi förut antagit, nämligen att vi här ha talat om vokalljuden såsom *hviskade*, d. v. s. *frambragta utan ljudning*. Och torde det tillsvidare vara nödvändigt att för att icke förblanda vokalen med dess hörbarhet på detta sätt alltid tala om vokalljuden, då fråga är om vokalljuden såsom sådana. På samma sätt som åskknallen icke är det väsendtliga hos åskan, så är icke heller ljudningen det vid vokalljudens frambringande. Båda kunna vara borta, och sakens väsende förändras icke deraf. Den naturföreteelse, som vi nämna åska, är och förblir åska, äfven om intet dunder höres. På samma sätt är vokalljudet vokalljud utan att nödvändigt vara förenadt med ljudning. — Någonting hörbart finnes dock alltid hos vokalljuden och måste finnas hos dem, emedan de äro ljud och såsom sådana hörbara, — alldeles på samma sätt som det hos

Digitized by Google

äfven det mest s. k. *stumma* konsonantljud alltid finnes något hörbart. Och detta hörbara är väsendtligt för båda dessa arter af ljud, ehuru det hos båda är till uppkomsten fullkomligt olika. Vi se här alltså, att en hörbarhetsgrad, antingen hviskningen eller ljudningen, (men icke ljudningen uteslutande) är väsendtlig för vokalljudens egenskap af *ljud*. Men ingendera af dessa hörbarhetsgrader i och för sig bestämmer vokalljudets egenskap af *vokal*, (d. v. s. anger skillnaden mellan vokalljud och konsonantljud), emedan vissa konsonantljud ha samma hörbarhetsgrader som vokalljuden. Hvad som deremot bestämmer vokalljudets egenskap af vokal eller sjelfständigt språkljud, är endast och allenast munnens *rörlika form* och luftens framströmmande *utan andra hinder* än de, som åstadkomma en viss grad af hörharhet. Och dessa skola vi längre fram lära känna.

Redan förut ha vi här angifvit uppkomstsättet för hvarje enskilt vokalljud i vårt högspråk och några bland de mest egendomliga vokalljud, som tillhöra landskapsmålen. För frambringandet af alla dessa ljud gäller att munnen antager en rörlik form, genom hvilken luften utströmmar fritt eller utan de hinder, som erfordras för konsonantljuden. För hvarje enskilt ljud är frambringningssättet deremot olika med de öfriga ljudens, och denna olikhet består i munrörets olika form, i dess vidgning på höjden eller bredden, dess uttänjning, m. m.

Man har äfven sagt, att skillnaden mellan vokalljud och konsonantljud skulle bestå deri, att vokalljuden kunde uttalas för sig sjelfva, men konsonantljuden "endast med tillhjelp af en vokal". Om det vore sannt, så skulle ju icke ljuden för *s*, *l*, *m*, o. d. kunna uttalas utan tillhjelp af en vokal, men sådant går, som man lätt nog torde inse, ganska väl för sig. Väl är det sannt, att det stundom tyckes gå lättare att uttala ett konsonantljud i förbindelse med ett vokalljud, än det går att uttala konsonantljudet ensamt. Men lika sannt är det ock, att det är *omöjligt* att uttala ett konsonantljud *med* tillhjelp af ett vokalljud. Kunde ett konsonantljud icke uttalas utan tillhjelp af en vokal, så skulle vokalljudets hjelp naturligtvis bestå i att förmedla, icke en-

Digitized by Google

dast underlätta konsonantsljudets frambringande, och i så fall skulle vokal- och konsonantljud stå i förhållande till hvarandra som far till son. Huru det då skulle gå för sig att utan underverk frambringa ljudet för *b* i *bro*, lärer väl vara oförklarligt*). — Hvarje konsonantljud är sjelfständigt och frambringas utan tillhjelp af andra språkljud.

En tredje villfarelse, som gjort sig gällande angående skillnaden mellan vokalljud och konsonantljud, är att man påstått, det vokalljuden frambringas *med*, men konsonantljuden *utan* tillhjelp af talorganerna. Menar man då med talorganer det, som i allmänhet förstås dermed, nämligen läpparna, tänderna, det bakre mjuka, det främre hårda gomhvalfvet, gomseglet, näsan och tungan, så synes denna fråga vara lätt afgjord. Vi ha intet begrepp om, hur det skulle tillgå att frambringa *i* utan tunga eller *y* utan läppar.

Alla vokalljud, hvarom vi hittills talat, frambringas under luftströmmens gång genom munnen. Men ehuru för alla vokalljud synes väsendtligt, att munnen bildar ett rör, genom hvars olika form vokalljuden erhålla sin skiljaktighet, så är dock icke nödvändigt, att luftströmmen dervid tager sin väg genom munnen. Ehuru toner i sång vanligen frambringas vid luftströmmens fria gång genom munnen, kan dock ett slags sångljud med sluten mun frambringas genom näsan, det s. k. *gnolandet*. På lika sätt kunna äfven vokalljud uppstå, då luftströmmen tager sin väg genom näsan. Dylika vokalljud, de s. k. *nasalvokalljuden*, tillhöra icke vårt språk.

II. Konsonant- eller medljuden.

Alla verkliga konsonantljud uppkomma genom hinder, som talorganerna framställa för den utandade luften. Dessa hinder bildas derigenom att rörliga delar närma sig andra

*) Se härom vidare afdelningen VII.

Digitized by Google

rörliga eller orörliga. Man har sedan långliga tider tillbaka indelat konsonanterna i åtskilliga grupper såsom *k*, *p*, *t*, dem man kallat stumma och hårda (tenues); *b*, *g*, *d*, dem man kallat stumma och mjuka (mediæ); *l*, *m*, *n*, *r*, dem man gifvit namnet flytande (liqvidæ), "emedan de i uttalet lätt flyta tillsammans med andra ljud"; *s*, *x*, *z*, *c*, som benämnts hväsljud (sibilantes) o. s. v. *P*, *b*, *f*, *m* och *v* hafva äfven hetat läppljud (labiales); *t*, *d*, *l*, *r*, *n*, *j*, *s*, *z*, *c*, tungljud (linguales), *k*, *g*, *c*, *q*, *x*, gomljud (patatinæ) o. s. v. En kallar *j* och *v* halfvokaler; en annan ger *l*, *m*, *n*, *r*, *s* samma namn. Huru föga ljus alla dessa indelningar sprida i denna sak, derom vittnar redan de namn, som man gifvit de särskilta grupperna.

För att någon reda må bringas i denna sak, måste man ganska noga känna konsonantljudens frambringningssätt. För att vid beskrifningen följa tecknens nuvarande uppställning, se vi de dem motsvarande ljuden frambringas på följande sätt:

b, be. Om läpparna äro slutna, uppstår, då luften sakta släppes fram, det ljud, som höres först i *bar* och sist i *nubb*.

c, se. Detta tecken äger icke eget ljud, utan då det någongång uttalas, hvilket i vårt språk ej sker i mer än ett par ord, är dess ljud antingen detsamma som för *s* eller *k*.

d, de. Om tungans spets är ställd mot nedre kanten af öfre tandgårdsvallen, uppstår, då luften sakta släppes fram, det ljud, som höres först i *då* och sist i *bud*.

f, äff. Om nedre läppen är ställd mot öfre tänderna och luften utandas skarpt, uppstår under hela den tid munnen intager denna ställning, det ljud, som höres först i *far* och sist i *muff*.

g, ghe. Om tungan är fullkomligt höjd mot bakre delen af gomhvalfvet, uppstår, då luften sakta släppes fram, det ljud, som höres först i *gå* och sist i *hög*.

Digitized by Google

h, hå. Se nedanför!

j, je, (ji). Om tungans främre del höjes mot främre gomhvalfvet och luften dervid svagt utandas, uppstår under hela den tid, tungan intager denna ställning, det ljud, som höres först i *ja* och sist i *berg.*

k, kå. Om tungan är fullkomligt höjd mot bakre gomhvalfvet, uppstår, då luften stötes fram, det ljud, som höres först i *ko* och sist i *tak.*

l, äll. Om tungans spets är stödd mot af öfre tandgårdsvallen, men luften får framströmma på ömse sidor om tungan, uppstår under hela den tid, tungan intager denna ställning, det ljud, som höres först i *le* och sist i *all.*

m, ämm. Om läpparna äro slutna och luftströmmen tager sitt lopp genom näsan, uppstår, då läpparna skiljas, det ljud, som höres först i *mo* och sist i *om.*

n, änn. Om tungans spets är höjd mot nedre tandgårdsvallen, och luftströmmen tager sitt lopp genom näsan, uppstår, då tungan förändrar läge, det ljud, som höres först i *nu* och sist i *en.*

p, pe. Om läpparne äro slutna, uppstår, då luftströmmen stötes mot dem, så att de öppnas, det ljud, som höres först i *på* och sist i *upp.*

q, ku. Detta tecken äger icke eget ljud, utan uttalas alltid som *k.*

r, ärr. Om tungspetsen sättes i dallring, eller om tungspetsen höjes mot gommen under mer eller mindre fullkomlig dallring, uppstår under hela den tid organet är i rörelse, det ljud, som höres först i *ro* och sist i *ur.*

Digitized by Google

s, äss. Om tungspetsen är höjd mot öfre tandgårdsvallen och luften dervid skarpt utandas, uppstår under hela den tid utandningen varar, det ljud, som höres först i *så* och sist i *ros.*

t, te. Om tungans spets är fullkomligt stödd mot nedre kanten af öfre tandgårdsvallen, uppstår, då luften stötes fram, det ljud, som höres först i *två* och sist i *att.*

v, ve. Om nedre läppen är ställd mot öfre tänderna, och luften dervid svagt utandas, uppstår under hela den tid munnen intager denna ställning, det ljud, som höres först i *vår* och sist i *af.*

x, äcks. Detta tecken saknar eget ljud och uttalas som *ks.*

z, säta. Detta tecken saknar eget ljud och uttalas som *s.*

Dessa äro språkets konsonanttecken med deras motsvarande enkla ljud. Språket äger äfven enkla ljud, för hvilka vi vid beteckningen sakna tecken. Dessa enkla ljud äro: det som höres först i *sju*, det som höres först i *tjuf* och det som höres sist i *sång.* Dessa ljud, som äro obetecknade, beteckna vi här med tecknen *ƨ*, *ç* och *ŋ*.

ƨ, sche. Om tungan är höjd mot mellersta delen af gommen, och luften skarpt utandas, uppstår under hela den tid tungan intager denna ställning, det ljud, som höres först i *sju* och sist i *usch.*

ç, tje. Om tungans främre del är höjd mot främre gomhvalfvet, och luften dervid skarpt utandas, uppstår under hela den tid tungan intager denna ställning, det ljud, som höres först i *tjuf.*

ŋ, äng. Om tungan är fullkomligt höjd mot bakre gomhvalfvet, och luftströmmen tager sitt lopp genom

Digitized by Google

näsan, uppstår, då tungans läge förändras, det ljud, som höres sist i *sång*.

Alla dessa ljud tillhöra vårt nuvarande högspråk. Landskapsmålen äga här liksom vid vokalljuden egendomliga ljud. De vigtigaste vi varit i tillfälle att lära känna, äro:

ł (det s. k. tjocka *l*). Om tungspetsen betydligt höjes för att kunna med styrka nedfällas mot munnens botten och på samma gång framskjutas mot tandgården, uppstår det allbekanta s. k. tjocka *l*, som i vissa ställningar nyttjas som ersättningsljud för *l* och *rd* (liksom i vissa mycket förfinade personers mun högsvenskans *l* understundom får ersätta *rd*).

ṛ (det skorrande *r*). Om tungspenen sättes i dallring, uppstår detta ljud, som i vissa landskapsmål tjenar att ersätta *r*.

ð Enligt mångas samstämmiga utsago lärer ännu i Dalarna det gamla ljudet för *ð* förefinnas. Rydqvist säger: "Bland högst anmärkningsvärda omständigheter är, att Dalskan har i 2 pl. det ursprungliga aspirerade *d* (t. ex. *ið standið*, J stån, *ið såið*, J sågen)." Enligt honom är alltså detta ljud ett *aspireradt d*-ljud. — Strömborg säger, att "*ð* ljuder som ett svagt utandadt *d* eller *dh*, ungefär som *d* dansk. glad, glade, eng. *th* i thither; det förekommer ofta i slutet af ordstammar, hvarest *d*-ljudet blifver svagt utandadt (aspireradt)." — På annat ställe säger han fullt utandade vara liktydigt med aspiratæ. — Äfven Lyngby talar om ett "åndende *d*," efter hvad vi kunnat fatta, liktydigt med ljudet för *ð*. — Keller angifver, fast något otydligt, två uppkomstsätt för det danska *d*: det ena uppkommet vid tungspetsens höjning till tänderna, det andra vid dess höjning till tandköttet — en uppgift, med hvilken Strömborgs tyckes öfverensstämma. Man har dock svårt att under den nu rådande förvirringen af betydelsen i uttrycket *aspireradt ljud* kunna af detta uttryck med någon säkerhet leda sig till ljudets rätta uttal, då man icke

Digitized by Google

personligen hört ljudet. Bäst likar sig att antaga Strömborgs uppgift om detta ljuds identitet med det engelska svagt utandade *"th* i *thither."* Men gälla dessa beteckningar samma ljud, så är *ð* tecken för något helt annat än ett sådant ljud, som man allmänt kallar aspireradt. Det är då icke en s. k. aspirata, utan en media. Och ljudet frambringas derigenom, att tungans spets sättes mot öfre tändernas nedre kant, och luften utandas svagt.

þ Om tungspetsen sättes mot öfre tändernas nedre kant eller räcker något utanför dem, och luften skarpt utandas, uppstår ljudet för detta gamla tecken (det engelska *th* i *mouth).* Detta ljud är mera individuelt än egentligen dialektiskt, och tjenar, då det någon gång höres, att ersätta *s*, hvarföre äfven detta ljud af folket kallas läspadt *s*.

ɬ Mera individuelt än egentligen dialektiskt är äfven det ljud, vi med denna mynd vilja antyda. Det frambringas derigenom, att tungans spets är ställd mot öfre tangårdsvallen liksom vid *l*, men luften utandas här skarpt. Detta ljud tjenar, då det någongång höres, att ersätta *s* i förbindelsen *sl*.

Dessa få till det egentliga folket hörande konsonantljud äro de enda vi varit i tillfälle att lära känna. Tvifvelsutan finnas nog flera både vokal- och konsonantljud, som kunde förtjena sin beskrifning. Önskligt vore, att samlarne af landskapsorden med omsorg angåfve deras frambringningssätt.

Ännu är dock icke förrådet af inom vårt land hörda konsonantljud uttömdt. Ännu gifvas åtskilliga ljud, som vi icke sett framställas som tillhörande hvarken landskapsmål eller högspråk. Och ehuru vi ytterst sällan hört någon person, som icke betjenat sig af dem, synes likväl mängden vara fullkomligt omedveten af deras tillvaro. Troligen först uppkomna ur landskapsmålen, äro de likväl nu hörbara hos nästan alla, äfven hos dem, som affektera att tala sitt modersmål korrekt och redigt. Som dessa ljud icke utgöra hvarken någon vinst eller prydnad för högspråket, vilja vi

Digitized by Google

här påpeka dem i den, som vi tro, ganska rättmätiga afsigten att få dem utrotade, åtminstone ur högspråket. Rätt mången, som icke tänker på, hur han talar, och icke allt för mycket vinnlagt sig om att tala redigt, skall (såvida han icke skorrar), då han vill uttala sådana ord som *person*, *kors*, *fors* o. d., säga något helt annat, än han vill eller tror sig säga. Han tror sig näml. uttala ett *r*- och *s*-ljud, men det är icke förhållandet. På samma sätt då han säger *barn*, på samma sätt *ord*, på samma sätt *kort*, och på samma sätt alla ord, i hvilka konsonantförbindelserna *rs*, *rn*, *rd* och *rt* ingå. Man tror sig uttala de tecknade konsonanternas ljud, och onekligen gör mången ock så, men ännu flera göra det icke.

Vi ha nyss nämnt, att det understundom händer, att i landskapsmålen ett konsonantljud får ersätta en konsonantförbindelse, d. v. s. två (eller flera) på hvarandra följande konsonantljud. Så är förhållandet äfven här. De ofvannämnda konsonantförbindelserna bli här ersatta af enkla ljud, och dessa enkla ljud frambringas på följande sätt:

Ersättningsljudet för *rs* frambringas derigenom, att tungans spets höjes nästan rakt upp mot gomhvalfvet, hvarigenom den skarpa luftströmmen kommer att gå mellan öfra tandgårdsvallen och tungans undre sida. Detta ljud är synnerligen anmärkningsvärdt, emedan det tjenar som ersättningsljud icke allenast för förbindelsen *rs* och i ett fall äfven för *s*, utan äfven för ljudet *g* (sche). Man får rätt ofta af öfverförfinade tungor höra t. ex. *"min rsal," "klockan rsu"* o. d. i st. f. min schal, klockan sju. (Beteckningen *rs* i dessa ex. antyder naturligtvis icke de verkliga ljuden för dessa tecken, utan blott det ifrågavarande ljudet).

Ersättningsljudet för *rn* bildas derigenom, att tungans undersida tryckes mot öfre tandgårdsvallen, och luftströmmen liksom vid *n* tager sitt lopp genom näsan.

Ersättningsljudet för *rd* bildas derigenom, att tungans undersida tryckes mot öfre tandgårdsvallen, men luften sakta släppes fram. Detta ljud är anmärknings-

Digitized by Google

vårdt derför, att många personer (och i synnerhet barn), som icke kunna frambringa *g*, ersätta det senare ljudet med det förra.

Ersättningsljud för *rt* bildas på samma sätt som ersättningsljudet för *rd*, blott med den skillnaden, att luften här stötes fram. Detta ljud tjenar vid samma tillfälle, som nyss är nämndt, äfven som ersättningsljud för *k*.

Understundom, ehuru mera sällan, får man äfven höra ett likartadt ersättningsljud för *rl*. Det bildas på samma sätt som *l*, men tungans ställning är densamma, som för här närmast föregående ljud.

De fem senaste ljuden utgöra en serie till frambringningssättet nästan lika och till tjensten äfven likartade ljud. Denna serie kunde visserligen förtjena att skärskådas ur åtskilliga synpunkter och skulle då, fullkomligare som den är än någon annan dylik i språket befintlig serie, gifva anledning till mången vigtig sanning inom ljudlärans område. Här få vi emellertid inskränka oss till några få ord.

Man har inom detta område liksom inom många andra en mängd termer och uttryck, hvilka åt hela ämnet förläna en viss mystisk dager, men också icke göra någon annan tjenst. Nedärfda från slägten, inom detta, liksom inom åtskilliga andra ämnen mindre klarseende än vi, ha de ända till våra dagar gått och gällt som vettenskapliga termer, och mången betjenar sig tvifvelsutan af dem, för att framställa, hvad eljest vore måhända svårt nog att säga. Men vår tid, som icke ens inom språkvettenskapens område tillstädjer uttryck utan motsvarande begrepp, fordrar rättmätigt äfven der ljus och klarhet och nöjes icke med mystiska ord. Till sådana termer, för hvilkas betydelse man troligen aldrig gjort sig fullt reda, men hvilka likväl rätt ofta begagnas och då alltid äro tjenliga att missleda, få vi i främsta rummet räkna uttrycket *sammansatta konsonantljud.*

Nu, då vi här lemnat en beskrifning öfver uppkomstsättet för alla (utom två) såväl inom högspråket som dialekterna oss bekanta konsonantljud, är tiden inne att afgöra,

Digitized by Google

hvilka af dessa ljud möjligen äro sammansatta. Visserligen ha vi här framställt frambringningssättet för ljuden endast såsom *hviskade*, men som vi redan förut sagt, är *ljudningen* ingen väsendtlig del af ljuden i och för sig, utan något helt och hållet sjelfständigt, som både kan saknas och finnas, utan att ljuden till sitt väsende förändras. Alla konsonantljud kunna icke förenas med ljudning, det är sannt; men det gör ändå ingenting till saken, då alla ljud kunna frambringas hviskade. Skulle några ljud kunna betraktas såsom sammansatta, så kunde man vara befogad att tro, att det vore just de ljud, som kunna frambringas med både hviskning och ljudning. Ljuden för *l*, *m*, *n* och dyl. skulle i så fall vara sammansatta. Men oss vetterligen har ingen påstått något sådant, och det lönade väl också knappast mödan. — Nej, de ljud, som man allmänt synes vara ense om att benämna sammansatta, äro *g̨*, *ç* och *n̲* — några ha t. o. m. påträffat ett *ngn* (uttalas *än̲n*) eller allt, som höres efter vokalljudet i *regn!* — Vidare har man kommit underfund med, att *x* (äcks) och *z* (säta) äro sammansatta. Och vi draga icke i betänkande att tro, det man äfven som sådana skulle ansett de fem senast beskrifna ljuden, om man blott uppmärksammat deras tillvaro. Hvad de tre första beträffar, så äro med afseende på frambringningssättet dessa lika enkla som nånsin några andra språkljud. Hvad särskilt *g̨* beträffar, så kunna vi icke lätt göra oss begrepp om ett ljud, som enklare skall kunna åstadkommas: tungan höjes mot bakre gommen, och luften utandas skarpt. Se vi sedan på *ç*, så är dess bildning fullkomligt densamma som för *j*, och skillnaden dem emellan består, då båda hviskas, blott i utandningens styrka; hvaraf följer, att om *ç* skall betraktas som till sin bildning sammansatt, måste äfven *j* göra detsamma. Ja, *j* är t. o. m. mera berättigadt till denna benämning, emedan, då det hög tuttalas, det äfven har ljudning. Hvad slutligen ljudet för *n̲* angår, så är det till sin bildning analogt med ljuden för *m* och *n*, fastän inom olika konsonantserier, hvarföre, om ljudet för *n̲* betraktas som sammansatt, äfven detsamma måste gälla ljuden för *m* och *n*.

Digitized by Google

"Men *x* (äcks) och *z* (säta) äro dock sammansatta!" — höra vi redan i andanom de sammansatta konsonantljudens förfäktare försäkra. Om man griper till historien och bevisar, att "*x* är uppkommet af ett *k*- och ett *s*-ljud," liksom *z* af *ðs, ds* eller *st*. Men här hjelper hvarken bevis eller historia. Menar man med *x* bokstafven eller den för ögat synbara figuren, så är den troligen icke uppkommen af figurerna *k* och *s* och ännu mindre af mot dessa tecken svarande ljud, emedan man utaf ljud icke kan bilda för ögat synbara figurer. Menar man deremot med *x* ett ljud, så finnes icke något sådant ljud. Figuren *x* betecknar "ett *k*- och ett *s*-ljud", eller *två* ljud. Den betecknar sålunda icke *ett* ljud och ännu mindre då *ett sammansatt* ljud.

Att figuren *z* i forna tider också stundom tjenat att beteckna två ljud (ett *t*- och ett *s*-ljud), lär väl vara satt utom allt tvifvel. Men numera "uttalas det som *s* och förekommer endast i utländska ord". Och ljudet för *s* lär väl icke vara något sammansatt konsonantljud.

Men för att återkomma till g̦- (sche-), ç- (tje-) och n̦- (äng-) ljuden och deras uppkomst, hvad skall man säga om g̦- (sche-) ljudet i *sköt?* Är det icke uppkommet af ett *s*- och ett *k*-ljud? Här höras icke två ljud hvar för sig såsom i *x*, här höres endast ett ljud och detta måste vara sammansatt, då det är uppkommet af två — skall man invända. Och vi fråga då åter: hvad skall då sägas om samma ljud i *sju*, i *stjelpa*, i *hyssja* eller i de utländska *gentil, jurnal, pension* o. d., i hvilka ord bevisligen aldrig funnits något *sk*, hvaraf g̦-ljudet kunnat uppkomma? Är g̦-ljudet sammansatt i *sköt*, så är samma ljud sammansatt, i hvilket språk och hvilket ord det må förekomma. I *gentil* kan det emellertid aldrig vara uppkommet genom förening af flera ljud. — Likartadt är förhållandet med ç-ljudet i *tjena* och *känna*, och likaledes med n̦-ljudet i *sång* och *regn*. Den senast beskrifna ljudserien torde i denna punkt kunna lemna oss någon upplysning. Alla dessa fem ljud äro till sin bildning lika enkla som *s*-, *n*-, *d*-, *t*- och *l*-ljuden, men de ha ett annat frambringningssätt än dessa. Ja, de ha t. o. m. börjat åstadkomma förbistring vid rättstaf-

Digitized by Google

ningen. En af Svenska Akademiens ledamöter och flere af våra mera framstående författare ha vi sett skrifva ordet *fors* med två *s* ("forss"). Och ehuru det som allmän regel gäller, att en konsonant aldrig får fördubblas efter en annan, så har det likväl skett i detta ord. Flera nom. propr., i hvilka samma ord ingår såsom sammansättningsdel, bruka rätt ofta betecknas på samma sätt, t. ex. Forssberg. Och denna egendomliga beteckning saknar icke alla skäl. Då man vid ett högt uttal säger detta och dylika ord utan att tydligt frambringa *r*, höres ett långt utdraget ljud. Att detta ljud emellertid icke är vårt *s*-ljud, sådant det höres i *oss*, inses lätt vid jemförelse, och att man icke insett denna ljudskillnad, får och måste skrifvas på den allmänna obekantskapen med ljuden och deras bildning. — Detta långt uttänjda ljud i *fors* har man genom konsonantfördubbling velat tillkännagifva, men följden har blifvit, att man i strid med alla rättskrifningsprinciper fördubblat *s*-, icke *r*-tecknet, och det af det enkla skäl, att något *r*-ljud der alldeles icke höres. Något rent *s*-ljud höres väl icke heller, men detta nya ljud är dock betydligt mera likt *s*- än *r*-ljudet, emedan det tydligen är en slags hväsning.

Då "frun af stånd" eller "en man af verld" vid sina bemödanden att tala "riktigt fint" råka så illa ut, att de i st. f. att säga *schu* (*sju*) af ren förfining säga "rsu" eller samma ljud, som de utan tvifvel vid ett annat tillfälle begagna sig af för att säga *kors*, månne de inse, att de då begagna samma ljud, eller är det månne deras afsigt att betjena sig af ljud, som icke tillhöra språket? — Troligen icke. — När ett barn i sina bemödanden att frambringa namnet på bokstafven *k* säger "rtå" eller samma ljud, som det vant sig att höra och säga i sådana ord som *kort*, *svart* o. d., icke har barnet för afsigt att frambringa dessa ljud lika, och en äldre, som hör dessa ljud, inser måhända, att de äro ett och samma, men knappast inser han, att de icke äro *r*- och *t*-ljuden. — Och när en stockholmska, som kanske icke vet, huru *gärdet* rätteligen bör uttalas, och som kanske aldrig sett det skrifvet och icke känner mer af ordet, än att det i folkets mun heter *jäle*, vill förfina detta och derigenom ut-

Digitized by Google

talar *jäle,* icke är det hennes afsigt att i st. f. *rd* säga *l.* Hon tror säkerligen tvärtom, att hon uttalar det fullkomligt rätt. På samma sätt har troligen äfven *i fjol* och många andra dylika felaktigheter uppkommit.

Orsaken till att vi här utbyta ett konsonantljud mot ett annat eller två mot ett, ligger tvifvelsutan i något bland dessa tre förhållanden: oförmåga att frambringa ett visst ljud, lust att förfina eller omedvetet försök att bereda lättnad för uttalet. Samma skäl tro vi äfven gifvit upphofvet till *ʒ*-, *ç*- och *ŋ*-ljuden i de flesta af deras nuvarande användningar. De hafva i många fall blifvit använda endast för att af ett eller annat skäl *ersätta* andra konsonantljud eller konsonantförbindelser. Men då de tjena att ersätta dessa andra konsonantljud, hafva de likväl icke nödvändigt alstrats genom någon *sammansättning* af dessa ljud eller uppkommit genom något talorganernas bemödande att åstadkomma ett ljud af två. Om talorganerna aldrig så länge skulle försöka sammansmälta *s*-ljudet och *k*-ljudet, så skulle ett sådant försök icke lyckas. Hvad resultatet skulle bli, vore ett nytt ljud måhända, men icke ett nytt, som innehölle de båda förutnämnda, emedan ett sådant är omöjligt. Allt tal om sammansatta konsonantljud är en orimlighet.

De skäl vi här andragit för tillvaron af de tre ifrågavarande ljuden, äro, som oss synes, de enda, som förorsakat dessa ljuds tillvaro i vårt språk i en stor mängd främmande, i synnerhet från franskan lånade ord, der åtminstone de nu i vårt språk vordna *ʒ*- och *ç*-ljuden sällan äga någon motsvarighet, som skulle kunna föranleda till den förmodan, att dessa ljud vore uppkomna genom någon slags sammansättning och allra minst den, som man uppgifvit såsom normal för dessa ljuds uppkomst.

Man skulle, om dessa ljud vore uppkomna genom sammansättning, aldrig kunna förklara anledningen till dessa ljuds tillvaro i andra språk, der de omöjligen tjena som ersättningsljud för de ljud eller ljudförbindelser, hvaraf man påstår dem hafva alstrats i vårt språk, men der de likväl förekomma. De skulle der omöjligen kunna finnas, och likväl finnas de.

Digitized by Google

För att vi icke måtte få ännu flera ända till fem nya konsonantljud, hvilka samt- och synnerligen äro öfverflödiga och allesammans endast alstrade af lätja, påpeka vi här den synnerliga omsorg, som en hvar, hvilken önskar sitt modersmåls bestånd och förkofran, är skyldig att egna åt konsonantljudet *r*, då det förekommer framför *s*-, *d*-, *t*-, *n*- och *l*-ljuden. Det har sig väl svårt att alltid tydligt frambringa *r*-ljudet, men det går dock. Och drar man blott försorg om, att de konsonantljud, som efterfölja *r*-ljudet, bli ordentligt uttalade, så kommer tvifvelsutan den lämpliga dallringen af *r*-ljudet af sig sjelf. Emellertid måste felet rättas, innan det blir för sent.

III. Utandningen och ljudningen.

Länge nog har man påstått, att konsonantljuden skiljas från vokalljuden derigenom, att konsonanterna icke kunna frambringas utan tillhjelp af ett vokalljud. Nu mera har man allmänt insett det felaktiga i detta påstående, och nu kan hvarje barn, som undervisats i läsning efter ljudmetoden, med egen mun tydligt och klart ådagalägga oriktigheten i denna uppfattning.

Men nu börjar saken synas betänkligare. Man har icke allenast förnekat riktigheten af det förra påståendet och visat det grundfalska deruti, utan man har gjort ännu mer. Man har gått ännu ett steg i motsatt riktning, och man är nu tämligen ense om, att satsen bör och måste vändas om, såvida den skall innebära någon sanning. Det skall numera enligt somligas påstående icke heta: "konsonantljuden kunna icke frambringas utan i förening med ett vokalljud", utan alldeles tvärtom: *"vokalljuden kunna icke frambringas utan i förening med ett konsonantljud"*.

Det hette en gång i tiden, att solen gick omkring jorden och jorden stod stilla, och alla menniskor trodde det, emedan de ju sågo det med sina lekamliga ögon. Men satsen måste trots ögonens intyg vändas om, för att bli en

Digitized by Google

sanning. Det blef då så, att det var jorden, som gick, och solen, som stod stilla, och numera gifves väl ingen, som känner orsakerna till denna uppfattning, som längre tviflar på, att det är jorden, som går sin kretsbana omkring solen. För den stora mängden kunde det vara nog, att saken framställdes så. Men vettenskapsmännen förefunno skäl att äfven antaga solens gång, ehuru på ett helt annat sätt, än man förut föreställt sig.

Något likartadt tyckes förhållandet vara äfven i denna fråga. Den första åsigten om konsonanternas osjelfständiga frambringningssätt har med rätta blifvit förkastad såsom en drömhypotes, och den vederlägges dagligen genom hvars mans erfarenhet. Så inträder saken i ett nytt skede. Man antager vokalljudens osjelfständiga frambringningssätt, och för detta antagande kan man uppvisa ovedersägliga skäl.

Om man med konsonantljud förstår sådana språkljud, som uppkomma genom hinder eller rörelser hos talorganerna (i detta ords vanliga bemärkelse) vid luftens utandning, så kunna alla, åtminstone i vårt och dermed beslägtade språk befintliga konsonantljud härunder inbegripas. Endast ett ljud, nämligen för *h* kan då deribland aldrig inrymmas. Detta ljud uppkommer icke genom något hinder och icke heller genom några af utandningen alstrade rörelser hos de yttre talorganerna. Det uppkommer tvärtom vid luftens *fria* utandning, d. v. s. då luften utandas genom munnen utan alla hinder, men dock alltid vid en, som det tyckes, *skärpt* utandning.

Redan hos grekerna hade man insett, att *h*-ljudet sålunda icke var ett konsonantljud i samma mening som de öfriga. Det ägde i deras språk icke heller något eget sådant tecken, som vi benämna bokstaf, men det var dock icke heller helt och hållet obetecknadt. Då det förekom, var det betecknadt genom ‘, som sattes framför eller öfver en begynnelsevokal och konsonanten *r*. Detta tecken har liksom deremot svarande ljud sedermera benämnts *spiritus asper* (den skärpta utandningen). Men grekerna ägde äfven ett annat tecken, *spiritus lenis*’ (den svaga utandningen), hvilket tecken sattes öfver hvarje begynnelsevokal (och kon-

Digitized by Google

sonanten *r*), då den icke hade *spiritus asper*. Vårt språks *h* antages allmänt motsvara denna spir. asp. eller ʿ. Men hvad motsvarar *spiritus lenis?*

Det är alla bekant, att grundstafvelsen i *kalla* är *kall*, och att *a* i slutet af ordet är pluraländelse. En uppdelning af ordet efter grundstafvelse blir sålunda icke *kal-la*, utan *kall-a*. Försöka vi nu uttala dessa båda stafvelser omedelbart efter hvarandra och i synnerhet om vi hviska dem någorlunda högt, men alltid dock med iakttagande att *l*-ljudet i första stafvelsen fullkomligt upphört, innan det följande *a*-ljudet frambringas, så skola vi tvifvelsutan lära känna, hvad som menas med *spiritus lenis*. Vi höra då lätt före *a* ett svagt ljud, liknande en svag stöt. Och denna svaga stöt är just *spiritus lenis*. *Spiritus lenis* är i vissa landskapsmål synnerligen märkbart, då det ersätter eller rent af byter plats med högsvenskans *h* eller *spir. asp*. Då man i roslagsdialekten får höra *en att* i st. f. *en hatt*, höres detta *att* ofta med synnerligen tydlig spiritus lenis eller *en ʾatt*.

Säkrast finner man spiritus lenis, om man svagt stönar. Sker det tyst, blir spir. len. hviskad, sker det högt, men likväl svagt, blir spir. len. frambragt med en obetydlig, men dock förnimbar ljudning. Spir. asper eller *h*-ljudet kan deremot aldrig bli ljudande.

Denna spiritus lenis är det, som man påstått vara oskiljbar från hvarje begynnande vokalljud, hvarföre man säger, att ett vokalljud icke kan frambringas utan i förening med ett konsonantljud. Otvifvelaktigt är det nog sannt, att spir. len. ganska lätt förnimmes såsom förenad med ett vokalljud. Men nödvändigt förnimbar är den troligen icke.

Spir. asp. och len. eller ljuden för *h* och ʾ bildas båda i sjelfva struphufvudet. *H* är den ohämmade och skärpta utandningen, ʾ är deremot en skärpt och hämmad utandning eller ett hämmadt *h*-ljud.

Ehuru det nästan tyckes vara öfverflödigt att ens nämna, emedan det väl lärer vara faktiskt, att vokalljud kunna förnimmas sjelfständigt d. v. s. utan att vara föregångna af en förnimbar spir. lenis eller asper, anse vi dock skäligt att påpeka ett par omständigheter som stöd för den

Digitized by Google

fria utandningsgraden. För det första ha sjelfva de ifrigaste kämparne för teorin om vokalljudens osjelfständiga förnimbarhet, alla missföljder oberäknade, sett sig tvungna att erkänna, att sjelfva *den dämpade utandningen ytterligare kan dämpas så, att den icke förmärkes.* Ja, om den är så dämpad, hvad återstår annat, än att utandningen antingen icke finnes, eller ock att den är fri? Faktiskt är, att så väl spir. lenis som asper (᾿ och ῾) kunna frambringas sjelfständigt utan att vara förenade med vokal. Vid någon undersökning skall man ock lätt finna, att de eller åtminstone lenis äfven kunna föregå vissa konsonantljud t. ex. *l* och *n*. Ehuru *h*-ljudet i vårt språk endast föregår vokalljud, skall det dock en gång hafva uttalats framför konsonantljuden *j*, *l*, *n*, *r* och *v*. Ja man påstår t. o. m. att det i götiskan uttalats före *t*- och *s*-ljuden. Enligt alla källor uttalas än i dag på Island ett *h*-ljud före *v*, och enligt den beskrifning, som göres på detta *h*-ljud, lär det vara spir. lenis, (men icke *k*, såsom några dock påstå). Och i franskan, der ju spiritus asper eller vårt *h*-ljud icke finnes, finnes deremot — säges det — spiritus lenis och är betecknad med *h*. Vore spiritus lenis nödvändigt förnimbar framför hvarje begynnande vokalljud, så vore det en skriande motsägelse att teckna det före vokalljudet i några få ord, men låta det vara obetecknadt i de flesta.

Beaktansvärdt i denna punkt är, såsom vi längre ned*) skola visa, att sjelfva bildningen af spir. lenis är sådan, att då detta ljud hastigt eller ofullkomligt frambringas, har det en så stor likhet med ett vokalljud i början af dess bildande, att alla tvifvel i denna fråga häfvas. Vid sin förnimmelse skilja de sig dock fullkomligt.

Huruvida nu spir. lenis verkligen i grekiskan uttalats framför hvarje vokalljud, som icke haft spir. asp., är en fråga, som nu näppeligen mer än gissningsvis torde kunna besvaras och hör icke hit. Dock om man vet, att det för närvarande gifves hela nationer, som sakna spirit. asp. och endast ha spirit. lenis, att det å andra sidan gifves nationer,

---

*) Se mera härom i afdelningen IV!

Digitized by Google

som sakna spir. lenis och endast äga asper, och att det gifves dialekter, i hvilka dessa rent af byta plats med hvarandra, så kan ju icke synas omöjligt att antaga, det äfven nationer funnits, som nödvändigt begagnat endera af dessa utandningsgrader framför en begynnelsevokal, och som der aldrig betjenat sig af den fria utandningen. Språket i sin helhet tyckes dessutom tala för ett sådant antagande.

Att *h*-ljudet i vårt språk höres framför alla begynnelsevokaler, är en allbekant sak. Men huruvida spiritus lenis verkligen tillhör språket, torde ännu vara oafgjordt. Dock tro vi det icke. Skulle det också vara förhållandet, så kan man dock taga för gifvet, att den endast är tillfällig och godtycklig. Vore den under några förhållanden regelbundet bestående, hade sådant säkerligen för länge sedan blifvit uppmärksammadt. Vårt antagande är, att den icke tillhör vårt språk, och att vokalljuden, lika väl som konsonantljuden, äro till sin förnimmelse fullkomligt oberoende af andra ljud. Lika väl som vi, om vi så vilja, kunna säga *än*, *att* utan *h*, kunna vi äfven säga dem med *h* eller ᾿. Och lika väl som fransmannen börjar *haut* med ᾿, men *odeur* utan både *h* och ᾿, skulle han äfven, om språket fordrade något sådant, kunna uttala *haut* utan både *h* och ᾿. Allt beror endast på viljan, så snart talorganerna icke uppställa hinder, och de uppställa sannolikt icke hälften så ofta verkliga hinder för ljudens frambringande, som man tilläfventyrs ofta föreställer sig. Huru litet vi veta om vår egen vilja och dess verkningar eller yttringar i talorganernas verksamhet, är nästan obeskrifligt. Jag vill frambringa ljudet *ö*, och genast har jag det frambragt. Jag vill hviska det, och det sker; jag vill säga det högt, och det sker — båda delarna måhända långt innan tanken på hvad jag gjort, blifvit mig fullt medveten och klar, och ännu mera, innan jag uttänkt, i hvad förhållande talorganerna stå till hvarandra vid detta ljuds frambringande. Och likväl beror allt detta ytterst på viljan; ty vill jag icke säga *ö*, så kan jag också underlåta det, — jag må tänka på eller föreställa mig detta ljud, hur mycket jag behagar. Hur lätt går det icke att frambringa hela ordet *skälmsk!* Men huru mycket vet

Digitized by Google

man i allmänhet af hvad man då gjort! Ja, mängden har knappast mer än en aning om, att den rört en smula på munnen, och derigenom — tror man — har ordet uppkommit! Nej, visst icke! — Men hvad har jag då gjort? — Jo, jag har först höjt bakre delen af tungan mot mellersta gommen, sedan främre delen af tungan något litet mot främre gommen, derefter höjt tungspetsen stelt mot öfre tandgårdsvallen, så slutit läpparna, vidare närmat tungans spets mot öfre tandgårdsvallen och slutligen ställt tungans bakre del mot gomhvalfvet. Lägg så dertill tre olika modifikationer af luftströmmens styrka och två af dess riktning, och vi ha der framför oss hvad vi gjort, och det alltsammans inom loppet af en sekund och endast för att frambringa ordet *skälmsk*.

Om vi nu antaga, att vi kunna göra förnimbara såväl *a*, som *ha* och ʾ*a*, så ha vi grunden till utandningsstyrkans grader. Vi få en *fri*, en skärpt, men redan i struphufvudet *dämpad*, och en *skärpt*, men icke dämpad utandningsrgad. *A* är då den *fria*, ʾ*a* den *dämpade* och ʿ*a* eller *ha* den *skärpta* utandnings-graden, eller *a*-ljudet uppkommer, då luften fritt utandas, ʾ-ljudet, då luftströmmen är skärpt, men dämpad, och *h*-ljudet, då luftströmmen än skärpt och fri. Dessa utandningsgrader bestämma ljudens inbördes förhållande, såsom vi snart skola se.

Vi ha hittills alltjemt, utom vid särskilt anmärkta tillfällen, talat om ljuden såsom hviskade, och det har skett af följande grunder. Först och främst äro vi genom det dagliga lifvets erfarenhet försäkrade, att vi mera uppmärksamma ljuden, vi anstränga hörselorganet mera, då ljuden hviskas, än då de framsägas högt, och för ett noggrannt iakttagande af ljudens skiftningar och olikheter, erfordras just denna skärpta uppmärksamhet. Vidare har det skett för att visa, att (då man ju icke kan förneka ljudens tillvaro, fastän de äro hviskade) *ljudningen* icke är något för ljuden väsendtligt, utan endast en tillfällig egenskap, som omöjligen kan, såsom hittills ofta skett, läggas till grund för språkljudens indelningar. Ja, mången förblandar t. o. m. ljudet med ljudningen. Och ändtligen har det skett, för att ställa alla

Digitized by Google

ljud på samma breddgrad, åt alla gifva samma grad af hörbarhet, eller med ett ord, för att utgå från *en* synpunkt, då man lättare derifrån öfvergår till en annan, mera tillfällig. Alla språkljud kunna nämligen, som bekant är, icke göras lika hörbara, utan några äro alltid hvad man kallar *stumma*. Och för att få alla möjligast lika, gifves ingen annán utgångspunkt än hviskningen.

Men det är sannolikt icke enligt med språkets rätta väsende att vara hviskadt. Vi tala för det mesta högt, och utan tvifvel är det just det naturliga. Det höga talet skiljer sig från det hviskade endast genom ljudningen, som tillhör vissa ljud, och hos de ljud, som icke äga den, genom en måhända något större hörbarhet, alstrad genom en fullare utandning. Denna fullare utandning åstadkommer emellertid icke någon just synnerlig förändring af ljudet och åstadkommes icke heller af någon märkbar förändring af talorganerna. Vid högt tal är *h*-ljudet icke stort mera hörbart, än om det hviskas, och *s*-ljudet tar, antingen det hviskas eller talas högt, i båda fallen betydligt ut sin rätt att framkomma under form af samma hväsande. Så ock hos *f*- och *t*-ljuden och andra.

Men annorlunda är förhållandet med *ljudningen*. Den uppkommer under väsendtligen olika förhållanden med hviskningen, och förnimmes äfven såsom något väsendtligen olika. Vi ha redan förut påpekat den betydliga olikhet, som gör sig förnimbar, då vi sjunga eller högt uttala orden *vall* och *haft*, i motsats mot då vi hviska dessa båda ord. Men äfven då vi söka sjunga ordet *haft*, kunna vi iakttaga märkbara olikheter. Vi kunna, som förut är sagdt, med bästa vilja i verlden icke sjunga ljudet *f*, ej heller uttala det med ljudning; men *a*-ljudet liksom *l*-ljudet kunna vi både sjunga och uttala högt och förnimma det annorlunda såsom hviskadt. Ja, vi kunna sjunga *a*- och *l*-ljuden på hvarje ton hela musikskalan igenom. Men det är icke dessa två ljud ensamt, med hvilka det är förhållandet. Hos alla vokalljud äger detta rum, äfvensom hos åtskilliga konsonantljud. Det vi kalla *ljudning*, synes alltså stå i nära samband med hvad vi kalla *sång*, och i verkligheten är förhållandet ock så.

Digitized by Google

Inuti struphufvudet finnas nämligen tvänne strängar spända tvärtöfver den öppning, genom hvilken utandningsluften har sin väg. Dessa strängar, som kallas *vokalband*, sättas af den utandade luften i svängning, och deraf uppkommer ljudningen alldeles på samma sätt, som strängarna på ett instrument åstadkomma toner. Genom dessa vokalbands större eller mindre naturliga tjocklek, större eller mindre naturliga längd hos olika personer alstras, hvad vi kalla olikheten hos rösten eller röstens klangfärg, men icke dess klang. Då dessa strängar genom muskler förkortas eller förlängas, uppkomma i sång högre eller lägre toner.

Ljudningen är, som vi se, sålunda i grunden ingenting annat än tonen af ett instrument eller sångtonen hos menniskorösten. Men de kunna dock skiljas derigenom, att sångtonen alltid fordrar vokalbandens fullkomliga svängning, under det ljudningen ofta är undertryckt, derigenom att vokalbanden äro närmade intill hvarandra, och vidare derigenom att ljudningen i allmänhet förutsätter vokalbandens naturliga längd, under det sångtonen fordrar en efter tonens höjd afpassad förlängning eller förkortning hos vokalbanden. Den egentliga skillnaden mellan sången och ljudningen är dock *tidsutdrägten*.

Med den kännedom vi nu äga om vokalljudens frambringning såsom hviskade, inse vi nu lätt, hur oväsendtlig ljudningen hos dem är, då den ju både kan förefinnas och saknas, utan att vokalljudet upphör att vara vokalljud, och då den äfven finnes hos somliga konsonantljud. Vi kunna ock nu inse, att ljudningens beskaffenhet icke inverkar på vokalljudets beskaffenhet, då *a*-ljudet ju förblir *a*-ljud, om än vokalbanden förlängas eller förkortas hur mycket som helst.

Vokalljudens egenskap af vokalljud är sålunda icke beroende af deras förmåga att antaga ljudning eller vara ljudande, och något annat återstår då icke såsom bestämmande för deras natur än *munnens form i förening med en hörbarhetsgrad*, hviskningen eller ljudningen. Hviskningen alstras äfven den genom vokalbanden, nämligen vid deras största möjliga närmande till hvarandra. Men åtskilliga konsonant-

Digitized by Google

ljud kunna äfven, som vi förut sagt, vara både hviskade och ljudande, och dessa båda arter af ljud ha då endast som utmärkande egenskap munnens olika form eller talorganernas förhållande till hvarandra.

Det är visserligen mycket lätt sagdt, och utan tvifvel äfven fullt riktigt, att strängt taget skillnaden mellan vokal- och konsonantljud endast är talorganernas ställning till hvarandra. Men denna skillnad är dock ganska vansklig. Säger man, att vokalljuden frambringas, under det munnen bildar ett rör, der talorganerna icke bilda hinder för utandningen, samt att vokalljuden äga förmåga af ljudning, så är efter vårt förmenande detta fullt riktigt. Men vi behöfva icke gå längre än till *l*-ljudet för att finna, huru föga bindande denna definition är, och om den är riktig, huru obetydlig skillnaden mellan vokal- och konsonantljud i grunden måste vara, ehuru vi tycka den vara himmelsvid. Vid *l*-ljudet bildar väl tungan ett slags hinder; men det är dock icke större, än att luftströmmen alldeles ohejdad framströmmar på ömse sidor om tungan. Ännu mindre är detta hinder vid *r*-ljudet, der det utgöres endast af tungspetsens dallring. Skillnaden mellan *i*- och *j*-ljuden är, som af dessa ljuds frambringande synes, så obetydlig, då man blott afser andluftens hinder, sådant det alstras genom tungans ställning, att det skulle vara svårt att derpå bygga skiljaktigheten af dessa ljuds olika natur. Och det engelska *w* (duble-w), som af åtskilliga ansetts vara ett vokalljud, är synbarligen likväl ett konsonantljud. Vid *g*- (sche-), *f*- och *s*-ljuden med flera skulle man äfven kunna säga munnen intaga en i någon mån rörlik form. Fullkomligt ohindrad framgår väl der icke luften, men man skulle dock lätt kunna anse tungans ställning vid *i*-ljudet för ett lika stort hinder. Så är visserligen icke förhållandet, och andluftens styrka och i synnerhet omöjligheten af all ljudning skall alltid skilja dessa ljud från vokalljuden.

Andra ljud såsom *g*-, *b*-, *d*-ljuden m. fl. alstras vid fullkomliga och verkliga hinder hos talorganerna. För dessa finnes sålunda icke alls den rörlika form hos munnen, hvilken utgör grundskiljaktigheten mellan konsonant och vokalljud.

Digitized by Google

Man skall emellertid under dylika förhållanden lätt nog inse, att skiljaktigheten mellan vokal- och konsonantljud icke alltid är lika stor. Vissa konsonantljud äga en bildning, som ganska nära liknar vokalljudens, under det andra ha den mera olika. Detta förhållande tyder på en viss frändskap mellan dessa ljud, och man må icke förundra sig, om man i likhet med hvad hos vokalljuden oftast är händelsen, äfven om vissa konsonantljud får höra sägas, att de äro *stafvelsebildande*. Detta gäller i främsta rummet *r*- och *l*-ljuden, hvilka till sin bildning närmast likna vokalljuden. I vårt nuvarande språk antagas väl icke några stafvelsebildande konsonanter finnas till, men sådant är mera skenbart än verkligt. I vårt nuvarande och i dermed närmast beslägtade språk, liksom i vårt fornspråk finnas stafvelsebildande konsonanter bevisligen.

Vi känna, huru den vid högt tal förnimbara ljudningen uppkommer vid utandningen. Vid den fulla, skärpta utandningen är all ljudning omöjlig, — och det på grund af sjelfva denna utandnings uppkomstsätt. Vid den skärpta, men dämpade är den deremot möjlig, men blir endast svag eller undertryckt, och understundom är deñ knappt hörbar. Vid den svaga utandningen slutligen är ljudningen fullt hörbar, eller sådan som vi förnimma den hos vokalljuden.

Hörbarhetsgraderna vid högt tal äro liksom utandningsgraderna sålunda tre: hörbarhet utan ljudning, hörharhet med undertryckt ljudning och hörbarhet med full ljudning.

Alla vokalljud äga full ljudning, då de uttalas högt. Och bland konsonantljuden fördelas ljudningen på följande sätt: (Och på det vi lättare må öfverse förhållandet mellan ljudningen och utandningen framställa vi här båda samtidigt.)

b. Undertryckt ljudning och dämpad utandning.

d. Undertryckt ljudning och dämpad utandning.

f. Bristande ljudning och skarp utandning.

Digitized by Google

g. Undertryckt ljudning och dämpad utandning.

h. Bristande ljudning och skarp utandning.

j. Undertryckt ljudning och dämpad utandning.

k. Bristande ljudning och skarp utandning.

l. Full ljudning och svag utandning.

m. Full ljudning och svag utandning.

n. Full ljudning och svag utandning.

p. Bristande ljudning och skarp utandning.

r. Full ljudning och svag utandning.

s. Bristande ljudning och skarp utandning.

t. Bristande ljudning och skarp utandning.

v. Undertryckt ljudning och dämpad utandning.

z (*sche*). Bristande ljudning och skarp utandning.

ç (*tje*). Bristande ljudning och skarp utandning.

ŋ (*äng*). Full ljudning och svag utandning.

Bland öfriga i högspråket eller landskapsmålen förekommande ofvan beskrifna ljud är förhållandet mellan ljudning och utandning följande:

ll Full ljudning och svag utandning.

Digitized by Google

i Full ljudning och svag utandning.

ſ Undertryckt ljudning och dämpad utandning.

p Bristande ljudning och skarp utandning.

t Bristande ljudning och skarp utandniug.

ʒ Bristande ljudning och skarp utandning.

n Full ljudning och svag utandning.

ð Undertryckt ljudning och dämpad utandning.

rt Bristande ljudning och skarp utandning.

rd Full ljudning och svag utandning.

'h Undertryckt ljudning och dämpad utandning.

Af ofvanstående öfversigt af ljudningen och utandningen hos hvarje enskilt ljud framstår den allmänna lagen för dessa förhållanden, bestående deri att 1) ett språkljud med svag utandning har alltid vid högt tal full ljudning, 2) ett språkljud med dämpad utandning har undertryckt ljudning, och 3) ett språkljud med skarp utandning saknar ljudning.

En lika allmän som otvifvelaktigt felaktig åsigt har angående *r*-ljudets bildning och utandningsstyrka gjort sig gällande. Man säger nämligen, att utandningen är så stark, att den sätter tungspetsen i dallrande rörelse. Utan tvifvel skulle det erfordras ett icke ringa qvantum luft att sätta denna ingalunda obetydliga köttmassa i så häftig och stark dallring, som den hvari tungspetsen ofta är försatt. Också kan hvar och en lätt öfvertyga sig derom, om man blott riktar tungspetsen uppåt, så att den icke det minsta vidrör gommen eller tandgårdsvallen. Man skall då lätt erfara,

Digitized by Google

att tungspetsen väl på sådant sätt kan komma i dallrande rörelse, men man skall då också erfara, att den möda, som dertill erfordras, skulle vara stor nog att för alltid bortskaffa ett sådant ljud ur språket. Man gör sig minsann icke så stora besvär med språket heller! Och det skulle, om detta frambringningssätt vore det verkliga, icke gå så lätt att uttala ordet *är*, som det nu är. Och om man undersöker detta på nämnda sätt frambragta ljud, skall man deri först och främst finna något, som man icke sökt, näml. en nästan till ansträngning skarpt uttalad spir. asper, och vidare skall man åtminstone i början af detta (eller rättare sagdt dessa) ljud vara ur stånd att frambringa ljudningen, som vid det normala uttalet af *r*-ljudet är lika hörbar som hos ett vokalljud. Nej, annorlunda gestaltad både är och måste uppkomsten af detta ljud vara, och tungan är vid dess bildande icke så overksam eller orörlig, att hon medelst ångkraft måste sättas i rörelse. Utom dess är sjelfva villkoret för bildningen af den skärpta utandningen just frånvaro af all ljudning. De kunna icke förenas. Tungan sjelf är vid *r*-ljudets bildande i rörelse, nämligen i motsatt riktning mot luftströmmen utefter öfre tandgården. Uppstår under denna rörelse en hastig, men fullständig beröring med tandgårdsvallen, frambringas, då tungan åter står fri, den fulla ljudning, som tillhör detta ljud. Som tungan derefter sakta, men oupphörligt förändrar läge, får luften alltjemt tillfälle att strömma fram, men för då äfven den svagt framförda tungspetsen tillbaka, hvilken då åter vid den svaga beröringen mot tandgårdsvallen gör ljudningen mindre hörbar. Härutaf uppstår den ständigt förnyade från- och tillvaron af ljudning, som är förnimbar hos detta ljud. Och för detta ljuds bildande erfordras då icke synnerligen stor utandning. Ja, ehuru naturligtvis i saknad af ljudning kan en dylik tungans lek med luftens framsläppande ske med blott den luft, som ständigt finnes i munnen, utan att någon märkbar utandning dervid sker. Och detta ljud är det knarrande läte, som höres, då tungspetsen under ofullständigt berörande sakta föres utefter öfre tandgårdsvallen, bestående deri att små luftblåsor få tillfälle att komma fram

Digitized by Google

och förenas med den yttre luften. — Uppstår vid tungspetsens gång tillbaka icke full beröring och fullt aflägsnande, blir en annan svagare form af detta ljud. Äfven det frambringas vid svag utandning.

Bland anmärkningsvärda skiljaktigheter mot af ålder rådande åsigter träder oss här vid öfversigten af ljudens utandnings- och ljudningsgrader förnämligast till möte den omständigheten, att *b*-, *d*- och *g*-ljuden *icke äro stumma*, såsom de hittills alltjemt betraktats, utan ljudande, ehuru med endast undertryckt ljudning. *K*-, *p*- och *t*-ljuden äro deremot i fullkomlig saknad af ljudning och kunna derföre med rätta anses som stumma. Hos de förra är ljudningen fullt märkbar i synnerhet i början af ord, och ännu mer då dessa ljud äro långa. Att de äfven kunna sakna denna ljudning, är fullkomligt tydligt, emedan alla ljudande språkljud kunna sakna sin ljudning.

IV. Konsonantljudens indelning och förbindelser.

Redan förut ha vi antydt de af ålder brukade indelningarna af konsonantljuden, uppställda, som vi finna, understundom efter likheten i hörbarhet, understundom med afseende på likheten i frambringningssätt. Om man undantager smärre oegentligheter, hvad ljudnings- och utandningsstyrkan beträffar, den icke nog tydliga skillnaden mellan åtskilliga ljuds bildning, olika förf:s skiljaktiga åsigter om de skiljda gruppernas namn, samt andra smärre oegentligheter, måste den af ålder häfdvunna indelningen erkännas vara fullt riktig. Vissa konsonantljud äga nämligen, som vi af ljudens frambringningssätt lätt kunna se, en så stor likhet i bildning, att ingenting annat än utandningens och ljudningens beskaffenhet eller luftströmmens riktning skiljer ljuden från hvarandra. Som exempel derpå se vi *m*-, *b*- och *p*-ljuden. Alla dessa ljud förutsätta för sin uppkomst samma

Digitized by Google

ställning hos de yttre talorganerna, nämligen läpparnas slutna ställning, hvarvid ljudet får sin fullkomliga bildning, då läpparna skiljas. Men ehuru sålunda till sin yttre bildning lika, äro likväl dessa ljud lika fullkomligt skiljda genom utandningens och ljudningens beskaffenhet, som de förnimmas skiljda, då de talas högt. Ljudningen och utandningen är sålunda den väsendtliga skillnaden mellan dessa och med dem likställda ljud eller emellan de särskilta grupperna. *M*-ljudet har till skillnad från *b*- och *p*-ljuden fri utandning, *b*-ljudet skärpt, men undertryckt, *p*-ljudet skärpt och fri. Å andra sidan har *m*-ljudet just på grund af sin svaga utandning full ljudning, *b*-ljudet af likartadt skäl undertryckt ljudning, och *p*-ljudet är alltid i saknad af ljudning.

Den för ljudens frambringande erforderliga utandningsgraden är för ljuden sinsemellan alltid densamma eller så afpassad, att de villkor, hvilkas uppfyllande erfordras för de olika ljudens frambringande vid ett tillfälle, erfordras för samma ljuds bildande äfven vid ett annat, vare sig att rösten höjes öfver den normala talhöjden eller sänkes till hviskning. Utandningsstyrkan i dess olika grader är sålunda den väsendtligaste fordran för ljudens bildning, och om den först och främst lägges till grund för ljudens indelning, blir förhållandet följande:

Konsonantljud med svag utandning äro ljuden för *l*, *m*, *n*, *ŋ*, *r*.

Konsonantljud med dämpad utandning äro ljuden för *b*, *d*, *g*, *j*, *v*.

Konsonantljud med skärpt utandning äro ljuden för *f*, *h*, *k*, *p*, *t*, *s*, *ʂ*, *ç*.

Af dessa ha de till första samlingen hörande full ljudning, de till den andra undertryckt, de till den tredje bristande. Bland dessa samlingar intager naturligtvis den först nämnda närmaste rummet intill vokalljuden, i det äfven de ha samma ljudnings- och utandningsgrader. Alla vokalljud frambringas nämligen, såsom förut är sagdt, under svag utandning och ha vid högt tal full ljudning. För konsonantljuden gäller, såsom förut är visadt, såsom allmän regel, att en viss ställning hos de yttre talorganerna är nödvändig för

Digitized by Google

ljudens uppkomst, i det de yttre talorganerna bilda mer eller mindre fullkomliga hinder för luftens fria utandning. Endast för *h*- (och ') ljudet är utandningen fri eller ohejdad af de yttre talorganerna. Detta (dessa) ljud kan man på denna grund alltså icke föra till verkliga konsonantljud.

Se vi åter på tiden för ljudens bildande vid talverktygens för de verkliga konsonantljuden erforderliga ställning, så märka vi der åter en ny likhet med vokalljuden, i det inom de särskilta samlingarna vissa ljud på samma sätt som vokalljuden kunna frambringas fulländade, så länge talorganerna intaga den för ljudens bildande erforderliga ställningen, och så länge andluften räcker, under det hos andra ljudet först blir fulländadt vid talorganernas skiljsmessa. Lägga vi detta förhållande till grund för en ny indelning, så få vi inom hvarje afdelning två grupper, nämligen:

Inom den första: *l* och *r* af första och *m*, *ŋ*, *n* af andra slaget.

Inom den andra: *j* och *v* af första och *b*, *g*, *d* af andra slaget.

Inom den tredje: *ç*, *ʒ*, *s* och *f* af första och *k*, *p*, *t* af andra slaget.

Dessa två indelningsgrunder gifva sig sjelfva.

Men skulle man sedan för ljudens ställning inom de särskilta grupperna söka ännu en sådan, gifven af likheten med vokalljudens frambringningssätt, så kan den icke gerna bli någon annan än den för skiljda ljud af samma grupp relativt större eller mindre beröringen mellan talorganerna, eller m. a. o. ljudens större eller mindre svårighet att frambringa.

Kastade man ibland en mängd personer, som icke närmare tänkt på saken, helt oväntadt fram den frågan: hvilket ljud är lättast att frambringa, *e*- eller *t*-ljudet? eller med andra ord ett vokal- eller ett konsonantljud i allmänhet? — så skulle man säkert i nittionio fall bland hundra få till svar: *e*-ljudet eller vokalljudet är lättast. Och det kan verkligen så tyckas för oss, som i allmänhet icke känna någon svårighet att frambringa hvarken det ena eller det andra ljudet. Men för dem, som icke utan svårighet frambringa både det ena och det andra ljudet, är förhållandet

Digitized by Google

alldeles motsatt. Det är nämligen ett faktum, som vi tro vara både obestridt och obestridligt, att den döfstumme har svårare att frambringa ett visst vokalljud *fullkomligt rent* än ett vist konsonantljud. Och skälet är ganska lätt insedt. Vid vokalljudens frambringande är talorganernas närmande endast *relativt*, aldrig fullkomligt eller sådant, att talorganerna fullkomligt beröra hvarandra och bilda ett hinder för utandningsluften. Vid *a*-ljudet säga vi tungan vara i normalt hvilande ställning, vid *ä*-ljudet är tungan höjd — men hur mycket? — och munnen vidgad — men huru mycket? — Vid *e*-ljudet är tungan ännu mer höjd — men huru mycket? — och munnen ännu mer vidgad på bredden — men hur mycket? — Samma är förhållandet hos alla vokalljud. Att det går så lätt för oss att frambringa de skiljda vokalljuden rent, kan endast skrifvas på vanan och en från barndomen fortsatt öfning. Emellertid känna vi tvifvelsutan något hvar, hur svårt det förekommer oss att frambringa ett vokalljud, som är oss främmande, och hvarvid vi icke äro vana. Vi behöfva som stöd härför endast påpeka ljudet för franskans *ou* eller samma språks nasalvokaler. Ja, vi gå så långt, att vi tro det vara lättare att lära en skåning uttala högsvenskans *r*-ljud, än det är att lära en fransman frambringa vårt *o*- eller *u*-ljud, och det ehuru *r*-ljudet utan tvifvel är svårast bland konsonantljuden att frambringa rent.

Vare sig nu huru som helst med det sista — enligt flera sakkunniga personers intyg lärer det vara ett faktum, att det är svårare att lära den döfstumme frambringa ett gifvet vokalljud *rent*, än det är att frambringa ett gifvet konsonantljud, äfven om sjelfva ljudningen icke framställer något hinder. Dock må det i praktiskt hänseende synas hur som helst. Ur rent teoretisk synpunkt är detta faktum nödvändigt, såsom vi redan visat. Lika säkert som det är svårare att i ett rum bland hundra personer träffa en viss, än det är att finna den sökte, då han i samma rum är ensam, lika säkert är det ock svårare att bland ett oändligt antal möjliga ställningar, hvilkas förhållande till hvarandra endast relativt kan angifvas, finna den erforderliga ställningen, än att finna en viss, alltid fast ställning.

Digitized by Google

Lägga vi detta förhållande emellan vokal- och konsonantljuden till grund för en inbördes ställning mellan konsonantljuden inom de skiljda grupperna, så att de konsonantljud, som äro svårare att frambringa i följd af någon större ofullkomlighet i beröringen eller genom en vexlande, endast relativt bestämd ställning, äro närmare vokalljuden, så blir inom de särskilta grupperna ställningen följande:

Inom den första: *r*, *l*.
Inom den andra: *ŋ*, *m*, *n*.
Inom den tredje: *j*, *v*.
Inom den fjerde: *g*, *b*, *d*.
Inom den femte: *ç*, *f*, *g̦*, *s*.
Inom den sjette: *k*, *p*, *t*.

Till närmare belysning och öfversigt af dessa förhållanden mellan konsonantljuden torde följande tabell tjena:

	Stumma		Halfljudande		Ljudande	
	Tenuer (hårda)	Hvässljud.	Medier (mjuka)	Halfvokaler	Näsljud	Dallerljud
Tungan rörlig.						*r*
Tungan stel.						*l*
Tungan höjd mot främre gommen.		*ç*		*j*		
Läpparna mot tänderna.		*f*		*v*		
Tungan mot bakre gommen.	*k*	*g̦*	*g*		*ŋ*	
Läpparna mot hvarandra.	*p*		*b*		*m*	
Tungan mot tandgårdsvallen.	*t*	*s*	*d*		*n*	
	Grundljudet spir. asp. (*h*). Ljudningen bristande och omöjlig.	Utandningen skärpt och fri.	Grundljudet spir. len. (*'h*). Ljudningen undertryckt.	Utandningen dämpad. Grundljudet urvokalen.	Ljudningen full.	Utandningen svag.

Digitized by Google

Konsonantljudens inbördes ordning, grundad på deras ljudnings- och utandningsstyrka och bestämd af deras frändskap med vokalljuden, blir sålunda följande: *r*, *l*, *ņ*, *m*, *n*, *j*, *v*, *g*, *b*, *d*, *ç*, *f*, *ȥ*, *s*, *k*, *p*, *t*, *h*.

Utan tvifvel är den sista indelningsgrunden svårast att tillämpa. Huru nära konsonantljuden inom de särskilta grupperna äro befryndade med vokalljuden, är stundom ganska svårt att afgöra. Att emellertid de ljud, som här angifvits såsom de *första* inom hvarje grupp, ovillkorligen ur frambringningssättets synpunkt äro berättigade till denna plats, tro vi oss kunna bevisa på flerfaldiga sätt. Der endast tvänne ljud i vårt språk tillhöra en grupp, är sålunda deras plats lätt nog afgjord. Men ehuru den första och tredje inom vårt språk består af blott två ljud, så är icke förhållandet detsamma i andra språk. Till den tredje gruppen höra liksom till den femte rätt många ljud, och deras inbördes förhållande är icke lätt afgjordt. Också är, såvidt vi känna, ljudens förhållande inom dessa grupper af ingen väsendtlig vigt. Att inom den fjerde och sjette ordningen för våra talorganer lämpligast bör vara den angifna, tro vi oss äfven med tillräckliga skäl kunna styrka.

För att tydliggöra förhållandet mellan de skiljda konsonantljudsgrupperna och för att äfven på samma gång angifva slägtskapsförhållandet till vokalljuden, vilja vi här i korthet taga en allmän öfverblick af ljuden med hänsyn till deras frambringningssätt, innan vi öfvergå till frågan om ljudens förbindelser med hvarandra. Mycket, som i det föregående på grund af närvarande arbetes plan och sättet för ämnets behandling måst blifva mer eller mindre dunkelt, skall — hoppas vi — här kunna få sin tillräckliga belysning. — Alla språkljud, det känna vi, frambringas vid luftens utandning. *Utandningen* i allmänhet är sålunda den första synpunkt, ur hvilken vi ha att betrakta språkljuden. Denna utandning är af tvåfaldig art. Vokalbanden i strupbufvudet kunna nämligen bli alldeles fria och oberörda deraf, eller ock kunna de vara närmade till hvarandra, så att andluften af dem i någon mån hindras i sitt lopp. I förra fallet uppstår det ljud, som vi benämna den skarpa utandnin-

Digitized by Google

gen, *spiritus asper;* i det senare åter det ljud, som vi benämnt den dämpade utandningen, *spiritus lenis.* Den mot vokalbanden stötande luften åter sätter alltid dem i någon slags rörelse, så vida de icke äro fullkomligt närmade till hvarandra, då *hviskning* uppstår. Blir denna rörelse för hörseln förnimbar, benämna vi den *ljudning.* Dess beskaffenhet åter bestämmes af, huruvida vokalbanden bli försatta i fullständig, regelbunden vibration eller icke, och detta åter beror på, huruvida andluften, sedan den satt vokalbanden i rörelse, äger fritt lopp eller icke. Blir den på något sätt ytterligare hämmad, så är regelbunden vibration omöjlig, och derigenom uppstår, hvad vi kallat *half* eller *undertryckt ljudning.* Blir andluften deremot icke hämmad, så uppstår regelbunden vibration hos vokalbanden, och derigenom bildas, hvad vi velat kalla *full ljudning* eller *urvokal.*

Språkets tre enkla grundbeståndsdelar äro sålunda:

1). *Den skarpa, ohämmade utandningen, spir. asper,* som naturligtvis, enligt hvad ofvan är sagdt, icke kan bli ljudande.

2). *Den* skarpa, men genom vokalbandens närmande *dämpade utandningen, spir. lenis,* som kan få ett slags ofullkomlig ljudning.

3). *Den* skarpa och dämpade, men genom vokalbandens skiljsmessa åstadkomna *fria utandningen, urvokalen,* som alltid är förenad med fullständig ljudning.

Emedan en och samma luftström utan möjlighet att i luftröret godtyckligt kunna förändras kan för oss blifva än spiritus asper, än spir. lenis, än urvokal, och emedan spir. lenis sålunda endast är en modifierad spir. asper, så är det klart, att spir. lenis för sin tillvaro förutsätter spir. asper eller en ohämmad utandning. Klart är af samma skäl, att urvokalen å sin sida förutsätter spir. lenis. Deraf följer naturligtvis, att urvokalen för sin tillvaro förutsätter både lenis (omedelbart) och asper (medelbart). Detta synes på fysiologiska grunder vara alldeles oafvisligt, och härigenom uppstår som naturlig följd, att man icke godtyckligt kan vid sjelfva frambringandet af urvokalen eller hvilket annat vokalljud som helst omvexla med spir. lenis och asper fram-

Digitized by Google

för vokalljudet. Nej, sjelfva vokalljudets väsende består deruti, att det är en modifierad spir. lenis, vokalljudet förutsätter för möjligheten af sin tillvaro alltid och oundgängligen en spir. lenis, och hvarje spir. lenis åter förutsätter en spir. asper. Men häraf följer alldeles icke, att dessa, fastän ingående som beståndsdelar i vokalljudet, skola vara hvar för sig såsom sådana *förnimbara*. Är det nämligen ett faktum, att folkslag finnas, hvilka frambringa en fullt förnimbar spir. lenis *framför* ett vokalljud, så bevisar ensamt detta, att en fullt förnimbar spir. lenis är någonting annat än den spir. lenis, som nödvändigt *ingår uti* urvokalens bildande. Att dessa två här ifrågasatta arter af spir. lenis icke äro till väsendet olika, är klart deraf, att båda äro ett hämmande af den skarpa utandningen. Men de kunna ändå ganska väl till uppkomst- och företeelsesättet vara skiljaktiga. Att ett närmande af vokalbanden till hvarandra är nödvändigt för åstadkommandet af den regelbundna vibrationen eller urvokalen, är klart; ty om ett sådant närmande icke sker, passerar andluften ohämmad och fri, och spir. asper uppstår. Men ehuru ett närmande af vokalbanden för sagda ändamål är nödvändigt, följer deraf icke, att det behöfver vara så stort, att ett genom detta hinder alstradt ljud, en spir. lenis, skall förnimmas. Häruti se vi skiljaktigheten mellan den fria och den i urvokalen nödvändigt ingående spir. lenis.

Ur dessa tre grundljud utgå nu genom de yttre talorganernas inverkan följande grupper:

Af spiritus asper i förening med *fullständigt* yttre hinder: tenuer.

Af spiritus asper i förening med *ofullkomligt* yttre hinder: hväsljud.

Af spiritus lenis i förening med *fullständigt* yttre hinder: medier.

Af spiritus lenis i förening med *ofullkomligt* yttre hinder: halfvokaler.

Då urvokalen, enligt hvad ofvan sades, för sin tillvaro fordrar frånvaro af yttre hinder, uppstå:

Digitized by Google

Af urvokalen i förening med *ofullständig* frånvaro af yttre hinder: *fullt ljudande konsonantljud*, hvilka efter luftströmmens riktning genom näsan eller genom munnen delas i *nasalljud* och *dallerljud*.

Af urvokalen i förening med *fullkomlig* frånvaro af yttre hinder: *vokalljud*, hvilka efter luftströmmens riktning genom näsan eller genom munnen delas i *nasalvokaler* och *munvokaler*.

Af hvad här blifvit sagdt, anse vi det vara skäligen klart, att för frambringandet af ett vokalljud t. ex. *å* äro icke mindre än tre modifikationer af andluften nödiga: först en ohämmad utandning (spir. asper), hvilken sedan blir hämmad (spir. lenis) och slutligen åter frigjord (urvokal). Men härmed är ännu icke *å*-ljudet åstadkommet. Urvokalen eller den ofärgade fulla ljudningen måste först genom munnens form antaga en viss färg och denna bildas i öfverensstämmelse med de antydningar derom, hvilka vi ofvan gifvit. De olika vokalljuden *a*, *e*, *i*, etc. äro sålunda endast genom munrörets form åstadkomna skiftningar af ett och samma grundljud, urvokalen. Men huru då tala om vokalljuden såsom hviskade? Jo, först och främst emedan, fastän vid hviskningen den fulla ljudningen eller urvokalen naturligtvis icke finnes till, försättas dock vokalbanden äfven vid hviskningen till någon del i en slags vibration, hvilken vi, om vi så vilja, skulle kunna kalla *hviskad ljudning*. Vidare är det ett faktum, att denna mot vokalbanden stötta luft äfven vid hviskningen antager de genom munnens form föranledda skiftningarna eller färgerna (d. v. s. de skiljda vokalljuden). Och slutligen äro vi så vana att vid tal om vokalljuden endast se dem skiljda, d. v. s. endast se olikheterna hos dem eller deras genom munformen alstrade olika färger, att vi gerna glömma eller rent af förbise grundbeståndsdelen, som ingår i dem alla. Den måste derföre vid deras undersökning rent af fråntagas dem alla och särskilt skärskådas, för att insigten om alla våra skiljda vokalljuds utgång ur denna enda grundbeståndsdel skall kunna blifva fullt klar. — Urvokalen eller den fulla ljudningen är natur-

Digitized by Google

ligtvis vid högt tal den egentliga grundbeståndsdelen i vokalljuden. Då de hviskas blir den, om vi så vilja kalla den, hviskade urvokalen eller den stäfjade ljudningen detsamma. Båda dessa förutsätta dock för sin tillvaro frånvaron af hinder för andluften vid dess gång genom munnen, och detta blir då naturligtvis vokalljudens utmärkande kännetecken till skillnad från konsonantljuden.

Erfordrades redan för frambringandet af *å*-ljudet icke mindre än tre modifieringar af andluften: spiritus asper, en lenis och en urvokal, hur många modifieringar af luftströmmen skola då icke vara af nöden vid framsägandet af ordet *få?* — skall man fråga och detta med skäl. Denna fråga är emellertid lätt nog besvarad. Vi känna, att *f*-ljudet som tenuis har till grundljud spir. asper. Men vi känna äfven, att den spirit. asper, som är erforderlig för hvarje spirit. lenis och vokal icke alltid är förnimbar såsom sådan. Här är nu en spir. asper förnimbar, och vid ringaste undersökning skall man finna, att icke denna afbrytes för att bilda en annan sådan, utan då den upphör, närma sig vokalbanden hvarandra (spiritus lenis bildas) och antaga vibration (vokalljudet bildas). Häraf är klart, att icke heller i detta fall åstadkommas hvarken mer eller mindre än tre utandningsgrader. Uti *gaf* (sista ljudet är *v*-ljud) äro *g*- och *v*-ljuden modifieringar af spir. lenis. Spir. asper är naturligtvis nödvändig för bildandet af den spir. lenis, som ingår i *g*-ljudet, och denna spir. lenis modifieras sedan till den fulla ljudning, som ingår i *a*-ljudet. Men huru förbindes *v*-ljudets spir. lenis med denna urvokal? Jo, såsom enhvar kan förnimma sker inget afbrott i ljudningen, den blir endast något undertryckt vid *v*-ljudets bildande. Här se vi sålunda utandningsgradernas gång vara denna: spir. asper, spir. lenis, urvokal och åter spir. lenis. — — — — — —

Men vi vilja icke gå undersökningen i förväg. Det följande skall, så hoppas vi, tillräckligt belysa detta förhållande.

I sammanhang med det nu framställda kan här vara lämpligt att till besvarande upptaga frågan om vokalljudens sjelfständiga frambringningssätt, eller frågan: kan ett vokalljud frambringas utan tillhjelp af konsonantljud? Tänker

Digitized by Google

man sig förhållandet dervid så, som blefve allt, som bildas genom talorganerna, ljud, eller m. a. o. att hvarje rörelse äfven hos de inre talorganerna kan förnimmas genom hörseln, så är det klart, att denna fråga måste besvaras med nej. Tänker man sig saken åter så, att "den dämpade utandningen kan ytterligare så dämpas, att den icke förmärkes", eller m. a. o. kan vokalbandens närmande för deras försättande i full vibrering åstadkommas, utan att andluften dervid hämmas så, att detta hämmande af ett normalt hörselorgan förmärkes, så är det klart, att ingenting hörbart, d. v. s. inget ljud och följaktligen icke heller något konsonant*ljud* uppstår, och i så fall bildas vokalljudet utan tillhjelp af konsonantljud. Och i verkligheten förhåller det sig äfven så. Den verkligt hörbara spirit. lenis är ganska tydligt hörbar, understundom liknande ett *k*-ljud, då deremot man ganska väl kan bilda vokalljud utan märkbar spir. lenis. — Att emellertid i hvarje vokalljuds bildning äfven bildningssättet för spir. lenis ingår, är satt utom alla tvifvel, och det t. o. m. då en hörbar spiritus asper går före vokalljudet.

Att, såsom icke sällan yrkas, ordna konsonantljuden inbördes efter talorganernas läge, låter sig nog göra; men vi kunna icke inse gagnet deraf. Man förmenar måhända, att då flera konsonantljud skola frambringas efter hvarandra, det skulle vid ordens bildande tillgå så, att vid luftströmmens gång genom munnen de ljud först frambringas, som ha sin uppkomst längst in i munnen, hvarefter talorganerna under luftströmmens gång utåt frambringade ljud allt längre och längre fram. Ett sådant ord som *golf* (gólv) skulle också kunna tjena som exempel derpå; men sådana ord äro ganska få. Också vore sådant måhända lämpligt, om luftströmmen alltid vore densamma. Men nu är den icke så. Den undergår förändringar icke allenast med afseende på sin styrka, utan äfven vid sin riktning. Och dessa förändringar äro tvifvelsutan det, som först måste uppmärksammas. Vidare bildas flera ljud vid samma ställning hos talorganerna, och dessas inbördes förhållande bestämmes naturligtvis af andra grunder än talorganernas läge.

Digitized by Google

Nej, då vi gå att undersöka möjligheten af konsonantljudens frambringande efter hvarandra, visar sig en helt annan sida af saken. Man har väl sagt, att konsonantljud aldrig kunna frambringas utan tillhjelp af ett vokalljud. Om sådant vore sannt, skulle, enligt hvad vi förut sökt angifva, *b*-ljudet i *bro* omöjligen kunna frambringas. *B*-ljudet äger der icke hjelp af något vokalljud, utan frambringas helt enkelt framför *r*-ljudet. Något *e*-ljud, som man tror alltid åtfölja *b*-ljudet, då man uppgifver *namnet på b-tecknet*, finnes icke för handen i ordet *bro*, och om det funnes der, blefve *bro* icke längre *bro*, utan *bero*. Kunde ett konsonantljud icke frambringas utan att äga stöd i ett vokalljud, så kunde i och med detsamma aldrig 2 konsonantljud förekomma efter hvarandra. Alla konsonantljuds förbindelser med hvarandra blefve då omöjliga *).

Sedan denna åsigt allt mer och mer förlorat förtroendet och dagligen vederlägges, har en annan vunnit förespråkare och målsmän. Icke nöjd med att veta konsonantljuden kunna frambringas hvar för sig utan ringaste tillhjelp af vokalljud, har man här och der framkommit med det påståendet, att konsonantljuden kunna förbindas med hvarandra till huru stort antal och i hvad ordning som helst. Måhända är det möjligt — vi vilja visst icke förneka det — att folkslag finnas på jorden, hvilka i st. f. att betjena sig af språket, sjelfva äro språkets slafvar. Så är förhållandet emellertid icke med vårt eller dermed beslägtade språk. Att förena konsonantljuden *sk*, *s*, *k* eller blott *l*, *t* framför en vokal, tro vi ändå intet folk i verlden skulle vilja försöka. Ett ord som *mska* eller *lta* tro vi vara omöjligt, hur många språk än finnas, och hur underliga de än kunna förefalla oss. Sätta vi deremot dessa konsonantljud i samma ordning efter vokalen, så behöfva vi icke gå längre än till vårt eget språk, för att finna både *m*, *s*, *k* och *l*, *t* i en stafvelse. I *glömsk* och *halt* ha vi båda dessa föreningar.

Inom naturens liksom inom konstens riken måste emellertid finnas lagar, efter hvilka det hela styres. Äfven språket måste ega lagar såväl i det lilla, som det stora. De

*) Se vidare härom afdelningen VII.

Digitized by Google

stora lagar, som herska inom härledningens och språkens slägtskaps områden, känna vi redan. Men äfven inom det lilla, det enskilta språkets ljud, torde något liknande förefinnas. Det är icke troligt, att allt här är laglöshet. Och den omständigheten, att intet vesteuropeiskt språk kan begynna med sådana förbindelser som de ofvannämnda *msk* eller *lt* tyckes tala för ett sådant förhållande.

För närmare undersökning om detta förhållande vilja vi taga några ord sådana som *gny*, *grå* och *två*. Vi känna att *g*-ljudet har lägre ljudnings-, men större utandningsstyrka än *n*- och *r*-ljuden. Vi känna ock, att *t*-ljudet har större utandningsgrad än *v*-ljudet. I dessa exempel se vi sålunda, att utandningsstyrkan af- och ljudningsstyrkan tilltager från ordets början till vokalen, hvilken alltid, enligt hvad vi förut sagt, har minsta utandnings-, men största ljudningsstyrkan.

Undersöka vi konsonantförbindelserna efter vokalen i orden *and*, *art*, *nidsk*, *hälft*, *äldst* o. d., så finna vi i dessa exempel förhållandet vara alldeles motsatt. Här gå de ljud, som äga högsta ljudnings-, med lägsta utandningsgraden, före de ljud, som ha lägre ljudnings-, men högre utandningsgrad.

Taga vi slutligen sådana ord som *glömsk*, *fransk*, *frälst*, *svalg*, så finna vi förhållandet vara sammansatt af båda de föregående. Före vokalen gå ljuden i sådan ordning, att de, som ha större utandningsgrad, men mindre ljudning, föregå de, som ha mindre utandningsgrad och större ljudning. Men efter vokalen är förhållandet omvändt.

Men detta är endast exempel, och af dessa kan saken i sin helhet icke bedömmas. Vore detta förhållande regel, så måste det inträffa i alla eller åtminstone de flesta fall. Vore det regel, så skulle t. ex. *r*-ljudet, det första enligt denna uppställning, och som i egenskap af s. k. *flytande* bokstaf säges kunna "lätt flyta tillsammans med andra ljud", alldeles icke kunna flyta tillsammans med ett efterföljande konsonantljud framför en vokal eller med ett föregående konsonantljud efter vokal. Och hur förhåller det sig härvid? Jo, trots *r*-ljudets förmenta lätthet att sammanflyta finnes i hela

Digitized by Google

det nuvarande språket icke exempel på ett enda ord, der *r*-ljudet kan föregå annan konsonant i början af ett ord eller följa efter annan konsonant i slutet af ett ord. Vore detta regel, så skulle *l*-ljudet icke kunna efterfölja någon annan konsonant än *r* i slutet af ett ord. Och vi må undersöka så länge vi gitta, och vi skola icke finna ett ord, i hvars slut ett *l*-ljud följer på annan konsonant än *r*. Till lättare öfversigt af detta förhållande mellan ljuden meddela vi hosföljande öfversigt af språkets nuvarande enkla konsonantförbindelser.

	r	*l*	*ŋ*	*m*	*n*	*j*	*v*	*g*	*b*	*d*	*ç*	*f*	*ʒ*	*s*	*k*	*p*	*t*	*h*
r	*o*	*-rl*	*-rŋ*	*-rm*	*-rn*	*-rj*	*-rv*	*-rg*	*-rb*	*-rd*		*-rf*	*-rʒ̊*	*-rs*	*-rk*	*-rp*	*-rt*	
l		*o*		*-lm*	*-ln*	*-lj*	*-lv*	*-lg*	*-lb*	*-ld*		*-lf*		*-ls*	*-lk*	*-lp*	*-lt*	
ŋ			*o*		*-ŋn*					*-ŋd*				*-ŋs*	*-ŋk*		*-ŋt*	
m				*o*	*-mn*	*-mj* *mj-*			*-mb*	*-md*		*-mf*		*-ms*	*-mk*	*-mp*	*-mt*	
n					*o*	*-nj* *nj-*				*-nd*			*-n̊ʒ*	*-ns*			*-nt*	
j						*o*				*-jd*		*-jf*		*-js*	*-jk*		*-jt*	
v	*vr-*	*v̊l-*					*o*			*-vd*					*-v̊k*			
g	*gr-*	*gl-*		*-g̊m*	*gn-*	*gj-*		*o*		*-gd*								
b	*br-*	*bl-*				*bj-*			*o*									
d	*dr-*					*dj-*	*dv-*	*-dg*		*o*				*-ds*	*-dk*			
ç											*o*							
f	*fr-*	*fl-*			*fn-*	*fj-*						*o*		*-fs*			*-ft*	
ʒ	*ʒ̊r-*	*ʒ̊l-*		*ʒ̊m-*	*ʒ̊n-*		*ʒ̊v-*						*o*				*-ʒ̊t*	
s		*sl-*		*sm-* *-s̊m*	*sn-*		*sv-*					*s̊f-*		*o*	*-sk* *sk-*	*-sp* *sp-*	*-st* *st-*	
k	*kr-*	*kl-*			*kn-*		*kv-*							*-ks* *k̊s-*	*o*		*-kt*	
p	*pr-*	*pl-*			*p̊n-*	*pj-*						*p̊f-*		*-ps* *p̊s-*		*o*	*-pt*	
t	*tr-*			*-t̊m*			*tv-*				*t̊ç-*		*-tʒ*	*-ts* *t̊s-*	*-tk*		*o*	
h																		*o*

Digitized by Google

Till belysande af denna öfversigt af språkets enkla möjliga konsonantförbindelser torde några förklaringar vara nödvändiga. Med enkel konsonant- (eller rättare: konsonantljuds-) förbindelse förstå vi två efter hvarandra följande konsonantljud i oböjdt ord. Med sammansatta förbindelser åter tre eller flera efter hvarandra följande konsonantljud i oböjdt ord. De vigtigaste sammansatta förbindelser, som finnas i språket, äro: *r*, *l*, *m*, *n*, *d*, *p*, *t*, *nd*, *lm*, (med möjligen flera) före *sk*; *rm*, *rd*, *rt* före *s*; *rf*, *lf*, *lp*, *ŋk*, *rk* före *t*; *n*, *r*, *k*, *l*, *ŋ*, *m*, *f*, *p* före *st*; *lj*, *rv*, *lv*, *rm*, *mn*, *rj* före *d* i slutet af ord, och *r*, *v*, efter *sk*; *r*, *l*, *j* efter *sp*; *r* efter *st* i början af ord.

Så betecknade förbindelser som *-sk*, *-jd* äro slutförbindelser, d. v. s. de förekomma efter vokal i oböjdt ord. Så betecknade som *sl-*, *vr-* äro begynnelseförbindelser, d. v. s. de förekomma före vokalen. *) Af ofvanstående öfversigt inser man nu lätt, att nästan alla slutförbindelser befinnas på öfra sidan om den med *o* betecknade, snedt gående linien. På samma sätt ligga nästan alla begynnelseförbindelser på motsatt sida om den med *o* betecknade linien. Och deraf följer såsom allmän regel för vårt språk, att, då flera konsonantljud följa efter hvarandra i ett ord, gå de ljud, som ha större utandningsgrad, före ljud med lägre utandningsgrad i början af ordet, men i slutet af ordet deremot gå ljud med lägre utandningsgrad före de med högre.

En ännu mer speciel form antager denna regel derigenom, att inom olika utandningsgraderna de ljudgrupper, som närmast till bildningen likna vokalljuden, äfven i orden intaga sin plats närmast dessa ljud. Och t. o. m. af ljuden inom de särskilta grupperna intaga de, som i bildning närmast likna vokalljuden, äfven i orden platsen närmast dem.

Men ifrån denna specielare regel göra, som vi se, åtskilliga förbindelser undantag. Vi ha *mj*, *nj*, *sk*, *sp* och *st* såsom både begynnelse- och slutförbindelser, ehuru de endast borde vara det senare. Vi ha *sm*, *ks*, *ps* och *ts* såsom både begynnelse- och slutförbindelser, ehuru de endast borde vara be-

*) "Midt-förbindelser", som en eller annan anser sig hafva funnit, synas oss vara otänkbara.

Digitized by Google

gynnelseförbindelser. Vi ha *gm*, *tm*, *tg*, *dg*, och *tk* såsom blott slutförbindelser, ehuru de endast borde vara begynnelseförbindelser.

Hvad alla dessa undantag beträffar, så ehuru man i allmänhet icke kan förneka deras tillvaro, torde dock andra omständigheter, tänkvärda nog, tala för och ursäkta deras abnorma natur. Och vi draga icke ett ögonblick i betänkande att förklara dessa oregelbundenheter samt- och synnerligen endast för tillfälliga och öfvergående och som foster af ljudens och ljudförbindelsernas vandring. Hvad först *mj* och *nj* beträffar, så om vi se på öfriga förbindelser med efterföljande *j*, äro de allesammans fullt normala: *rj* och *lj* äro, som sig bör, slutförbindelser, *gj*, *bj*, *dj*, *fj*, *pj*, likaledes regelrätt, begynnelseförbindelser. Endast *mj* och *nj*, som stå närmast gränsen för öfvergången från slut- till begynnelseförbindelser, äro bådadera. Äfven *lj* var en gång både begynnelse- och slutförbindelse, men dess abnorma natur är försvunnen. Samma väg skola otvifvelaktigt äfven dessa oriktigheter förr eller senare gå.

Annorlunda är förhållandet med *sk*, *sp* och *st*, som äro mer skenbara än verkliga undantag. Vi ha näml. aldrig varit i tillfälle att få höra någon person, som uti *sko*, *spå*, *stå* uttalat något *k*-, *p*- eller *t*-ljud. Vi äro så vana att förblanda ögats och örats förnimmelser, att vi svårligen skilja dem åt. Men man kan lätt öfvertyga sig om, huru med vårt uttal af *k*, *p* och *t* i dessa och dylika fall förhåller sig, om man jemför *sko* med *sgo*, *spå* med *sbå* och *stå* med *sdå*. Enligt hvad vi förut sagt, är den enda väsendtliga skillnaden mellan *k* och *g*, *p* och *b*, *t* och *d* endast utandningsstyrka. Men denna skillnad är här utplånad. Derom kan man lätt öfvertyga sig, om man jemför *p*-ljudet i *på* och *s-på* med *spå* eller *k*-ljudet i *ko* och *s-ko* med *sko* eller *t*-ljudet i *tå* och *s-tå* med *stå*. Man skall lätt nog förnimma, att *t*-ljudet uti *stå* alldeles icke höres sådant som i *hans tå*. Nog går det för sig, men icke utan ansträngning eller ett tillgjordt uttal af *k*-, *p*- och *t*-ljuden att här frambringa dem efter *s*-ljudet, men dervid undergår också vanligen *s*-ljudet en liten förändring. *S*-ljudet delar näml. med

Digitized by Google

de flesta, om ej alla darrljud, halfvokaler och hväsljud just på grund af frambringningssättet den egenheten att efter omständigheterna något kunna modifieras. Samma egenskap, ehuru gemensam för flera språkljud, är likväl hos de öfriga utom *r*- och *j*-ljuden mindre märkbar. Om vi undersöka vid ett fullt tydligt uttal *r*-ljudet i början och slutet af ordet *rar*, så skola vi finna en ganska betydlig olikhet. Det uttalas i början betydligt mera tydligt, skarpt och högt än i slutet. (Det är icke fråga om, att man icke *kan* uttala det tydligt och skarpt äfven i slutet, men det sker *vanligen* icke. Den uppretade ger gerna det slutande *r*-ljudet samma skärpa som det begynnande *r*-ljudet). Samma är förhållandet äfven med *s*-ljudet, som i slutet af ord blir mindre noggrannt och tydligt frambragt. Antaget att vi ägde ett ord *ans-tränga*, lika väl som vi ha ett *an-stränga*, så kunna vi vid ett sorgfälligt uttal af dessa ord förmärka den betydliga skillnaden mellan *s*- och *t*-ljuden. Vi kunna utan verklig ansträngning icke frambringa samma *t*-ljud i det sista som i det första, och i och med detsamma vi försöka det, blir gerna äfven *s*-ljudet något modifieradt och vi få helt enkelt det första ordet: ett ord, som icke finnes.

Den nästan magiska bländkraft hos tecknen, som kommer den med ljudet och språket alldeles obekante att *tro* sig höra hvad han ser, som i *stjäla* tror sig höra ett ljud, sammansatt af *s*, *t* och *j*, och som i *sju* tror sig höra ett ljud — kanske detsamma — men här sammansatt af *s* och *j*; samma förvillelse, som kommer äfven den något mera inom ljudens område förfarne att tro sig höra *r*- och *s*-ljuden i *furste* eller *fors*, *då han uttalar ett enda ljud* — alldeles samma teckenbländning tro vi ligga till grund för åsigten om *k*-, *p*- och *t*-ljudens uttal i *sko*, *spå*, *stå*. Man tror sig så gerna höra *k*-, *p*- och *t*-ljuden der, men man kommer nog efter några försök underfund med det felaktiga i denna från barndomen inrotade åsigt. De exempel vi andragit, tro vi i någon mån belysa detta förhållande. De ofvannämnda felaktiga åsigterna ha vi påpekat, för att felen må rättas, emedan de kunna rättas. Här är väl, som vi tro, en felaktig åsigt gängse, men här är ingenting att rätta.

Digitized by Google

Ty i och med detsamma, som vi här försöka rätta, skola vi sannolikt, ofta nog åtminstone, förnärma språkets historia.

Vi komma bland undantagen vidare till den från främmande språk komna slutförbindelsen — *sm*. (Alla i språket befintliga, från andra språk komna förbindelser äro i öfversigten betecknade med • öfver förbindelsen). Denna förbindelse, som i den skepnad, hvari den i vårt språk ter sig, ur alla synpunkter är förkastlig, kan endast förklaras som ett det gröfsta språkfel. Uppkommen genom obekantskap med det rätta uttalet af franska språket, der en sådan förbindelse är fullt lika omöjlig som hos oss, bevisar den sig äfven i vårt språk som en onaturlighet. *M*-ljudet, som öfverallt har full ljudning, blir här alldeles stumt eller får i bästa fall undertryckt ljudning, — så vida icke ett supponeradt kort *e* insmyger sig, då *m*-ljudet kan få full ljudning. För de likaledes främmande slutförbindelserna *gm* och *tm* gäller till alla delar detsamma som för *sm*.

Hvad slutförbindelserna *ks*, *ps* och *ts* angår, ha de sin goda grund i *s*-ljudets böjlighet. Äfven de utländska begynnelseförbindelserna *ks*, *ps* och *ts*, ehuru för oss främmande, äro fullt riktiga.

Slutförbindelsen *tg* (tsch), som i allmänhet är främmande, har, då den tillhör vårt språk, alltid sin uppkomst i härmning af naturljud, eller framträder den i åtskilliga känsloord (interjektioner), och torde dess afvikelse dels på sådan grund, dels på detta ljuds böjlighet och lätthet att frambringa kunna förklaras. Hvad slutligen *-dy* och *-tk* vidkommer, så äro de anmärkningsvärda nog. Liksom *mj-* och *nj-* bära dessa talande vittnesbörd om språkets historiska lif. *Mj-* och *nj-* stå nämligen såsom qvarlefvor från en tid, då *j*-ljudet i dessa liksom i många andra förbindelser var ett *i*-ljud. Detta *i*-ljud afnöttes under tidernas lopp till ett *j*-ljud, hvilket sedan uti dessa förbindelser i några ord hållit sig uppe, i andra deremot redan försvunnit. Af färskaste datum är detta *j*-ljudets försvinnande i *njupon* och *stjuf* (-fader, -moder), hvilka nu allmänt både skrifvas och uttalas *nypon*, *styf* (-fader, -moder). Äfven *lj-* förbindelsens försvinnande är, som det synes, icke af synnerligen hög ålder.

Digitized by Google

Att *j*-ljudet emellertid här funnits och kunnat hålla sig uppe kan endast tillskrifvas *j*-ljudets böjlighet, hvilken är synnerligen märkbar, i det *j*-ljudet i vissa ställningar betydligt närmar sig *i*-, i andra *ç*- *(tj-)*ljudet. — Likartadt är förhållandet äfven med *-tk* och *-dg*. Den senare är helt ny, den förra föråldrad och finnes blott i ett enda ord (*matk*). Äfven *-dg* förekommer icke i just synnerligen många ord. Hur oviss och oriktig den inbördes ställningen af ljud, som tillhöra samma grupp, än kan synas vara, visa dock dessa två undantag i tillsammans sex eller sju ord, att, om än undantag gifvas, de dock äro så oväsendtliga, att de aldrig rubba grundsatsens sanning. Ordet *matk* visar ock genom sin nyare, nu allmänt brukliga form, att denna förbindelse (*-tk*) icke är i öfverensstämmelse med det nuvarande språkets lynne.

Dessa undantag bland de enkla förbindelserna — alla sammansatta förbindelser äro fullt normala, der icke någon enkel, skenbart abnorm förbindelse med *s* ingår — om de ens kunna betraktas såsom verkliga undantag, tjena blott att bestyrka gamla välkända sanningar. Der språket får gå sin gilla gång, uppstå inga väsendtliga språkfel, men der vi i vår vishet förgripa oss derpå, blir det stördt. Det gamla vill ersättas af nytt, som är mera riktigt. Det nya, då det godtyckligt bildas, blir ofta i strid med språkets väsende. Främmande ord göra endast ohägn i språket. Ingenting är farligare än att förblanda hvad man hör med hvad man ser eller endast tror sig höra.

Af ofvanstående öfversigt af språkljudens förbindelser framgår äfven bland annat, att *h*-ljudet icke ingår någon förbindelse, att *ŋ*-ljudet endast ingår slutförbindelser, att *g*-ljudet ingår begynnelseförbindelser endast i utländska ord, att *ç*-ljudet endast ingår en begynnelseförbindelse i utländska ord. Allt detta kan icke skrifvas på ett sådant förhållande, som skulle det vara omöjligt för dessa ljud att ingå förbindelser. Tvärtom! Men språket fordrar och behöfver dem icke. *H*-ljudet skall, enligt hvad förut är sagdt, i forna tider ha ingått flera förbindelser med ljudande språkljud. Ja, det skall ännu längre tillbaka äfven hafva kunnat förenas

Digitized by Google

med stumma, och oss synes, som häruti icke låge ringaste motsägelse, ehuru det för det nu lefvande slägtet, som aldrig gjort bekantskap med en sådan förbindelse, kan tyckas ganska tvifvelaktigt. Vi för vår del äro öfvertygade, att *h*-ljudet bör ha kunnat ingå förbindelse med hvarje annat språkljud. Och häruti tro vi oss se en förklaring öfver beskaffenheten af sanskritspråkets s. k. strupljud, liksom öfver grekiskans s. k. aspiratæ, hvilka man stundom ansett bero på andra utandningsgrader. Flera utandningsgrader äro, så vidt vi förstå, emellertid icke tänkbara. Man kan näml. icke gerna tänka sig mer än en skärpt och en dämpad utandning, af hvilka den dämpade sedan kan vara i struphufvudets öppning hindrad eller ock der blifva fri.

Af hvad vigt dessa antaganden rörande främmande språk kunna vara, lemna vi derhän. Men att genom de angifna undantagen regeln för vårt språk icke rubbas, tro vi oss tillräckligt hafva visat. Denna regel är: då flera konsonantljud skola ingå förbindelser, ha de ljud, som i utandning, hörbarhet och bildning närmast likna vokalen, sin plats närmast intill vokalen, under det ljuden i samma mån, som de i utandning, hörbarhet och bildning äro olika vokalen, äfven stå aflägsnade ifrån honom.

Bland mera anmärkningsvärda företeelser hos ljuden och ljudförbindelserna är synbarligen svårigheten och i vissa fall omöjligheten att omedelbart efter hvarandra fullständigt frambringa likartade ljud med samma talorgan, såsom *m* och *p*, *n* och *d*, *ŋ* och *k*. I *svamp*, *land*, *bänk* o. d. ingå nämnda ljudförbindelser med hvarandra. Men det anmärkningsvärda här är, att *m*-, *n*- och *ŋ*-ljuden icke bli fullbordade. Talorganerna skiljas i dessa förbindelser icke — något som annars är nödvändigt för dessa ljuds fullkomliga bildning, — utan bibehålla ställningen äfven för det följande genom lika ställning hos talorganerna framalstrade ljudet. De i dessa förbindelser föregående (nasal-) ljuden bli, ehuru ofullbordade, dock vid högt uttal, men icke vid hviskning, tillräckligt skiljda från de efterföljande dels genom luftströmmens riktning, dels genom ljudningen. Långt ifrån att förkasta dessa ljudförbindelser synes språket tvärtom hysa en viss

Digitized by Google

förkärlek för dem, troligen emedan det mest förnimbara hos de föregående ljuden i dess förbindelser alltid blir bevaradt, på samma gång som trögheten hos talorganerna blir i sin mån tillgodosedd. — På denna omständighet grunda sig åtskilliga ljudöfvergångar.

Annorledes är förhållandet med förbindelser mellan andra ljud af samma talorganer, men olika frambringningssätt, såsom *d* och *t*, *g* och *k*, *b* och *p*, *v* och *f*. De förenas icke. De äro visserligen icke omöjliga att frambringa såsom slutförbindelser, men språket eger dem ej och det naturligtvis af det skäl, att de icke på långt när äro så skiljbara, som de nyssnämnda. Hos dessa ljud är luftströmmens riktning densamma, och den hos de med undertryckt ljudning försedda utandnings- och ljudningsgraden, hvilken hos dessa ljud är enda skillnaden, kan omöjligt skilja dem vid bibehållandet af samma ställning hos talorganerna. För att frambringa dem måste icke allenast luftströmmen förändras — icke till sin riktning utan till sin beskaffenhet: från dämpad till fri — utan äfven talverktygen förändra läge blott för att ögonblickligen återtaga densamma. Allt detta synes språket för tungt, hvarföre det icke äger sådana förbindelser. Emedan dessa sista omöjligen skulle kunna bilda en begynnelseförbindelse, utan endast, om sådant ifrågakomme, en slutförbindelse, så böra, om de sist anförda ljuden vändas om, så att de stumma föregå de ljudande, en sådan förbindelse vara begynnelseförbindelse. Äfven i sådan ställning lära dessa ljud förgäfves efterspanas. Men om *td*, *kg* o. s. v. vore slutförbindelser, så vore de fullkomligt omöjliga. Här skulle efter vokal sjelfva den nyssnämnda svårigheten att frambringa dessa två ljud efter hvarandra oberäknad — en stum föregå en ljudande — något som synes fullkomligt orimligt. För att frambringa en sådan förbindelse erfordras, att antingen äfven den ljudande blir stum, eller ock måste, om den ljudande skall åtnjuta sin rättighet att vara ljudande, den sista bli stafvelsebildande. Dess ljudning blir nämligen en mer eller mindre färgad vokal, vanligen ett kort *e* eller *ö*, eller, om den är alldeles ofärgad, urvokalen. Häraf följer emellertid, att *m* i franska *prisme* eller *r* i *être* omöjligen kunna utta-

Digitized by Google

las i sådan förbindelse med de föregående ljuden *s* och *t*, att de med dem bilda en stafvelse. Det s. k. stumma (icke uttalade) *e*-tecknet i dessa ord *måste* således här på något sätt tjena att angifva, att ordet är tvåstafvigt.

V. Ljudens qvantitet.

Bland andra mer eller mindre märkbara följder af ljudens förhållande till hvarandra vid bildandet af föreningar torde i främsta rummet den omständigheten fästa vår uppmärksamhet, att bland språkets konsonantförbindelser icke ett konsonantljud synes ingå förbindelse med samma konsonantljud. Der sådana förbindelser borde finnas, ha vi i öfversigten antydt detta med *o*.

Det är en allbekannt sak, att det talade språket fanns till långt före det skrifna, och att det skrifna uppfanns för att längre sprida och längre bevara de tankar, som funnit sitt uttryck i det talade språket. Det skrifna språkets eller skriftens ursprungliga ändamål var sålunda att afmåla det talade språket. Detta sista undergick emellertid efter hand betydliga förändringar, och för att motsvara sitt ändamål måste äfven skriften undergå samma förändringar. Men skriften var stundom motsträfvig och ville icke följa med och gå i sin herres fotspår, i synnerhet sedan en s. k. "lärd okunnighet" hade uppfunnit nya ändamål för skriftspråket, såsom att tillkännagifva härledning m. m. Emellertid åstadkoms en skiljsmessa mellan tal och skrift — en skiljsmessa, som i nästan alla språk varit mer eller mindre märkbar. Denna skiljsmessa bestod nu deri, att om man än talade ett språk fullt korrekt och riktigt, fick man emellertid icke skrifva det så: man talade ett och skref ett annat. Till slut kom man ock följaktligen så långt från begreppet om det rätta, att emedan man icke insåg eller till och med ehuru man insåg språkets lagenliga utveckling, man likväl framkom med det af en och annan kanske ännu hyllade påståendet, att man skulle tala och läsa, som man skref. På sådant sätt var skriften ifrån att vara det talade språkets tjenare nära att blifva dess herre.

Digitized by Google

Den senare tiden, som i detta liksom många andra språkliga hänseenden kommit till klarare medvetande om det riktiga, är, ehuru man i allmänhet af fruktan för de okunnigas åtlöje icke vågar taga steget fullt ut, icke tveksam om, hvilket af de tu man bör göra: skrifva som man talar, eller tala som man skrifver. Det hör emellertid icke till vårt här föresatta ämne att tala härom. Vår afsigt är här att undersöka ljuden, icke tecknen.

Antaget att det funnes ett språk, som — i olikhet med engelskan, nygrekiskan eller svenskan, der hela ord finnas, i hvilka ingen enda bokstaf uttalas, som han skrifves — vore tecknadt så noggrannt, att hvarje ljud alltid hade sin egen bokstaf, månne man der hade angifvit allt, som för en noggrann läsning vore nödvändigt att känna? Långt derifrån. Språkets verld är större än så. Utom andra mer eller mindre märkbara saker äga språkets ord äfven någonting, som kallas qvantitet och akcent. Emedan de i olika ord äro olika, måste äfven de i sina väsendtligaste drag vid en fullständig beteckning tillkännagifvas.

Med *qvantitet* menas här *språkdelars uttalstid*. För att inom detta, så ytterst ringa iakttagna område förebygga missförstånd, såvidt sådant låter sig göra, vilja vi genast fästa uppmärksamheten på de båda lättast och någorlunda allmänt kända slagen af qvantitet: ordqvantitet och stafvelseqvantitet. *Ordqvantiteten* är den uttalstid, som ett eller annat ord i en mening har i förhållande till öfriga ord i meningen. Om man t. ex. säger: Jag skall köpa hans häst, så kan i denna mening läggas en ungefärligen lika lång uttalstid på alla orden, och då behöfver man icke tala om någon ordqvantitet. Men man kan äfven förlägga en längre uttalstid på hvilket eller hvilka af dessa ord som helst, och det är då, som ordqvantiteten företrädesvis förnimmes. Förlägges uttalstiden förnämligast på "jag", så att meningen blir: *Jag* skall köpa hans häst, så uttrycker *jag* här en skarpare motsats än eljest mot någon annan. Förlägges en längre uttalstid på "skall", så blir derigenom antingen ett trots eller en motsats mot ett: Jag *har* köpt o. s. v. På samma sätt kan uttalstiden förläggas på hvilket

ord som helst i en mening, men allt efter som den förlägges på det ena eller andra ordet, uppstår vanligen någon, fastän icke väsendtlig skillnad i meningens innehåll.

Ordqvantiteten uttrycktes i de gamla språken allmänt genom ordens ställning. I de nyare språken kan den äfven till en del uttryckas på samma sätt. Men då dessa språk icke tillåta så mycken frihet i ordställningen, brukar man här genom pleonasmer (öfverflödiga ord) eller genom egna beteckningssätt o. d. utmärka sådana ord, på hvilka uttalstiden företrädesvis är förlagd. Med undantag af några få ord, som aldrig kunna ha ordqvantitet, utan att förändra sin betydelse, är ordqvantiteten för öfrigt helt och hållet beroende af den talandes vilja. Konsten att på ett riktigt och naturligt sätt *angifva* ordqvantiteten är just en bland de största uppgifterna hos det, som man kallar skönlitteratur, och konsten att rätt *uppfatta* och *återgifva* ordqvantiteten är en bland de största och svåraste uppgifterna vid en god deklamation.

(Som vi här icke ha för afsigt att närmare genomgå lagarna för de särskilta slagen af qvantiteten och användningen deraf, vilja vi endast påpeka, de allmänna skillnaderna dem emellan. Vi vilja och med allvar framhålla, att hvad här yttras om qvantiteten, icke har det ringaste att skaffa med *tonvigten* eller *akcenten*, hvilken är någonting helt annat, men som ytterst ofta plägar förblandas med qvantiteten.)

Annorlunda är förhållandet med *stafvelseqvantiteten*. Hvarje stafvelse i ett flerstafvigt ord har nämligen i förhållande till andra stafvelser en längre, lika lång eller kortare tidsutdrägt vid framsägandet. Om man t. ex. jemför orden *buren* (bestämd form af *bur*) och nom. propr. *Burén*, så är skillnaden icke den, att det ena ordet har och det andra saknar akcent, såsom man ofta får höra, utan skillnaden är den hos de båda ordens bägge stafvelser olika qvantiteten eller uttalstiden. (Dessa båda ord *ha akcent* och dertill *samma akcent*, fastän på olika stafvelser. Att akcent*tecknet* är utsatt i det ena, men icke utsatt i det andra ordet, gör intet till saken. Tecknet är här, liksom eljest, icke sa-

Digitized by Google

ken. Rörande qvantiteten i dessa ord har det första ordets första stafvelse lång, men samma ords andra stafvelse kort uttalstid, under det andra ordets första stafvelse har kort, men dess andra stafvelse lång uttalstid. Denna qvantitet kan, om man undantager några sammansatta partiklar, aldrig godtyckligt förändras. Den tillhör språkets innersta väsende, *genom den, men icke "genom tonvigten* får ordet sin betydelse", och i fråga om denna är den, som betjenar sig af språket, helt och hållet underkastad språkets lagar. Förändras denna qvantitet på minsta sätt, så uppstår ett annat språk — vårt eget modersmål blir oss då en gåta. — Konsten att på ett riktigt och behagligt sätt *begagna sig af* stafvelseqvantiteten utgör en af de vigtigaste uppgifterna i den art af skönlitteratur, som kallas metrisk poesi eller vers.

Stafvelseqvantiteten, hvars stora betydelse i språket vi redan antydt, och hvilken i förening med ljuden och deras förbindelser utgör en den vigtigaste hörnsten i språkets stora byggnad, är dock i och för sig icke något sjelfständigt. Den är endast den i dagen trädande verkan af en likartad orsak. Denna orsak, som vi vilja nämna *ljudqvantitet,* är det, som vi här närmare vilja undersöka.

Det är icke utan en viss fruktan, som vi begifva oss in på denna *orsaks* område. Vi veta nämligen, att en lika allmän, som — vi tveka icke att uttala det — felaktig åsigt om detta ämne är gängse, och vi befara sålunda att lätteligen missförstås t. o. m. af dem, hos hvilka man på goda skäl kan förutsätta åtminstone någon kännedom häraf. Men sjelfva qvantitetslärans grundsanningar äro i allmänhet så förvirradt och felaktigt både uppfattade och framställda, att sanningar, som man borde kunna förutsätta såsom bekanta för ett barn vid dess första innanläsning, äro obekanta för ganska många. Det skulle blifva oss ett svårt arbete att endast antyda de många vidunderliga tankar och termer, som uppkommit rörande vissa enskiltheter inom ljudqvantitetens område. På ett ställe se vi förblandning af qvantitet och accent — det allmännaste misstaget. På ett annat finna vi, att "en stafvelse är lång, om dess vokal är

lång" eller "vokalens längd åstadkommer stafvelsens längd". Här talas om "dubbelljudande", der om "sjelfdubbla" konsonanter. Och på ett ställe heter det: "Dubbelt konsonantljud förekommer endast efter kort vokal och detta både i stafvelser med och utan tonvigt; t. ex. gŏsse, lifvĕt"!

För att vid en undersökning rörande qvantiteten icke utgå från obekanta fakta eller genast ingå på främmande områden, vilja vi här till en början upprepa det urgamla, troligen aldrig bestridda eller bestridliga påståendet, att alla vokalljud i vårt språk kunna vara både långa och korta, d. v. s. förekomma än med kort, än med lång uttalstid. Uti ordet *var-a* har den första stafvelsens *a* lång, men den andra stafvelsens *a* kort uttalstid. Uti ordet *kal* är *a*-ljudet långt, men uti *kall* är det kort. Hela stafvelserna *var* och *kal* sägas här vara långa, emedan deras vokalljud ha lång uttalstid.

Men stafvelsen *kall*, hurudan är den? Jo, många lärare och lärarinnor påstå den vara kort, "emedan dess vokal är kort". Våra språkkännare deremot säga, att *kall* likaväl som *kal* är en lång stafvelse, *ehuru* vokalljudet i *kall* är kort. För att afgöra hvilketdera här är rätt, behöfva vi blott erinra oss, att uttrycken *lång* och *kort* endast angifva en relativ längd eller korthet. Deras betydelse kan alltså endast afgöras genom jemförelse med något annat, som är alltid lika. Ett sådant är ett kort *a*-ljud, som vi vilja tillägga båda orden. Uti de sålunda uppkommande orden *kal-a* och *kall-a* förnimma vid tydligen, att den första stafvelsen *kal* och *kall* har längre uttalstid än det korta *a*-ljudet, som utgör den andra stafvelsen. Häraf följer ock, att orden *kal* och *kall* äro att betrakta såsom långa, och att *kall* är långt, ehuru vokalen är kort. — Vi anse oss icke nog starkt kunna betona den sanningen, som tyvärr har alltför många vedersakare, att båda orden *kal* och *kall* ha lång uttalstid eller äro långa, och att *kall* är en lång stafvelse, ehuru vokalen är kort. Samma är förhållandet med alla andra ord. Är nu framställda sanning ovedersäglig, så ha vi i de långa stafvelserna *kal* och *kall* funnit en olikhet, nämligen vokalljudets uttalstid. I dessa ord finnes äfven en annan olikhet,

Digitized by Google

som väl blifvit bemärkt, men med hvars beskaffenhet man icke kommit fullt på det klara. Man har nämligen hos dessa ord äfven funnit en olikhet hos det konsonantljud, här *l*-ljudet, som följer närmast efter vokalen. Denna olikhet har i nästan alla språk från kanske sekler före vår tideräkning ända till våra dagar varit antydd genom olika beteckningar. I med *kal* likartade ord har konsonanttecknet varit enkelskrifvet, i med *kall* likartade har konsonanttecknet deremot varit dubbelskrifvet. Dubbelskrifningen af konsonanttecknet har varit afsedd att antyda denna olikhet, som vid talet hos konsonantljuden förmärkes. Och sjelfva denna olikhet, dess uppkomst och väsende har man sagt bestå deri, att "en *kort* vokal kan genom skärpning (Schärfung) åstadkomma fördubbling i uttalet" af påföljande konsonant. Af denna fördubbling i uttalet har man ock föranledts att säga konsonantljudet *l* i *kall* vara *dubbelljudande*. Der konsonantljudet haft samma egendomliga uttal, men detta icke genom konsonanttecknets fördubbling varit tillkännagifvet, såsom i *som*, *kom*, *ej* o. d. har man sagt detta *m* och *j* vara "sjelfdubbelt".

Men blotta påståenden, mystiska talesätt och godtyckliga termer äro lyckligtvis inga bevis. — Det är fördenskull icke att undra öfver, att språkforskare gifvits, som betviflat riktigheten i allt detta, och hvilka yttrat sitt misstroende om, — "huruvida ett medljud verkligen kan uttalas dubbelt". — Och huru förhåller det sig härmed?

Ehuru saken är så enkel, att vi icke ens förstå möjligheten af dessa termers och talesätts uppkomst och bestånd, så synes, emedan villfarelserna äro så allmänt herskande, en verklig bevisning här vara nödvändig. — Är det sannt, att stafvelsen *kal* är lång, och att denna längd icke är uppkommen af någon utom stafvelsen liggande orsak, utan är förorsakad genom den långa uttalstid, som gifves åt dess vokal, så se vi i detta ord exempel derpå, att vokalljudets långa uttalstid förorsakar stafvelsens längd. Är det sedan sannt, att äfven stafvelsen *kall* är lång, men vi äfven veta,

Digitized by Google

att dess vokal *icke* är lång och sålunda *icke* kan förorsaka denna stafvelses längd, så måste orsaken till denna stafvelses längd sökas annorstädes än i vokalljudet. Af utom stafvelsen liggande orsaker beror heller icke stafvelsens längd. Inom stafvelsen, men ej hos vokalen ha vi sålunda att söka en omständighet, af hvilken stafvelsens längd är beroende. Af erfarenheten känna vi icke till något annat än ljud i stafvelsen, och då vokalljudet här icke förorsakar längden, *måste* ett eller möjligen tvänne konsonantljud göra det. Här måste således finnas ett eller möjligtvis två konsonantljud, som på något sätt äro upphofvet till stafvelsens långa uttalstid. Är i ordet *kall* endast ett konsonantljud, som förorsakar stafvelsens längd, eller m. a. o. uttalas *l*-ljudet här endast en gång, så följer deraf, att detta *l*-ljud här måste vara långt, och följaktligen få vi konsonantljud, som liksom vokalljuden kunna uttalas än hastigare, än långsammare. Uttalas *l*-ljudet här två gånger, hvarvid ingetdera har någon framstående uttalstid, då blir orsaken till stafvelsens längd olöst. Den måste då bero på några hemliga skäl, dem nutiden icke anar, och då äro de tvetydiga eller oklara talesätten om "dubbelljudande" och "sjelfdubbla" konsonanter välgrundade.

Med den kännedom vi nu äga rörande ljudens frambringningssätt, är denna fråga lätt löst. Vi känna, att för *l*-ljudets bildning ställes tungspetsen mot öfre tandgårdsvallen, och luften utandas svagt. Sker detta en gång, frambringas ett *l*-ljud; sker det två gånger, frambringas två *l*-ljud. Nu kan lätt nog enhvar undersöka, huru många gånger detta sker, och alltså äfven, hur många *l*-ljud man frambringar i *kall*. — Resultatet af en sådan undersökning är lätt gifvet. Det låter icke vänta på sig, och lyckligast af allt: det utfaller aldrig olika.

Vid en liten jemförelse mellan *kal* och *kall* framgår rörande konsonantljuden först och främst, att *i båda orden uttalas alldeles lika många l-ljud, nämligen ett.* Då ordet *kal* utan tillgjordt uttal utsäges, vidrör tungspetsen tandgårdsvallen endast ytterst hastigt. Då ordet *kall* deremot på lika sätt frambringas, stödes tungspetsen något fastare

Digitized by Google

och bibehåller ställningen längre, hvarföre ock *l*-ljudet höres längre. Och äfven om man till en början icke kan urskilja denna tidsutdrägt, likasom personer gifvas, som icke ögonblickligen fatta vokalljudens olika tidsutdrägt, så skall man tvifvelsutan snart nog lära känna den, då man nämligen blir något mera bekant med ljuden. Men äfven om man aldrig vore i stånd att förmärka den, så blir dess tillvaro icke desto mindre ovillkorligt *nödvändig*. Stafvelsen *kall* är lång. Mer än ett *l*-ljud frambringas icke i detta ord — derom kan hvem som helst öfvertyga sig, som känner ljudens frambringssätt. Stafvelsen *kal* är också lång, och i den finnas lika många och t. o. m. samma språkljud. Längden hos stafvelsen *kal* har sin naturliga förklaringsgrund i *a*-ljudets långa uttalstid. Längden hos stafvelsen *kall* har deremot icke denna förklaringsgrund, emedan vokalljudet der har kort uttalstid. Skall alltså en naturlig förklaring till denna stafvelses längd finnas, *så är den endast att söka i ett konsonantljuds långa uttalstid*, då den, som förut är sagdt, icke är att finna i omständigheter, som ligga utom stafvelsen. Och att det konsonantljud, som har denna nödvändigt långa uttalstid, icke är *k*- utan *l*-ljudet, bevisas deraf, att om detta *k*-ljud borttages, blir förhållandet likväl detsamma emellan de återstående stafvelserna *al* och *all*. Härigenom är nu, som vi tro, till fullo bevisadt, *att ett konsonantljud lika väl som ett vokalljud måste ha lång och kort uttalstid.* Läran om ljudqvantiteten omfattar alltså icke längre endast vokal-, utan äfven konsonantljudens längd och korthet. Termerna "dubbelljudande" och "sjelfdubbla" konsonanter äro ord utan motsvarande begrepp, och "en stafvelses längd beror" *icke* "af vokalens längd". Redan för femton år sedan uttalades väl denna sanning af en skriftställare i detta ämne, Strömborg. Men som den då framställdes utan bevis, och mången före honom anat detta förhållande, utan att komma till reda dermed, så se vi ännu våra yngsta rättskrifningsläror, i hvilka ljud och tecken gerna förblandas, oupphörligt tala om, att stafvelsens längd beror af vokalens längd, då detta i de moderna språken endast är ett *undantagsfall*, (hvarom mera framdeles).

Digitized by Google

"Men uttalas icke mer än ett *l*-ljud i *kall*, hvarföre skrifvas då två *l*-tecken?" — skulle utan tvifvel mången nu fråga. Denna fråga ligger ock ganska nära till hands, och som den torde för en eller annan tarfva ett svar, måste det ursäktas, att vi för att besvara den för ett ögonblick frångå ljuden för att tala om dubbelskrifna konsonanttecken. Det är en allbekant sak, att i vårt äldre, liksom i flera nu lefvande språk en vokal ofta plägade dubbelskrifvas, alldeles på samma sätt som man nu i många fall dubbelskrifver en konsonant. Angående ändamålet med denna vokalens och konsonantens dubbelskrifning yttrar Rydqvist: "Dessa båda teckningar voro ändå ämnade att föreställa något: dubbelvokalen, att angifva längd, dubbelkonsonanten deremot korthet". Hvad man härutaf kan sluta, är, att denne vårt lands och hela nordens nu lefvande störste språkforskare äfven uttalar, att den dubbelskrifna konsonanten icke är på något sätt "dubbelljudande" eller uttalas två gånger, utan att dubbelkonsonanten lika väl som dubbelvokalen endast tjenar som skrif-, icke som ljudtecken. Huruvida dubbelkonsonanten i forntiden verkligen varit afsedd att antyda korthet, torde nu vara svårt att med säkerhet afgöra, isynnerhet som den ofta då som nu tjenade att angifva längd och t. o. m. stundom förekom i början af ord, der den naturligtvis icke betecknade någotdera. Som man emellertid rätt ofta får höra samma tanke uttalas angående konsonantens dubbelskrifning i det *nuvarande* språket, tro vi det vara skäl att påpeka detta misstag. I det nuvarande språket är den fördubblade konsonantens ändamål väl på sätt och vis detsamma som fordom, nämligen att tjena som qvantitetstecken hos ljud, men den betecknar nu aldrig korthet, utan alltid längd, då den förekommer i enkelt ord. (Här skulle kanske ett enda svenskt ord: *offentlig*, och åtskilliga främmande kunna undantagas. I dessa ord tjenar konsonantens fördubbling icke som qvantitetstecken, utan är föranledd af andra orsaker). — Antaget emellertid, att den nu allmänt rådande åsigten om konsonantfördubblingens ändamål vore riktigt, näml. att dubbelkonsonanten vore ämnad att angifva korthet, så måste denna korthet vara antingen konsonantens egen, eller den

Digitized by Google

föregående vokalens eller hela stafvelsens. Då dubbelvokalen angaf längd, och denna längd var vokalens egen, men dubbelkonsonanten anger korthet, så kunde ju denna korthet på samma sätt vara konsonantens egen. Deremot svär då på det bestämdaste deras åsigt, som påstå konsonanten vara dubbelljudande, d. v. s. att den uttalas två gånger. Uttalas den två gånger, så lärer den väl icke gerna kunna uttalas blott en gång och det kort. Utomdess tro vi, att så länge benämningen lång och kort icke blifvit antagen för konsonanten, man icke med korthet gerna kan mena konsonantens korthet. Återstår då, att den dubbelskrifna konsonanten skulle angifva den föregående vokalens eller hela stafvelsens korthet. Tjenade den att angifva den föregående vokalens korthet, så borde t. ex. *farit* stafvas med två *t* eller *tagen* med två *n*, för att det såmedelst skulle angifvas att vokalerna *i* och *e* der äro korta. Icke heller detta är öfverensstämmande med det verkliga förhållandet. — Angifver den dubbelskrifna konsonanten slutligen hela stafvelsens, korthet, så skulle t. ex. stafvelsen *kall* i *kalla* vara kort, Men detta ha vi redan förut sökt visa vara orätt. — Som nu sålunda den dubbelskrifna konsonanten icke tjenar att angifva något tänkbart slag af korthet, så återstår ingenting annat, än att den måste angifva *längd.*

Vi yttrade redan förut, att vid en fullständig språkbeteckning måste icke allenast ljuden, utan äfven ljudqvantiteten och möjligen äfven akcenten tillkännagifvas. Ehuru vi knappt skulle vilja tro det, är emellertid vår rätt ofta brukliga *fördubbling af ett konsonanttecken endast ett qvantitetsmärke, ett tecken för konsonantsljudets längd, och det ena konsonanttecknet uttalas aldrig med motsvarande ljud.*

Men för att efter denna afväg återkomma till qvantiteten, finna vi den tillhöra både vokal- och konsonantljud. Förhållandet mellan ljudens och stafvelsernas qvantitet, af hvilka den senare är en följd af den förra, är i korthet följande:

1) Har *vokalljudet* i en stafvelse *lång* uttalstid, så är stafvelsen *lång.*

Digitized by Google

2) Har det på vokalljudet närmast följande *konsonantljudet lång* uttalstid, så är stafvelsen *lång*.

3) Har hvarken vokal- eller påföljande konsonantljud lång uttalstid, så är stafvelsen *kort*.

4) En stafvelse har aldrig sin långa uttalstid på både vokal- och konsonantljud på samma gång.

Det är tvifvelsutan en ganska tänkvärd företeelse, som vid öfverblicken af ljudförbindelserna framter sig, att ett konsonantljud aldrig ingår förbindelse med samma konsonantljud. En sådan förbindelse som *rl* är både möjlig och verklig, hvaremot en sådan som *rr* eller *ll* är både omöjlig och overklig.

Konsonantfördubblingen, hvars ändamål vi nyss skärskådat, har troligen från sin tillvaros första ögonblick varit föranledd af samma sinnesvilla, som än i dag kommer rätt mången att bedömma denna fråga skeft. Måhända har man på grund af en för årtusenden tillbaka alstrad, lätt förlåtlig och lätt förklarlig orsak, nämligen obekantskap med språkljudens uppkomstsätt, föranledts att tro, hvad de flesta än i denna stund tro, nämligen att man i *all* har två *l*-ljud, då der i verkligheten icke finnes mer än ett. Eller har man måhända redan då insett och antagit som grund för fördubblingen det faktum, att hvarje förbindelse mellan samma konsonantljud är både en omöjlighet och en onaturlighet, hvarföre man låtit fördubblingen tjena som beteckning för en egenhet hos ljuden, hvarom man i våra dagar allmänneligen synes sakna all aning. Huru som helst härmed — en sanning är, att man på grund af samma sinnesvilla, som kommer oss att tro, att vi i *spå* verkligen säga *p*, äfven tror sig i *all* uttala *l*-ljudet två gånger och derför säger detta *l* vara dubbelljudande.

Vi ha redan sett, att en annan åsigt i denna punkt är nödvändig, lika nödvändig som tillvaron af sjelfva qvantiteten hos konsonantljuden. Men om man icke är i stånd att iakttaga denna olikhet i uttalstiden i hvarje förekommande fall, är det icke nog att veta den vara nödvändig, utan man måste äfven med säkerhet veta den vara *möjlig*, d. v. s. att konsonantljuden ha ett sådant bildningssätt, att de kunna ha dels

Digitized by Google

lång, dels kort uttalstid. För alla de ljud, som tillhöra 1:sta, 3:dje och 5:te grupperna i ofvan framställda öfversigt af konsonantljudens inbördes ordning efter deras frändskap med vokalljuden, är redan vid deras frambringningssätt framställdt såsom egendomligt för dessa ljud, att de dela med vokalljuden den egenskap att kunna frambringas under hela den tid talorganerna intaga den för ljudens bildande erforderliga ställningen, och så länge naturligtvis som lungorna kunna erbjuda luft. Om lungorna erbjuda luft, kan man göra dessa ljud hur långa som helst. Utan synnerlig svårighet kan man bilda *l*-ljudet i mer än en fjerdedels minut. På samma sätt med öfriga ljud af dessa grupper. Att för dessa ljud sålunda icke är någon svårighet att vara långa och korta, torde sålunda vara lätt insedt.

Svårare synes frågan om de språkljud, som icke äga denna förmåga och hvilka för sitt fullbildande erfordra en förändring af de organer, med hvilkas tillhjelp de åstadkommas, eller med ett ord de ljud, som tillhöra 2:dra, 4:de och 6:te grupperna. Vi vilja här till jemförelse taga orden *lām̆* och *lăm̄* (= lamm). Då vi naturligt uttala *lām*, vidröra läpparna hvarandra ytterst kort tid, och ljudet är fulländadt, då läpparna åter skiljas. Då vi deremot naturligt uttala *lăm* (lamm), är läpparnas anslutning mera fast, den nasala ljudningen blir fullkomligare och läpparnes slutning varar längre. Detta, som sagdt, om vi uttala orden naturligt. Men med konstladt uttal är det visst icke svårt att äfven efter lång vokal frambringa *m*-ljudet långt, liksom det äfven efter kort vokal ganska väl låter sig göra att uttala *m*-ljudet kort. Detsamma gäller äfven alla andra konsonantljud. Den allmänna skillnaden i uttalstiden icke allenast af *m*-ljudet, utan äfven af de öfriga till samma grupp hörande ljuden, är emellertid den framställda. Äfven här är, som vi alltså se, en möjlighet att göra konsonantljuden långa och korta. Men hvarpå beror denna möjlighet? Vi känna, att för dessa liksom de följande ljudens fullbildande en skiljsmessa mellan de erforderliga talorganerna är nödvändig. Som vi lätt inse, beror ljudets möjlighet af längre och kortare uttalstid icke i en större eller mindre hastighet,

Digitized by Google

hvarmed denna skiljsmessa sker, ty den kan icke ske hastigare eller långsammare, utan på något annat. Låt oss för en undersökning taga ordet *lammet*. Vi vilja gifva det den största uttalstid, som är möjlig, dock så att ordet icke må fullkomligt vanställas — 6 à 8 sekunder. På den första är redan *la-* och något mera frambragt, och den sista är fullt tillräcklig för den sista stafvelsen, som är kort. Hela den öfriga tiden tillhör här sålunda *m*-ljudet. Men hvad iakttaga vi då? Icke oupphörligt upprepade *m*-ljud åtminstone. Vi märka under hela denna tid endast en nasalljudning, alstrad under det läpparna äro slutna. Då läpparna öppnas, är *m*-ljudet fulländadt, och ögonblickligen höres äfven — *et*. Skulle då detta ljuds längre eller kortare uttalstid ha sin grund i ljudningen? Låt oss se! Vi borttaga ljudningen och hviska ordet. Äfven nu går det för sig att frambringa ordet lika länge och på samma sätt, som nyss är sagdt. Men hvad märka vi nu? Icke ljudningen, emedan den är borta. Om hviskningen är någorlunda tydlig, skola vi nu lätt kunna iakttaga, huru den mot röststrängarna stötta luften oupphörligt tager sitt lopp åt näsan under det munnen alltjemt är sluten. Men detta är också allt. Borttaga vi slutligen äfven hviskningen, det vill säga, låta vi munnen antaga de för dessa ljuds bildande nödiga formerna, men återhålla andedrägten, så går det likaledes för sig att under samma tid som förut är nämnd, bilda dessa ställningar af munnen. Men hvad iakttager man nu? Ingen ljudning, ingen luftström. Endast munnens slutna ställning förblir densamma, och då munnen öppnas fullbordas *m*-formen.

Öfverallt, både vid hviskning och högt tal finna vi sålunda, att vi kunna frambringa ett *m*-ljud, som upptager ganska lång tid. Men vi finna också, att möjligheten af denna *m*-ljudets egenskap icke har något att göra med ljudningen eller någon annan hörbarhetsgrad, utan är en följd af ljudets bildning. *M*-ljudet begynner bildas vid läpparnas slutna ställning, men det fullbordas icke förr än läpparna skiljas. Att den tid, som förlöper mellan dessa två tidpunkter är och kan vara ganska olika, inses nu lätt. Och

Digitized by Google

olikheten i denna uttalstid är just detta ljuds olika tidsmått. För tydlighetens skull ha vi här valt *m*-ljudet till exempel. Men samma förhållande, som här äger rum, förverkligas äfven hos öfriga ljud af dessa trenne grupper. Deras längre och kortare uttalstid uppkommer på alldeles samma sätt eller med andra ord, den består uti den längre eller kortare tidsrymd, som förbigår från talorganernas intagande af den för ljudens bildande nödiga ställningen och tills de skiljas.

Klart är, att det genom talorganernas skiljsmessa här alstrade ljudet icke är längre eller kortare. Uti *äck* t. ex. är icke sjelfva den stöt, som uppkommer vid luftens frampressande märkbart längre än uti *āk*. Men skillnaden emellan *ăck* och *āk* är icke dess mindre ganska tydlig. Då uti *āk* denna stöt följer omedelbart på vokalljudet, sker deremot vid *ăck* ett ganska märkbart uppehåll emellan *a*-ljudets upphörande och denna stöt, hvilket uppehåll efter omständigheterna kan göras rätt långt. Under hela denna tid intaga emellertid talorganerna den för *k*-ljudet erforderliga ställningen och äro alldeles icke i hvila. Och är väl den långa och korta tidsutdrägten hos en vokal eller ett dallerljud något annat? Visst icke! Vi kunna icke under öfriga nödiga förutsättningar bilda *y*- eller *l*-ljudet hvarken längre eller kortare tid, än talorganerna intaga den för dessa ljuds bildande erforderliga ställningen. Enda skillnaden är här, att de sistnämnda ljudens *hörbarhet*, alstrad genom en för en sådan möjlighet erforderlig ställning, *kan fortfara* under hela ljudets uttalstid, under det t. ex. hos *k*-ljudet hörbarheten aldrig kan bli annat än en knall. Men på hörbarheten beror, såsom nyss vid *m*-ljudet visades, icke tidsutdrägten. Alla dessa ljud ha dock gemensamt, att talorganerna före ljudets fullbildande kunna intaga samma ställning längre eller kortare tid. Och *derpå* beror möjligheten af ljudens qvantitet.

Och härmed tro vi oss hafva ådagalagt så mycket af både nödvändigheten och möjligheten af konsonantljudens längre och kortare uttalstid, att denna qvantitets verklighet icke bör kunna ifrågasättas.

Digitized by Google

VI. Stafvelsen.

Ett om möjligt ännu mer ouppodladt fält än ljudqvantitetens framställer sig här, och vi skulle nästan tveka att här ingå och uttala våra tankar, om icke tiden fordrade en mera grundlig undersökning af detta ämne, än de mer eller mindre otillräckliga upplysningar, som allmänt gifvas af våra språk- och rättstafningsläror. Det har inom detta liksom månget annat språkligt område uttalats tankar, hvilka, uppsprungna ur en friare forskning och ett större kunskapsmått, åsyfta en revolution inom språkets område. Hvarje sådan är farlig, och synnerligast om man icke fullt klart känner det ämne, för hvilket man kämpar. Att inse ett fel är lätt, men gifva något bättre är svårare.

Den första fråga, som här möter oss är denna: *hvad är en stafvelse?*

Ett sexårigt barn skulle med frimodig uppsyn genom exempel besvara denna fråga sålunda: *jag* är en stafvelse, *går* är en stafvelse. Den grånade vettenskapsmannen, som måhända lätt nog skulle kunna besvara den, tiger af häpnad öfver frågans enkelhet, och den unge språkvännen, som vill ha reda derpå, är kanske icke sjelf alltid mäktig att besvara den, som den bör besvaras. Vi vilja emellertid se till, hvad våra läroböcker här kunna säga oss.

Hos en grammatiker finna vi, att "bokstafsbeteckningen för ett enda uttryck af rösten kallas stafvelse". Orden "uttryck af rösten" skulle visserligen kunna anses tvetydiga, men vi våga tro, att det aldrig kan ifrågasättas, att icke *l*-ljudet är ett uttryck af rösten. Sjelfva *l*-tecknet är då bokstafsbeteckningen för detta enda uttryck af rösten, hvarföre figuren *l* skulle vara en stafvelse. Men äfven om icke *l*-ljudet finge betraktas som ett enda uttryck af rösten, utan *le* skulle så anses, så blir förhållandet icke bättre. Sjelfva figurerna *l* och *e* skulle nämligen såsom sammanställda till *le* bilda en stafvelse, men de mot dessa tecken svarande ljuden skulle, om de sammanställdes, icke bilda en stafvelse, eller m. a. o. om *le* skrifves, bildar denna bokstafsbeteckning en stafvelse, men om ordet *le* uttalas, uppstår icke

Digitized by Google

någon stafvelse. — Att denna definition på stafvelse är otillräcklig, inses nu lätt.

En annan grammatiker yttrar: "stafvelse kallas en eller flera bokstäfver, som uttalas med en enda utstötning af rösten". Vi kunna visst icke förneka, att uttrycket *bokstäfver uttalas* allmänt begagnas, men vi tro, att det i en definition är mindre egentligt och troligen uppkommet af en förblandning af tecken och ljud, densamma som föranledt andra språkmän att påstå, att "en *kort* vokal kan genom utdragning (Dehnung) öfvergå till tecken för motsvarande långt ljud". Måhända har äfven i en forntid ordet *bokstaf* tjenat att beteckna både tecken och ljud, men nu mera begagnas ordet bokstaf endast som namn på ett språk-*tecken*, som motsvarar eller åtminstone antages motsvara språkljud. Språkljuden uttalas d. v. s. frambringas medelst talorganerna, men tecknen (bokstäfverna) skrifvas, tryckas, präntas o. d., men uttalas icke gerna. — Antaget emellertid, att *bokstäfverna uttalas*, så kan med detta uttryck icke gerna förstås annat än, att de mot tecknen svarande ljuden frambringas, hvarför stafvelse då vare liktydigt med en eller flera bokstäfver, hvilkas motsvarande ljud frambringas med en enda utstötning af rösten. Det ljud, som motsvarar tecknet *l*, frambringas genom en enda utstötning af rösten, hvarföre *l* är en "bokstaf, som uttalas genom en enda utstötning af rösten", och således en stafvelse. Äfven af detta framgår, utom nämnda oegentlighet, att endast bokstäfver, men aldrig ljud kunna bilda en stafvelse. — Vår öfvertygelse är emellertid, att språket äfven såsom taladt, d. v. s. bestående af ljud, äger stafvelser, hvarföre vi anse äfven denna definition otillräcklig.

En tredje språkidkare yttrar: "stafvelse kallas det i bokstäfver uttryckta ljud, som med en enda utstötning af rösten kan uttalas". Hos denne tillägges sedan som förklaring: "att ett ljud är *uttryckt i bokstäfver*, är detsamma, som eljest kallas, att det är *artikuleradt*, och vill säga, att i ljudet höres ett eller flera bokstafsljud". Huruvida *artikuleradt* ljud är liktydigt med stafvelse lemna vi derhän. Det förklarar emellertid icke saken, utan tarfvar sjelft förklaring.

Digitized by Google

Här se vi dessutom, att det är fråga om två slags ljud: 1) ett i bokstäfver uttryckt ljud och 2) bokstafsljud, hvilka höras i det med bokstäfver uttryckta. Hela ordet *barsk* är en stafvelse, derom torde alla vara ense, liksom ock att det är en stafvelse, vare sig att det är taladt eller skrifvet. Det skulle då (nämligen såsom skrifvet) vara ett i "i bokstäfver uttryckt ljud". Men hvad är det såsom taladt? Då är det icke uttryckt i bokstäfver, utan måste väl anses vara "uttryckt" i ljud. Vi få derigenom stafvelsen *barsk*, då den uttalas, att vara liktydig med "ett i ljud uttryckt ljud". Och detta är föga upplysande.

Äfven ur en annan synpunkt sedd är denna definition otillfredsställande. Ordet *ljud* har här två olika betydelser. Den ena är väl angifven genom "bokstafsljud", hvilket är detsamma, som vi här kallat språkljud. Den andra är deremot, så vidt vi känna, alldeles ny och behöfde en mer upplysande förklaring än att *ljud* der "är detsamma, som eljest kallas, att det är *artikuleradt*" ljud. Ingår uti detta artikulerade ljud flera bokstafsljud, så inse vi icke, hvarför icke, då ordet *barsk* är en stafvelse, äfven ordet *talare* är en stafvelse. Definitionen anger icke detta.

En fjerde grammatiker yttrar: "En vokal, uttalad antingen ensam eller tillsammans med en eller flera konsonanter, utgör en stafvelse". Här se vi åtminstone en möjlighet, att stafvelser finnas, utan att nödvändigt vara skrifna, emedan uttrycken vokal och konsonant enligt det n. v. språkbruket tjena att angifva både ljud och tecken, då deremot *bokstäfver* endast är ett namn på tecknen. Här se vi ock, att ett konsonantljud ensamt icke lär kunna bilda en stafvelse, icke är här heller fråga om utstötningar eller uttryck af rösten o. s. v. Allt skulle här synas väl beställdt, om icke olyckligtvis en anmärkning följde, som säger: "Tveljud (diphtonger) eller två vokaler, uttalade tillsammans, förekomma endast i främmande ord t. ex. Au-gust, Eu-ropa". *Två* vokaler kunna alltså bilda *en* stafvelse, äfven om sådant icke sker i svenska ord. Det finnes dock ett sådant förhållande, hvaraf synes, som skulle icke ens den sista definitionen fullkomligt hålla stånd.

Digitized by Google

På samma sätt som vi här se, förhåller det sig öfver allt med definitionen på en stafvelse. Ingen delar den andres tankar, alla åflas att komma till reda med saken — och deraf de många mer eller mindre lyckliga förklaringarna. Utan tvifvel skall man ock deraf inse, att denna frågas besvarande icke hör till språkvettenskapens allra lättaste uppgifter.

Med insigt om denna svårighet kan det t. o. m. synas förmätet att ens våga ett försök i denna väg. Måhända är stafvelsen en oupplöslig gåta. Mången, som sannolikt insett svårigheten, har dock vågat försöket. Må äfven vi för sakens skull göra detsamma!

Ehuru man icke är fullt ense om definitionen på en stafvelse, är man dock genom exempel så bekant med denna sak, att man, åtminstone då frågan gäller vårt eget språk, är fullkomligt viss, om man har framför sig en stafvelse eller ej. Ty så snart frågan gäller rent svenska ord, bestämmes stafvelsens tillvaro af den synliga vokalens tillvaro, då ett ord skrifves. I denna punkt är derföre den sist anförda definitionen fullt riktig. Men det gifves olyckligtvis andra språk, i hvilka förhållandet icke är detsamma. Det gifves språk, i hvilka två (ja, enligt hvad somliga påstå: tre) vokalljud bilda en stafvelse. Redan detta ger vid handen, att i verkligheten vokalens egenskap af vokal icke ensamt är det bestämmande för en stafvelse. Kommer så dertill, att man talat om stafvelsebildande konsonanter, så synes klart, att vokalen i grunden icke är det enda villkoret för stafvelsens tillvaro. Stafvelsen måste ursprungligen vara grundad på en annan omständighet.

Vi känna, att vi kunna frambringa *t*-ljudet ensamt (utan tillhjelp af vokal). Vi känna likaledes, att vi kunna frambringa *n*-ljudet på samma sätt. Nu gifvas verkligen folkslag (såsom Finnar och andra), hvilka endast med svårighet kunna frambringa två konsonantljud efter hvarandra. Men så är icke förhållandet med oss och de med oss i språkligt hänseende beslägtade folken. För oss är det ingen konst att frambringa två, tre, fyra, ja t. o. m. fem konsonantljud efter hvarandra i samma stafvelse. (Exempel derpå lemnar

Digitized by Google

ordet *skälmskt*). Då vi nu kunna frambringa *n*-ljudet ensamt och *t*-ljudet ensamt, så böra vi ock kunna frambringa *n*- och *t*-ljuden omedelbart efter hvarandra, såsom vi göra i ordet *slant*. Sätta vi nu en vokal framför *-nt*, så att vi få t. ex. *ant*, så ha vi här utan alla tvifvel en stafvelse, och det en sådan som vi finna i vårt eget språk.

Detta om vokalen får sin plats framför *nt*. Men annorlunda ter sig saken, om vokalen får sin plats efter *nt*, så att utseendet blefve *nta*. En sådan stafvelse finnes icke i något vest-europeiskt språk. Hvarföre? Jo, helt enkelt emedan det icke är en stafvelse. Man skulle säga, att en sådan ljudställning vore *hård*, och man skulle säga det med rätta. För att uttala *nta* gifves icke mer än två möjligheter. Antingen skulle *n*-ljudet bli nästan ohörbart, d. v. s. i fullkomlig brist på ljudning, eller ock måste det bli hörbart, d. v. s. det får ljudning, men i och med detsamma upphör denna ljudförening att vara en stafvelse. För närmare belysning af detta vända vi *nt* om, så att deraf blir *tn* och sätta en vokal framför, så att deraf blir t. ex. *atn*. En sådan ljudsammanställning finnes heller icke i vårt språk, men vi igenkänna den i det gamla ordet *vatn*. *N*-ljudet i en sådan ställning säges vara stafvelsebildande.

Om vi skulle försöka att bilda en stafvelse med ett utseende som t. ex. *slkmta* eller omvändt *atmkls*, så känner enhvar, att något dylikt icke är att finna i de allmänt bekanta språken. Också vore i vår tanke en dylik ljudförening orimlig. Sådant språket är, sådant har det utan allt tvifvel gestaltat sig för att kunna talas högt. Och vid det höga talet är vokalernas och de ljudande konsonanternas ljudning det utmärkande draget. Vi äga icke exempel på något sådant och det synes äfven af nyssnämnda skäl vara en obestridlig lag för språkets högsta hörbarhet, att ljudningen i en stafvelse aldrig någonsin får afbrytas. Den kan och får väl förändras, men icke afbrytas och åter begynna. Uti *slkmta*, *atmkls* eller endast *atl*, *lta* o. d. blir ljudningen afbruten genom ett stumt konsonantljud. Och häruti se vi orsaken, hvarför icke stafvelser af dylik beskaffenhet äro att finna.

Digitized by Google

På samma sätt med *vatn* o. d. För att utbilda den ursprungliga stamstafvelsen *vat* gjorde språket försök att tillägga *n* eller *r*, och resultatet blef *vatr* (Wasser) eller *vatn*. Men detta blef hvad man kallar en hård ljudförbindelse, och den kunde icke bestå. *Ljudningen blef afbruten*. Danskan gjorde då *Vand* af detta *vatn*, för att ljudningen skulle bli oafbruten. Men svenskan gjorde *vatt-en* af samma ord. Ordet blef då så väl i verkligheten som till utseendet *två*stafvigt, och detta *n* i *vatn* tog i skrift en vokal till hjelp och blef stafvelsebildande. Detta *e* är dock icke något för ordet väsendtligt, det tillhör icke dess stam, det uttalas icke och kan derföre falla bort, då *n*-ljudet, som icke kan i denna ställning finnas till, utan att antingen ensamt eller tillsammans med en annan vokal bilda en stafvelse, finner stöd i en annan vokal t. ex. i *vattnet*. Ordets akcent anger ock, att ordet i äldsta tider bör ha uttalats såsom nu.

På lika sätt förhåller det sig öfverallt i språket. Hvarhelst ljudningen skulle blifva afbruten i en stamstafvelse, tager den ljudande konsonanten stöd i en vokal och ordet blir tvåstafvigt åtminstone till utseendet, äfven om akcenten, såsom ofta är fallet, angifver att ordet i grunden är enstafvigt.

Vi känna icke hvad Danskarna tänka om sina *Segl*, *Tegl* o. d. Måhända anse de dem enstafviga. Äfven inom Sverges landamären se vi en upptecknare af landskapsmål skrifva *argr*, *áxl*, under det en annan för samma uttal skrifver *arger*, *áxel*. Frågan synes deraf vara lätt förklarad. *E*-tecknet i dessa och dylika exempel saknar motsvarande ljud, men är dock skrifvet för att antyda att *r*- och *l*-ljuden böra uttalas med full ljudning, och ordet blir med eller mot vår vilja tvåstafvigt. Gör man deremot ett försök att utala dessa ord såsom enstafviga, förlora de sista konsonantljuden sin ljudning, och icke allenast dessa ljud, utan hela orden få derigenom ett mer eller mindre onaturligt uttal.

Utan alla tvifvel skulle ett sådant ord som vårt *axel* (skuldra) rätteligen skrifvas *axl*, men att vi icke göra det, bevisar blott vår sträfvan att söka för ögat förtydliga ordets

Digitized by Google

tvåstafviga natur. Något *e*-ljud blir i alla händelser här icke hörbart.

Vi anse oss i denna punkt icke kunna bevisa någonting, men vi vilja dock uttala såsom vår öfvertygelse, att *hvarje vid högt tal full ljudning med till den möjligen hörande ljud af lägre hörbarhetsgrader var den ursprungliga och är den nuvarande betydelsen af en stafvelse.* Denna vår öfvertygelse grunda vi på följande omständigheter:

Enligt hvad vi förut visat, är skillnaden mellan vokalljuden ingenting annat än den relativt större eller mindre vidgningen af munnen under ett likaledes endast relativt större eller mindre närmande af vissa talorganer. Följden häraf är också, att få nationer uttala vokalljuden fullkomligt lika. Somliga folk äga få, andra många vokalljud. Somliga personer kunna urskilja och förnimma ganska fina vokalljudskiftningar, under det andra endast med svårighet förnimma och endast genom mycken öfning kunna frambringa annars rätt märkbara vokalljud. Det är derföre utan allt tvifvel berättigadt, detta vettenskapsmännens antagande, att en tid funnits, då vokalljuden genom öfning och vana icke voro så skarpt skiljda som nu, ja, att det t. o. m. gifvits en tid, då vokalljud frambragtes utan all bestämd färg (den s. k. urvokalen). Som konsonantljuden deremot voro *lättare* att uppfinna, var redan då en möjlighet att frambringa stafvelser och enstafviga ord. Men då kunde det vi nu kalla vokal icke vara det bestämmande för stafvelsen. Det måste ha varit det mest hörbara eller *ljudningen.*

Ett annat stöd hämta vi från konsonantförbindelsernas möjlighet. Vi ha redan förut visat, huru det tyckes vara en icke allenast genom vårt, utan äfven genom andra mera utbildade språk gående grundlag, att de ljud, som i utandning, hörbarhet och bildning närmast likna vokalljuden, ha sin plats närmast intill dem, så väl före som efter vokalljuden, under det de, i samma mån som de i dessa hänseenden äro olika vokalerna, stå allt mer och mer aflägsnade ifrån dem. Redan detta synes icke kunna vara en ren tillfällighet. Och om vi undersöka förhållandet *vid ljudningen ensamt,* så finnes i hela vårt språk icke annat undantag, än

Digitized by Google

det de s. k. halfvokalerna i två förbindelser göra. Och att dessa göra undantag är intet under. Ursprungligen uppkomna af vokaler och i de flesta användningar yngre än öfriga konsonantljud, ha de ännu icke fullkomligt stadgat sig såsom halfljudande, utan bibehålla ännu understundom nästan full ljudning, med ett ord de visa ännu i detta liksom åtskilliga andra förhållanden sin vokaliska natur. Om man undantager dessa, lätt förklarliga och mer skenbara än verkliga undantag, så finnes i hela vårt språk icke ett enda förbindelse, der icke ljudningen tilltager till vokalen och aftager från vokalen. Icke heller detta kan antagas vara en ren tillfällighet. Man skulle snarare deraf vara berättigad att draga den slutsatsen, att då ljudningen en gång begynt, afbrytes den icke för att åter begynna i samma stafvelse.

Lägg nu härtill, att öfverallt der fornspråket — som onekligen hade stora förtjenster, som det n. v. förlorat, men som dock ofta stapplade der det n. v. går stadigt — genom beteckning eller akcent angifver ett enstafvigt (med en vokal försedt) ord med afbruten ljudning, — hvad har der det nyare språket gjort? Jo, antingen har det bortkastat eller omflyttat den ljudande slutkonsonanten, eller ock har det ställt den i förening med en vokal för att äfven för ögat utmärka dess egenskap af att bilda en stafvelse. Följden deraf är, att i det nuvarande språket exempel icke finnes på afbruten ljudning i till utseendet enstafvigt ord.

Åtskilliga andra omständigheter, såsom en jemförelse mellan vårt och främmande språks stafvelsedelning, en öfversigt af den nuvarande svenska verbalböjningen m. m. skulle lätt nog tjena som ytterligare stöd för vår här framställda åsigt. Vi föredraga emellertid att undersöka, hvad som menas med en diftong.

Ingenting kan tydligare än diftongen ådagalägga, att en vokal icke bildar en stafvelse, då ju i diftongens begrepp ligger och för dess tillvaro erfordras två vokalljud i *en* stafvelse. Så vidt man icke vill förneka diftongernas tillvaro, så måste man der erkänna, att något annat än *en* vokal bildar *en* stafvelse, och att stafvelsens tillvaro icke bestämmes af ett vokalljud. Orsaken måste vara någon annan och

Digitized by Google

högre än blott den färgade vokalen. Den måste vara något för vokalljuden gemensamt, och som så kan beherska dem, att två vokalljud bilda en stafvelse. Och något sådant finnes icke utom i ljudningen. Man säger, att två vokalljud, uttalade tillsammans, bilda en diftong. Lika säkert som det är, lika säkert är ock, att två vokaler, uttalade efter hvarandra, icke utgöra en diftong. Att vokalljuden uttalas omedelbart efter hvarandra, gör icke diftongen, då deremot deras uttal *tillsammans* åstadkommer den. Men hvaruti består nu detta "tillsammans"? Jo, endast i *ljudningen*. Två vokalljud, uttalade omedelbart efter hvarandra *under samma ljudning*, bilda en stafvelse eller en diftong, under det två vokalljud, som uttalas hvar för sig, med afbruten ljudning för hvarje ljud äro hvar sig stafvelsebildande.

Ingenting skall, tro vi, tydligare ådagalägga, att icke vokalen, utan den fulla ljudningen ursprungligen varit det stafvelsebildande, ehuru det för vårt språk nu kan vara på sätt och vis riktigt, att vokalen är stafvelsebildande, emedan vi åtminstone enligt det allmänna påståendet sakna diftonger t. o. m. i *utländska* ord, och emedan vi till hvarje stafvelsebildande konsonant tillagt en vokal, som, ehuru den icke uttalas, dock alltid antyder, att konsonantljudet bör uttalas med full ljudning, och att der finnes en stafvelse.

Antaget emellertid att det vore sannt, att vokalen i vårt språk bestämmer stafvelsen, och att i ett s. k. flerstafvigt ord vokalernas antal bestämmer stafvelsernas antal, så vore naturligtvis den sist anförda definitionen på stafvelse fullt riktig, då frågan gällde vårt och andra mera utbildade språk. Men denna definition, som säger, att "en vokal, uttalad antingen ensam eller tillsammans med en eller flera konsonanter, utgör en stafvelse," lemnar dock ännu något öfrigt att önska. Vi vilja nu tala derom. *Ja* är en stafvelse, *jag* är en stafvelse, *jagt* är en stafvelse, men *jagten* är icke en, utan två stafvelser — det sista deraf att der finnas två vokaler. Men huru nu dela detta ord? Huru många konsonanter "uttalas tillsammans" med hvardera af dessa vokaler? På dessa frågor ligger i definitionen icke något svar,

Digitized by Google

och som härpå aldrig ett bestämdt svar varit afgifvet, utan härom olika åsigter gjort sig gällande, så har härigenom tal uppstått om två slags stafvelser vid frågan om ordens delning: grund- och skrifstafvelse. Med *grundstafvelse* förstår den ene alla de språkljud tillsammantagna, hvilka utgöra ett ords stam. Öfriga i ett ord möjligen för handen varande stafvelser sammanfattas då under benämningen *tilläggningsstafvelser*, hvilka anses vara af två slag: böjnings- och härledningsstafvelser. En annan anser *grundstafvelse* vara de språkljud tillsammantagna, hvilka utgöra ett ords "närmaste stam". Uppfattas grundstafvelsen så, så är det gifvet, att äfven härledningsljud, ja, t. o. m. härledningsstafvelser måste anses tillhöra grundstafvelsen. Otvifvelaktigt är också denna åsigt den riktigaste, ehuru den s. k. grundstafvelsen genom detta antagande ofta nog icke blir *stafvelse*, utan en *del* af ett ord bestående af ett obestämdt antal stafvelser. Namnet torde då lämpligast böra ändras till grunddel eller stamdel af ett ord. Uti *jaga* är onekligen *jag* grundstafvelsen, men uti *jagten* är, såvidt vi icke alltför orätt uppfattat allmänna tänkesättet i denna fråga, *jagt* grundstafvelse. Uti *jagt* är *t* härledningsbokstaf, hvaraf följer att äfven härledningstecknen betraktas såsom tillhörande ett ords grundstafvelse eller grunddel. Den *närmaste* stammen blir sålunda, som man ser, grundstafvelse, om den är en stafvelse, eller grunddel, om den är mer än en stafvelse. (Att äfven ordet *stam* har skiljaktiga bemärkelser hos olika författare, måste man härvid ihågkomma. Den ene säger *täl* och *väl* vara *stam* i orden *tälja* och *välja*, den andre säger *tälj* och *välj* vara detsamma. Båda skilja dock stammen från *roten*. Roten säga alla vara *tal* och *val*).

Att under så stridiga åsigter om betydelsen af *grundstafvelse* och *stam* en grundstafvelsedelning vid ordens skrifning varit omöjlig att förverkliga, kan man lätt finna. Och man har derföre både för den första undervisningen och det praktiska lifvet sett sig nödsakad att fly till en mera enkel och lätt delning af orden, den s. k. *skrifstafvelse*-delningen. I saknad af alla åtminstone hittills af vetenskapen bevisade grunder, har denna delning af hvarje språkvän förkastats såsom

Digitized by Google

oriktig. Men såvidt vi förnummit, har dock icke mer än ett enda försök blifvit gjordt att i dagligt bruk införa den s. k. grundstafvelsedelningen. Att med kännedom om grunderna för så väl det ena som det andra af dessa ordens delningssätt tillämpa dem är icke synnerligen svårt i sådana ord som *satsen*, *bordet*, *älska* o. s. v. Efter grundstafvelsedelningen blir då *sats-en*, *bord-et*, *älsk-a*, efter skrifstafvelsedelningen *sat-sen*, *bor-det*, *äl-ska*. Så långt går allt lätt nog.

Men svårare blir denna sak i sådana ord som *hedning*, *drottning*, *vattna*, *aldrig*. Utom alla gensägelser torde väl vara satt, att *n*-ljudet i de tre första och *r*-ljudet i det sista af dessa ord tillhör den närmaste stammen. De borde derföre efter grundstafvelsedelning framstå under formerna *hedn-ing*, *drottn-ing*, *vattn-a*, *aldr-ig*. Men emot en sådan delning vore rätt mycket att invända. Först och främst torde man böra göra sig klart sjelfva ändamålet med ordens delning. Såvidt vi förstå, är hvarje ord ett helt för sig och hvarje innehållslös sönderstyckning deraf en onaturlighet. Till och med i sammansatta ord, der hvarje sammansättningsdel gemenligen har en verklig, för språksinnet lefvande betydelse, bevisar sjelfva akcenten — denna språkets krona — onaturligheten i en ordens sönderstyckning. Men då, det oaktadt, en förvänd undervisningsmetod eller det dagliga lifvets kraf göra en delning af orden behöflig, ja, kanske t. o. m. nödvändig, så är det gifvet, att sjelfva delningen af orden der är en sak af för språket underordnad vigt. Der kan det i det närmaste synas likgiltigt, antingen orden delas efter skrif- eller grundstafvelse, blott en någorlunda sann grundval antages och resultatet blir likformighet. Men hurudan blir den för mängden synbara likformigheten af en grundstafvelsedelning, som på ett ställe fordrar *led-ning*, men på ett annat *hedn-ing?* Otvifvelaktigt endast förbistring och oreda. Det erfordras betydligt större insigter i språket, än mängden och framför allt ett barn besitter, för att kunna genomföra en sådan stafvelsedelning. *Den s. k. grundstafvelsedelningen är praktiskt oanvändbar.*

Men antaget, att en stafning, som på ett ställe fordrar *hedn-ing*, men på ett annat *led-ning*, kunde förverkligas,

Digitized by Google

vore en sådan månne öfverensstämmande med språkets väsende? Denna fråga kan besvaras med ett bestämdt nej. En sådan slutförbindelse som *-dn* äger icke vårt språk, och det emedan den förutsätter afbruten ljudning. Ett enstafvigt ord med afbruten ljudning kan icke vårt språk uppvisa. Och ett förhållande, hvarpå vårt språk icke kan framvisa exempel, kan näppeligen få betraktas såsom lag för språket. Oomtvisteligt synes derföre, att en dylik *grundstafvelsedelning har föga rätt eller makt att göra sig gällande.*

Men ådagalades redan af det föregående både orättmätigheten och den sannolika omöjligheten af en grundstafvelsedelning, som vill vara frigjord från ljudlagarnas herravälde, så framstå dessa likväl aldrig klarare än vid ett försök att på sådana grunder i skrift dela ett sådant ord som *axel* (skuldra). Till närmaste stammen höra der tecknen *a*, *x*, *l*, men tecknet *e* tillhör icke denna stam, utan har sin orsak i andra, förut här nämnda grunder. Betraktas nu detta ord, som det är, såsom tvåstafvigt, och vill man här tillämpa en grundstafvelsedelning, så skulle *axl* utgöra den ena och *e* den andra stafvelsen. Att sådant är fullkomligt vanvettigt, torde vara klart nog. Och att en *grundstafvelsedelning, strängt genomförd, är en orimlighet*, kan knappast tydligare bevisas.

Såsom vi förut visat, har språket öfverallt, der icke den allmänna lagen för ljudförbindelserna tillstädjer det, förkastat hvarje till en stafvelse ursprungligen hörande afbruten ljudning. Af den sista ljudande konsonanten har språket vid sådana tillfällen alltid utbildat en stafvelse. Det synes deraf följa som oafvisligt, att en delning af orden måste, så vidt den vill stå i öfverensstämmelse med denna språklag, äfven rätta sig efter den allmänna lagen för förbindelsernas möjlighet. Och enligt denna lag skulle *enkla* ords delning bli följande:

1) En konsonant mellan två vokaler tillhör föregående vokalen.

2) Af två eller flera konsonanter mellan två vokaler höra alla utom möjligen den sista till föregående vokal.

Digitized by Google

Huruvida den sista bör räknas till föregående eller efterföljande vokal, bestämmes af konsonanternas slägtskap med vokalerna. Förekomma de två sista i samma ordning, som ofvan uppgifvits, så höra alla till föregående vokal. Förekomma de två sista i omvänd ordning, så hör den sista till följande vokal.

Und. 1. Kommer *s* efter *k*, *p* och *t*, så böra de icke skiljas. Grunden till detta und. är förut angifven. (Äfven *-tg*, *-dg* och *-tk* skiljas icke).

Und. 2. Impf.-ändelserna *-de* och *-te* alltid, pluraländelsen *-na (-ne)* och härledningsändelserna *(-ne)*,*-nad*, *-ning*, *-lig* och *-ling* efter konsonant böra afskiljas. (Derom mera framdeles).

Huruvida ännu något annat undantag än möjligen för främmande ord gifves, äro vi icke i tillfälle att afgöra. Men om äfven så vore, kan det icke gerna kullkasta grundsatsens sanning. Oss förekommer det nämligen, som kunde ingen annan lag gifvas för ordens sönderdelning än den analytiska tillämpningen af samma lag, som gjort sig gällande vid ordens bildning. Denna stafvelsedelning närmar sig grundstafvelsedelningen så långt språket tillåter det, emedan den är grundad på språket. Den är dock icke någon sådan, emedan en verklig grundstafvelsedelning, som ofvan är visadt, är fullkomligt omöjlig. Till skillnad från grundstafvelsen, som stundom är omöjlig, och skrifstafvelsen, som är orimlig och ovettenskaplig, kalla vi denna *ljudstafvelse* och förstå dermed en full ljudning (vokal), frambragt antingen ensam eller tillsammans med en eller flera konsonanter, hvilka sins emellan intaga en sådan ordning, som lagen för ljudförbindelsernas möjlighet föreskrifver*).

---

*) Om dessa nyheter, liksom om åtskilliga ofullständigt behandlade frågor, såsom den om diftonger i vårt språk, om afdelningsändelsernas afskiljande, om det vokalljud, som betecknas med *e* i *taket*, *födde* o. s. v. hoppas vi vid behandlingen af svenska språkets qvantitetslära inom kort finna tillfälle att mera fullständigt framlägga våra tankar.

Digitized by Google

Vi ha yttrat, att grundstafvelsen, strängt genomförd, är omöjlig, och skälen för detta vårt påstående ha vi redan andragit. Men vi ha äfven sagt, att skrifstafvelsen är orimlig och ovettenskaplig, och skälen för detta vårt påstående skulle vi nästan kunna anse öfverflödigt att vidröra. Vi tro dem aldrig ha blifvit jäfvade eller ens kunna jäfvas. Hvad gifves väl men ovettenskapligt än *tager*, uppdeladt *ta-ger*, eller mera orimligt än *fisket*, uppdeladt *fi-sket?* Men äfven från en annan synpunkt förekommer den rent af löjlig. Vi känna nu, att uti *alla* icke mer än ett *l*-ljud uttalas, och vi känna äfven, att *l*-tecknet här är fördubbladt för ljudqvantitetens skull. Ett *l*-tecken är skrifvet för att visa: att *l*-ljudet bör ha lång uttalstid. Men huru uppfattas detta vid skrifstafvelsedelningen? Jo, så att man redan uttalar den första stafvelsen *al*, som vore der skrifvet *all*, och sedan tror man sig tillägga *la*. Men olyckan vill nu, att utaf *al*- och *la* omöjligt kan bli *alla*. Teckningen *al* kan aldrig angifva att *a* der är kort, lika litet som samma teckning kan antyda, att *l* är långt. För att angifva detta finns ingen annan möjlighet i vår n. v. beteckning än den att föra äfven qvantitetstecknet (det andra *l*-tecknet) till första stafvelsen. Ser man sedan detta förhållande ur ordböjningens synpunkt, så är intet tvifvel, att ju *all* utgör första och *a* andra stafvelsen. *All* är stam och *a* ändelse.

Uti *vecket* och *vika* finnas lika många *k*-ljud. Men dessa båda *k*-ljud äro icke lika. Det första är långt, det andra kort. För att i *vecket* beteckna *k*-ljudets längd, skrifver man det med *ck*, *c*-tecknet är der alltså qvantitetsmärke, emedan *k*-tecknet tillhör roten *vik*. Men huru uppfattas detta vid skrifstafvelsedelningen? Jo, först och främst uttalas qvantitetstecknet för att en stafvelse *vec*- skall kunna frambringas. Vidare uttalas sjelfva denna stafvelse *vec* icke med lång, utan med kort vokal eller med andra ord som *veck*, d. v. s. man uppfattar redan på förhand i tanken det följande *k*-tecknet, som likväl vid delningen sedan upprepas och begynner en stafvelse *ket*. — Och allt detta göres dagligen af tusentals personer med god smak!

Ehuru regeln för skrifstafvelsedelningen är den enklaste

Digitized by Google

man kan tänka sig, och verkligen synes rätt god, om man blott aktar sig för att tänka, så är den dock icke utan undantag. För dessa undantag tro vi dock, att man lika litet som för sjelfva regeln insett något vettenskapligt skäl. Men då regeln är antagen, gifva dessa undantag sig sjelfva. Man kan härvid blott förundra sig öfver instinkten, som så tager ut sin rätt. Det heter i dessa undantag: "*sk*, *sp* och *st* få icke skiljas". Rätt många uppge äfven samma lag för *dr*, och en och annan äfven för *bl*, *br*, *gl* och *gr* — alltsammans dock endast, när det första af dessa konsonanttecken skrifves enkelt. Vi lemna å sido de senare undantagen, om hvilkas betogenhet vi icke varit i stånd att få ens den aflägsnaste aning. De första deremot, om hvilka man allmänt synes vara ense, äro icke så grundlösa, som de kunna synas. Först och främst är det bekant, att föreningen af *sk* genom ett på senare tider uppkommet oriktigt uttal inuti ord kan få tjena som tecken för *g*- (sch-) ljudet. Om denna förening upplöstes, vore sådant en fulländad orimlighet. Dock inträffar detta endast som undantagsfall och är derföre af underordnad betydelse. Men vigtigare är en annan sak. Vi ha förut visat, att *k*, *p* och *t* efter *s* icke uttalas som *k*, *p* och *t* i början af en stafvelse. Upplöstes dessa föreningar, så skulle måhända olikheten mellan dessa ljuds och dessa ljudförbindelsers uttal alltför bjert framstå, och för att bevara likformigheten har man troligen låtit dessa ljuds förbindelser vara odelbara. Dessa undantag äro sannolikt den enda och det icke obetydligt goda sida, som skrifstafvelsen äger. Ljudstafvelsen ersätter den dock till fullo, på samma gång som den åtminstone i detta fall ger grundstafvelsen sin tillbörliga rätt.

VII. Strödda tillägg rörande ljuden.

Till mera anmärkningsvärda frågor rörande språkets ljud hör utan gensägelse frågan om ljudens förändringar. Ehuru ganska väl förenliga, fördraga vissa ljud likväl icke hvarandra under vissa förhållanden, utan i ett ljuds ställe träder ett annat. Den närmast synbara orsaken till denna

Digitized by Google

omständighet är i det nyare språket ljudqvantiteten med dess förändringar. Som vi för närvarande icke ha för afsigt att ingå på ljudqvantitetens lagars område, kunna vi heller icke beröra följderna af dessa lagar, för såvidt de angå konsonantljuden. Bland förändringar, som vokalljuden undergå såsom följd af qvantiteten träda oss genast till mötes *a*- och *u*-ljudens redan ofvan nämnda olikhet i uttalet såsom långa och korta. Men äfven utan afseende på qvantiteten förändras vissa vokalljud (för att icke tala om de vokalbyten, som förefinnas hos verber och nominer) genom inverkan af följande konsonantljud. I synnerhet är *r*-ljudet här af väsendtligt inflytande. *Ä*-ljudet blir nämligen ljudet för *æ*, då *ä*-ljudet är långt och åtföljes af *r* med följande konsonant (utom vid sammansättningar och participier af verbstammar på *r*). Likaledes blir *ä*-ljudet ljudet för *æ*, då *ä*-ljudet är kort och åtföljes af ensamt *r*. För *ö*-ljudets öfvergång till *œ* har man uppgifvit *ö*-ljudets uppkomst som orsak. Äfven om ett eller annat undantagsfall gifves, då denna öfvergång, såsom helt ny, ännu icke fullt stadgat sig, tyckes den dock för det nyare språket vara grundad icke på *ö*-ljudets uppkomst, utan antingen på qvantiteten eller förbindelsen med åtföljande *r*. Efter vår uppfattning är lagen för denna öfvergång den, att *ö*-ljudet blir *œ*, då det är kort. Framför *r* synes det alltid bli *œ* (utom vid böjningar). — Skillnaden mellan *æ*- och *ö*-ljuden är emellertid, i olikhet med *ä*- och *æ*-ljuden, äfven der den stadgat sig, så obetydlig, att den snarare kan sägas vara mera individuel än tillhörande hela språket.

Af ålder har varit brukligt att indela vårt språks vokalljud i tvänne grupper: hårda och mjuka. Till första slaget ha räknats *a, o, u, å*, till det senare *e, i, y, ä, ö*. Hvad vettenskaplig grund för denna indelning kan förefinnas, är oss obekant. Och vi förneka icke, att en sådan kan finnas. Men efter omsorgsfulla undersökningar ha vi icke varit i stånd att i frambringningssättet finna en likhetspunkt mellan alla ljud i dessa grupper, som kan vara en olikhetspunkt mellan grupperna. Denna fråga må ock stå för framtiden att lösa. Af någon den ringaste vettenskapliga betydelse är

emellertid icke denna gruppindelning, icke ens vid verbernas böjning.

Utom de ofvan beskrifna 42 till vårt högspråk och våra landskapsmål hörande språkljuden och deras för handen varande skiftningar kan menniskan frambringa ännu en ansenlig mängd sådana. Bland de vigtigaste äro: franska och andra språks nasalvokaler, hvilkas likhet i frambringningssätt vi ofvan helt allmänt antydt; franska språkets halfljudande *s*, hvilket framalstras på samma sätt som vårt *s*, men har undertryckt ljudning och tillhör med afseende på bildningssättet halfvokalerna; det franska *j*, hvilket frambringas på samma sätt som vårt *g*, men har dämpad utandning och undertryckt ljudning; det tyska *ch* i *Dach*, *Loch*, som frambringas derigenom, att tungans bakre del är försatt så långt tillbaka som möjligt, hvarvid ljudet har skarp utandning och saknar ljudning; det engelska *w*, som framalstras derigenom, att läpparna ofullkomligt slutas, så att de icke beröra hvarandra, hvarvid ljudet får dämpad utandning och undertryckt ljudning. (Det tyska *ch* i *mich*, *welcher* är enligt de beskrifningar vi funnit derå icke annat än vårt *ç*).

Alla hittills nämnda ljud ingå såsom delar af orden i språket. Men vi äga äfven åtskilliga andra ljud eller ljudföreningar, af hvilka vi rätt ofta betjena oss, och hvilka t. o. m. ingå i vår litteratur, utan att likväl vara eller ens kunna vara delar af orden i språket, emedan deras frambringande är för besvärligt. Bland sådana må nämnas det med *ptro!* betecknade. Det åstadkommes derigenom att läpparna genom stark utandning sättas i dallrande rörelse, hvarefter, sedan den starkare utandningen upphört, detta ljud får ljudning. — Vidare ha vi *hm!* Uttrycket för denna beteckning är egentligen två ljud, af hvilka det första är spirit. asp. eller en skarp utandning med luftens lopp genom näsan, emedan munnen vid dessa ljuds frambringande är sluten; det andra är ett af samma skäl ofullbordadt *m*-ljud såsom i *svamp*. — Ytterligare ha vi *st!* Uttrycket för denna beteckning är likaledes två ljud och t. o. m. samma ljud, för hvilka dessa tecken såsom delar af de skrifna orden

Digitized by Google

tjena. Hvartdera af dessa ljud liksom hela förbindelsen ingår såsom delar af orden. Det egendomliga här är blott, att denna förbindelse icke är ställd i förening med full ljudning (vokal). Troligen har språket roat sig med denna abnormitet, för att faktiskt visa, det både konsonantljud och konsonantförbindelser kunna frambringas utan tillhjelp af vokal. — Slutligen må vi nämna *sch!* eller *hysch!* Det första är endast ett ljud, nämligen vårt *g*, frambragt under läpparnes ställning som för *y*. Det andra är samma ljud, föregånget af skärpt utandning med knappt hviskadt *y*. — Alla dessa ljud och förbindelser ha, då de begagnas ensamma, sina gifna betydelser. Det första begagnas som uppmaning till hästar att stanna, det andra är ett uttryck af förvåning och bryderi. De öfriga tjena som uppmaning till tystnad.

Alla hittills nämnda ljud uppkomma vid luftens utandning. Men vi betjena oss äfven af ljud, som icke frambringas vid utandningen, utan snarare vid inandningen eller åtminstone vid talorganernas sugning till hvarandra. Vi kunna måhända lämpligast benämna dem *sugljud*. Ett sådant är det s. k. smackandet: läpparna suga sig fast mot hvarandra och skiljas liktidigt till hela sin bredd. Ett annat sugljud uppkommer genom läpparnas största möjliga hopkrympning, hvarvid en liten öppning lemnas, genom hvilken luften insuges. Ännu ett annat uppstår, då tungan intager samma ställning, som ofvan är angifven för ersättningsljuden för *rd* eller *rt*, men tungspetsen hastigt drages inåt. — Alla dessa tjena som uppmaningar till djur.

Frågan om konsonantljudens sjelfständiga frambringningssätt och förmåga att ingå förbindelser, i det föregående mera knapphändigt behandlad, på grund deraf att vi ansett den som en sjelfklar sanning, hör dock liksom mycket annat inom ljudlärans område icke till axiomerna, att dömma af de tvifvelsmål deremot, hvilka vi redan af språkkännare varit i tillfälle att erfara. Vi anse oss derföre skyldiga att ännu en gång upptaga denna sak för att derför framlägga de bevis, som vi för saken anse nödiga. Man har gjort den grundade invändningen, att det i det föregående (sid. 50) icke blifvit tillfyllest ådagalagdt, att icke ett *e*-ljud, fast må-

Digitized by Google

hända ytterst kort, verkligen höres efter *b* i det ofvan framställda ex. *bro*. Hvarifrån detta *e*-ljud kan ha sitt upphof, lemnas nu osagdt, men ganska nära ligger till hands att antaga, att detta *e*-ljud skulle vara detsamma, som höres i namnet på bokstafven *b* (uttaladt "be"). Låt oss se! I det utländska ordet *son* heter första bokstafven "säta". Att nu der icke dessa båda stafvelser ("säta") höras framför *-on*, anse vi vara höjdt öfver alla tvifvel. I ordet *hus* heter första bokstafven "hå", men något *å*-ljud, om än yttest kort, förmärkes ju icke i detta ord (icke håus). I ordet *få* heter väl första bokstafven "äff", men af detta "äff" och *å*-ljudet bildas icke ett ord äff-å. I ordet *bo* heter väl första bokstafven "be", men sagda "be" och *o* bilda icke nämnda ord o. s. v. På samma sätt i hvarje ord, der konsonantljud går *före vokal*. Den vokal vi tillägga ett konsonantljud, då vi angifva *namnet på bokstafven*, försvinner så snart konsonantljudet träder i förbindelse med efterföljande vokalljud, derom torde man ju nu kunna vara ense. Men att förhållandet äfven är detsamma *efter* en vokal, skola vi nu söka visa. I ordet *is* heter konsonanten "äss", men efter *i* förmärkes ju icke något *ä*-ljud. I ordet *åk* heter sista bokstafven "kå", men ordet blir likväl icke *åkå* o. s. v. Den i bokstäfvernas namn ingående vokalen har icke heller här någonting att skaffa med det i ordet hörbara. Så är förhållandet före och efter *vokal*. Men före och efter konsonant torde det vara annorlunda. Låt oss se! I *fram* är första bokstafvens namn "äff". Hördes här detta *ä*-ljud, om också ytterst kort, så skulle vi nödvändigt uttala äfframm (eller äfram), ett uttal som vi tro icke vara normalt, ehuru vi här måste erkänna, att tyvärr alltför ofta ett onaturligt *ä* låter förmärka sig mellan orden, då vissa personer tala. Sådant är emellertid, som sagdt, icke normalt uttal. Af det *i*, som höres i namnet på bokstafven *j* ("ji"), förmärkes i ordet *helj* icke så mycket som ett jota. Af det *u*, som finnes i namnet på bokstafven *q* ("ku"), förspörjes ingenting i ordet *qvar*. Och i *klatsch*, förmärkes der *ä* (ifrån "äss") eller *e* (ifrån "se") eller *å* (ifrån "hå")? Sannolikt intetdera. Af det *å*, som ingår i namnet på bokstafven *k* ("kå"), för-

nimmes ingentig i ordet *ark*. Om man nu sammanslår allt detta, så är, att dömma efter analogi, högst sannolikt, att icke heller det *e*, som ingår i namnet på bokstafven *b* ("be"), förefinnes uti ordet *bro*. Finnes det ifrågasatta *e*-ljudet der, så kan det endast finnas der såsom ett undantag för detta och möjligen andra ljud, hvilkas motsvarande tecken ha namn, som sluta på *e*-ljud.

I engelskan sluta de konsonantteckens namn på *i*, som hos oss sluta på *e*, t. ex. "bi", "di", "pi", "ti". Antagligt är, att om den vokal, som ingår i konsonanttecknets namn, förefinnes i ett, bör den ock förefinnas i ett annat språk. Men i nämnda språk förnimmes ingenstädes något *i*-ljud mellan dessa och dem åtföljande konsonantljud. Se der ytterligare ett stöd för osannolikheten af det ifrågasatta *e*-ljudet i *bro*.

Men saken kan ses ifrån en annan sida. Det står nämligen i detta fall hvar och en fritt att göra sina antaganden, och sådant kan naturligtvis lätt ske, då frågan endast gäller från- eller tillvaron af ett *e*-ljud i ett på måfå framkastadt exempel ("bro"), och det så mycket mer, som ingenting bestämmes eller kan bestämmas rörande detta *e*-ljuds uppkomst. Det skulle ju vara möjligt, att det ifrågasatta *e*-ljudet icke inskränkte sin tillvaro endast till de förbindelser, i hvilka ingår en konsonant, hvars namn slutar på *e*. Möjligt vore t. ex., att ett *e*-ljud finnes, som förr varit hördt, men som numera af mängden icke förnimmes, såsom förhållandet är i ordet *blifva*. Eller också kunde det vara tänkbart, att ett ytterst kort *e*-ljud insmöge sig mellan alla möjliga eller åtminstone mellan några vissa konsonantljud, som nu anses för att vara uttalade omedelbart efter hvarandra. Det skulle då icke vara mera omöjligt, att ett dylikt för mängden omärkligt *e*-ljud kunde förefinnas mellan *k*- och *r*-ljuden i ordet *kras*, än det är, att ett sådant finnes mellan *b*- och *r*-ljuden i ordet *bro*. Frågan förallmänligas härigenom, och det gäller nu att visa, att uti *ingen enda* sådan förbindelse som vi ofvan framställt såsom normal, det ifrågasatta *e*-ljudet finnes för handen. Ett faktum, som vi tro vara obestridligt, är, att hvarje person, som talar vårt modersmål

Digitized by Google

rent, eger förmåga att sätta nedre läppen mot öfre tändernas nedre kant och på samma gång låta den i struphufvudet ohämmade andluften utströmma med styrka. Sker så, uppkommer vid denna utandade lufts sammanstötning med den yttre luften ett hväsande ljud, som vi vid vårt tal begagna, och som vi i skrift beteckna med figuren *f*, hvilken figur vi sedan gifvit namnet "äff", hvilket namn här som hos de flesta öfriga ljudtecken blifvit onomatopoetiskt eller *ljudhärmande*, d. v. s. sådant, att sjelfva bokstafvens namn genom något ljud, som deri ingår, erinrar om den sak (här: det språkljud), hvarom fråga är, på samma sätt som namnet "alfa" genom sitt begynnelseljud påminner om det *ljud*, som *betecknas* genom den med nämnda *ord* uppkallade grekiska mynden *a*.

Om en person försätter nedre läppen mot öfre tändernas nedre kant, men låter andluftens utströmmande ske på annat sätt, än nyss är sagdt, näml. så, att röststrängarna i struphufvudet närma sig hvarandra, hvarigenom de bilda ett hinder för utandningsluften, då denna sätter dem i mer eller mindre fullständig vibration, uppstår ett ljud, som vi äfven vid vårt talande använda, och som vi i skrift beteckna med med en figur (v). Åt denna figur har man äfven gifvit ett ljudhärmande namn "ve".

Om man sammansluter läpparna och låter luften på samma sätt, som nyss är sagdt, hindras af röststrängarna och sätta dem i en slags vibration, så uppstår vid läpparnas skiljsmessa två olika ljud, skiljda genom andluftens riktning åt munnen eller åt näsan. Båda begagna vi i vårt tal. Det ena beteckna vi med figuren *b*, det andra med figuren *m*. Båda dessa figurer ha vi sedan gifvit ljudhärmande namn: det förra nämna vi "be", det senare "ämm".

För att nu icke här behöfva ännu en gång beskrifva hvarje språkljuds uppkomst, nämna vi blott, att i enlighet med den beskrifning, som ofvan (sid. 15 och följ.) är lemnad på konsonantljudens bildningssätt, alstras hvarje konsonantljud. Och liksom de här framställda ljuden ha ett från all förbindelse med och allt beroende af vokalljud afsöndradt bildningssätt, på den grund att vokalljuden å sin sida ha ett väsendtligen annat, som vid dessa ljuds bildande icke åstad-

Digitized by Google

kommes, så ha ock alla öfriga konsonantljud, såsom ofvan är visadt, sitt från all förening med vokalljud afskiljdt bildningssätt. — Och härmed anse vi oss sålunda hafva, så långt fysiologien är vittnesgill, sökt ådagalägga, att *hvarje konsonantljud frambringas sjelfständigt* (d. v. s. utan tillhjelp af och utan förbindelse med vokalljud.

(En annan är frågan om vokalljudens sjelfständiga frambringningssätt. Den hör icke hit. Och hvad vår mot andras stridiga åsigt i den frågan är, äfvensom skälen till denna vår åsigt ha vi redan förut någorlunda fullständigt sökt ådagalägga).

Kunna vi nu få antaga såsom afgjordt, att konsonantljuden äga ett sjelfständigt frambringningssätt, så kunna vi med någorlunda trygghet öfvergå till frågan om sättet för föreningen af ett konsonant- och ett vokalljud. Härvid kunna två synpunkter uppstå. Man kan, som nyss är antydt, antaga, att vokalljudet har ett osjelfständigt bildningssätt eller ett sjelfständigt, och i hvardera fallet uppstå olika resultater. Har konsonantljudet ett sjelfständigt bildningssätt, men vokalljudet deremot icke ett sådant (hvilket m. a. ord vill säga, att ett vokalljud kan frambringas endast såsom föregånget af ett konsonantljud), så är det klart, att vokalljudet icke är någonting annat än en tillfällig, genom munnens olika form åstadkommen färg af konsonantljudet. Vokalljuden upphöra då att finnas till som ljud, och språkljuden bli allesammans blott af ett och samma slag, nämligen konsonantljud, hvilka åter kunna förekomma dels ofärgade, dels genom vokalens tillkomst färgade. Ljudet för *b* är då detsamma som för *bo*, och ljudet för *bo* blir liksom ljudet för *b* blott *ett enda ljud*. Och skillnaden mellan ljuden för *b* å ena och för *bo, ba, bi, bu, bå* etc. å andra sidan blir alldeles densamma som mellan ofärgadt garn å ena och rödt, blått, gult, grönt etc. garn å andra sidan. Men fullkomligt färglöst garn är — för att fullfölja bilden — någonting otänkbart, och fullkomligt ofärgade d. v. s. sjelfständiga konsonantljud skulle då sannerligen icke bli mera tänkbart. Hvarken vokal- eller konsonantljud bli då sjelfständiga. — Se der ytterligare ett stöd för nödvändigheten af antagandet af vokalljudens sjelfständiga frambringningssätt.

Sedt ur den synpunkt åter, der man äfven betraktar vokalljudet som sjelfständigt, framter sättet för konsonant- och vokalljudets förening ingen svårighet. Man uttalar det ena sjelfständiga ljudet omedelbart efter det andra, och — man har hvad man önskar erhålla.

Och för att nu till sist öfvergå till frågan om sättet

Digitized by Google

för föreningen af två eller flera konsonantljud till en förbindelse, så tyckes den nu lösa sig sjelf. Är man öfvertygad om hvarje konsonantljuds sjelfständiga frambringningssätt, så blir svaret på frågan om sättet för deras förbindande med hvarandra detta: man frambringar det ena sjelfständiga ljudet efter det andra, och — man har förbindelsen.

Häraf framgår, synes oss, såsom alldeles ovedersägligt, att det väl är möjligt, men alldeles *icke nödvändigt*, att ett *e*-ljud eller hvilket annat vokalljud som helst uppstår mellan två konsonantljud. Härmed är då ock sagdt, att ett *e*-ljud, dess uppkomst må vara grundad på hvilka antaganden som helst, *icke är nödvändigt*, mellan *b*- och *r*-ljuden i ordet *bro*. Att ett *e*-ljud likväl *kan* frambringas der, är dermed icke förnekadt. Men mellan ett verkligt och ett förmodadt *e*-ljud måste den talandes vilja vara råmärket, för såvidt det på blotta förmodanden såsom nödvändigt antagna *e*-ljudet måste vara ofrivilligt. När nu ofta nämnda *e*-ljud icke är nödvändigt, så upphör det ju ock att vara ofrivilligt, och endast den talandes vilja bestämmer dess till- eller frånvaro. Fysiologien visar ock på det allra tydligaste, att något *e*-ljud i detta och likartade fall icke bildas. För att ett *e*-ljud, vore det än så kort, skall kunna uppkomma, erfordras, att tungan skall röras för att intaga en annan än den normala, hvilande ställningen. Den måste intaga den ställning, som ofvan blifvit framställd för *e*-ljudets formande. Men att så vid utsägandet af ordet *bro* icke sker, derom kan enhvar vid undersökning öfvertyga sig. Tungans rörelser vid uttalandet af ordet *bro* bestå blott i tung*spetsens* höjning mot tandgårdsvallen för åstadkommandet af *r*-ljudet och en omedelbart derefter skeende höjning af tungans bakre del mot gomhvalfvet för bildandet af *o*-ljudet. Före tungspetsens höjning ligger tungan orörlig, den konvexa höjningen af tungans främre del uteblir alldeles, hvaraf följer, att något *e*-ljud icke bildas, och bildas det icke, så kan dess förmenta förnimmande endast vara en sinnesvilla.

Och härmed anse vi oss på såväl teoretiska som fysiologiska grunder hafva uppvisat overkligheten af ett förmodadt *e*-ljud eller i allmänhet af vokalljud mellan konsonantljud, som med hvarandra anses ingå förbindelser.

Digitized by Google

Tryckfel.

Sid.	4	rad.	2	nedifr.	står:	nogrannt — läs: noggrannt
„	10	„	6	uppifr.	„	vokalljnd — läs: vokalljud
„	14	„	1	„	„	konsonantsljudets — läs: konsonantljudets
„	15	„	9	„	„	patatinæ — läs: palatinæ
„	15	„	12	„	„	vittnar — läs: vittna
„	22	„	6	nedifr.	„	hög tuttalas — läs: högt uttalas
„	22	„	12	„	„	S evi — läs: Se vi
„	26	„	1	uppifr.	„	flera ända — läs: flera, ända
„	26	„	3	„	„	lätja — läs: lättja
„	42	„	4	„	„	vist — läs: visst
„	57	„	8	„	„	oriktig — läs: ovigtig
„	60	„	13	„	„	allbekannt — läs: allbekant
„	62	„	4	„	„	(Dessa — läs: Dessa
„	63	„	3	„	„	under det andra — läs: under det det andra

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Pris: 1 R:dr R:mt.

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Oberm.

Digitized by Google

